

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

**ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ
ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ
ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Монографія

За загальною редакцією
Гецько М.М., Бисаги Ю.М., Белова Д.М.

Ужгород
2015

УДК 342.565.2
ББК 67.300
I - 71

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права країн Європи
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
(протокол № 2 від 12 листопада 2015 р.)

Авторський колектив:

Гецько М.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Карпатського інституту підприємництва університету «Україна».

Бисага Ю.М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Белов Д.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Митровка Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Ленгер Я.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Фрідманський Р.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Сідак М.В. – доктор юридичних наук, доцент юридичного факультету Паневропської вищої школи.

Бисага Ю.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового, інформаційного та європейського публічного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Кляп В.І. – старший викладач кафедри адміністративного, фінансового, інформаційного та європейського публічного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рецензенти:

Совгиря О.В. – доктор юридичних наук, доцент, Київський національний університет ім. Т. Шевченка.

Берназюк Я.О. – доктор юридичних наук, доцент, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі.

I - 71 **Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз** : монографія / за заг. ред. М.М. Гецько, Ю.М. Бисаги, Д.М. Белова. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 228 с.

ISBN 978-966-916-046-1

Монографія присвячена дослідженню з'ясування ролі та місця інституту конституційної скарги у забезпеченні захисту конституційних прав і свобод, її впливу на вдосконалення інституту конституційного контролю в зарубіжних країнах, формулювання на цій основі науково-обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення конституційного контролю в Україні. Зокрема у роботі досліджуються: актуальні питання виникнення, становлення та розвитку Інституту конституційної скарги як засобу захисту конституційних прав і свобод громадян та їх об'єднань у світовій та вітчизняній юридичній літературі, визначається правова природа інституту конституційної скарги. Також сформульовано поняття конституційної скарги, її зміст, структура, функції та механізм реалізації. Значну увагу приділено дослідженню порядку подачі конституційної скарги та практиці конституційного судочинства за скаргами громадян та їх об'єднань у зарубіжних країнах. У дослідженні розкриті недоліки чинного законодавства України й практики його застосування щодо реалізації інституту конституційної скарги в Україні, запропоновано пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, що регулює порядок перевірки конституційності законів та існуючих на сьогодні засобів (способів) судового захисту конституційних прав і свобод з урахуванням у цьому аспекті досвіду зарубіжних країн.

Монографія стане у пригоді працівникам органів державної влади, суддям, прокурорам, адвокатам, науковцям, студентам, аспірантам та викладачам юридичних і гуманітарних вузів та факультетів, а також усім, для кого є цікавим вивчення сучасних проблем конституційної юстиції.

УДК 342.565.2
ББК 67.300

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ГЛАВА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД	7
1.1. Еволюція становлення інституту конституційної скарги як форми конституційного контролю	7
1.2. Поняття, предмет та засади конституційної скарги як форми конституційного контролю	54
ГЛАВА 2. ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ, МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	73
2.1. Функції конституційної скарги, її види та механізм їх реалізації	73
2.2 Організаційний, нормативно-правовий механізм реалізації конституційної скарги як засобу захисту прав і свобод	85
ГЛАВА 3. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ З УРАХУВАННЯМ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	125
3.1 Проблеми реалізації конституційної скарги як способу захисту прав і свобод в Україні	125
3.2 Перспективи реалізації інституту конституційної скарги як способу захисту прав та свобод: досвід зарубіжних країн	171
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку політичної системи України потребує створення та зміцнення демократичних механізмів захисту конституційних прав людини і громадянина від посягань з боку державних органів. Актуальність теми даного монографічного дослідження передусім полягає в тому, що на теперішній час відбувається інтенсивне реформування Конституції України, всієї системи правоохоронних органів і судової влади зокрема, яка спрямована на забезпечення узгодженого функціонування та взаємодії між національними правовими механізмами захисту прав і свобод та світовими стандартами в цілому. У зв'язку з цим найважливішого значення набуває визначення місця та ролі Конституційного Суду України у правій системі, а також здійснення конституційного контролю за діяльністю органів державної влади, з метою відновлення балансу у відносинах між державними інститутами та, в першу чергу, з громадянином. Проте, як свідчить вітчизняна правотворча та правозастосовна практика, цей процес є досить складним.

На даний час у теорії конституційного права України не має єдиної думки з приводу необхідності запровадження інституту конституційної скарги до національної правової системи, як інструмента з допомогою якого стає можливим прямий доступ фізичних та юридичних осіб звернутися за захистом своїх прав і свобод до Конституційного Суду України. Разом з тим, відсутність чіткості та визначеності у теоретичних підходах перешкоджає впровадженню ефективно діючої системи конституційного контролю в першу чергу, за дотриманням прав і свобод вищевказаних осіб.

При цьому, ставлячи за мету побудувати в Україні демократичну, правову державу, необхідно враховувати досвід європейських країн, як тих, в яких тривалий час існує інститут конституційної скарги так і тих, які нещодавно запровадили цей інститут до своїх правових систем.

Теоретико-методологічну основу монографії склали праці з фундаментальних засад конституційного права вітчизняних

(О.М Бандурка, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, В.Д. Бринцев, А.З. Георгіца, М.М. Гультай, В.С. Журавський, В.М. Кампо, В.І. Кафарський, А.М. Колодій, І.О. Кресіна, А.Р. Крусян, О.Г. Кушніренко, О.О. Майданник, В.Ф. Опришко, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, А.В. Портнов, І.І. Припхан, М.Д. Савенко, М.В. Савчин, А.О. Селіванов, О.В. Скрипнюк, І.Д. Сліденко, О.В. Совгіря, І.Є. Соловська, А.А. Стрижак, П.Б. Стецюк, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, Ю.О. Фрицький, В.М. Шаповал, Н.К. Шаптала, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна, О.І. Ющик) та зарубіжних науковців (М.І. Абдулаєв, С.А. Авакьян, А.С. Алексеев, С.С. Алексеев, Г.Г. Арутюнян, М.В. Баглай, М.І. Байтін, Б.М. Банашак, О.М. Барнашов, Н.О.Богданова, О.В. Брежнев, Н.О. Вересова, М.В. Вітрук, Н.М. Голік, А.Н. Дороніна, С.Ю. Кашкін, А.Д. Керімов, А.О. Клішас, І.А. Кравец, В.О. Лучін В.В. Маклаков, Т.А. Ніколаєва, Р.А. Папаян, Б.О. Страшун, П. Хаберле, В.Є. Чиркін, М.Ф. Чудаков, В. Шімічек, Ю.А. Юдін та ін.)

Метою даного монографічного дослідження є з'ясування ролі та місця інституту конституційної скарги у забезпеченні захисту конституційних прав і свобод, її впливу на вдосконалення інституту конституційного контролю в зарубіжних країнах, формулювання на цій основі науково-обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення конституційного контролю в Україні.

При підготовці монографії було застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи пізнання, використання яких забезпечило достовірність положень і вирішення поставлених перед авторами цілей і завдань.

Сформульовані у монографії висновки, положення та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності – для подальшого поглибленого науково-дослідницького пошуку з'ясування загальнотеоретичних проблем функціонування інституту конституційної скарги як способу захисту прав і свобод громадян та їх об'єднань;

- у сфері правотворчості – для удосконалення нормативно-правового регулювання механізму судового захисту прав і свобод громадян та їх об'єднань, а також під час підготовки

проектів нормативно-правових актів, що безпосередньо стосуються діяльності Конституційного Суду України з приводу розширення повноважень, для здійснення конституційного контролю;

- у навчальному процесі – під час лекційних та семінарських занять у рамках викладання курсів конституційного права, конституційно-процесуального права, а також при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників;

- у безпосередній практичній діяльності органів та посадових осіб публічної влади.

ГЛАВА 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ
ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД

1.1. Еволюція становлення інституту конституційної скарги як форми конституційного контролю

Після отримання Україною незалежності та свободи в прийнятті рішень щодо розбудови власної держави, постало питання, як забезпечити охорону природних прав і свобод людей, які проживають на її території.

З прийняттям в Україні 28 червня 1996 року Конституції, з одного боку держава задекларувала в статті 3 Основного Закону, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а також обов'язок держави утверджувати та забезпечувати права і свободи людини [235; 236; 237; 238; 239; 240]. З іншого боку постала проблема в реалізації цих конституційних засад, а саме створення ефективного механізму забезпечення прав і свобод людини [236; 241; 242; 243; 244]. З прийняттям Верховною Радою 18 жовтня 1996 року Закону України «Про Конституційний Суд», саме цей суд який згідно статті 147 Конституції та 1 Закону України «Про Конституційний Суд», являється єдиним органом конституційної юрисдикції, вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Основному Закону, а також дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Тобто Конституційний Суд здійснює контроль правовідносин у державі, що виникають у сфері прийняття законів та підзаконних правових актів щодо відповідності їх основному закону.

При цьому ефективна діяльність вітчизняного Конституційного Суду у здійсненні конституційного контролю з метою забезпечення реалізації захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, фактично неможлива без врахування еволюційного досвіду країн світу та в

першу чергу Європейських держав. У яких правова система такого ж типу як і в Україні, є наявність схожої моделі конституційного правосуддя, де орган конституційного контролю стабільно і ефективно існує тривалий час, забезпечуючи належне функціонування демократичної правової держави в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини.

У закордонній правовій літературі часто підкреслюється, що XIX століття було століттям парламентів, а XX століття (точніше його друга половина) стало віком конституційного контролю. При цьому мається на увазі, що інститут конституційного контролю отримав світову підтримку. Розвиток цього інституту підкреслює значення Конституції як акта, що встановлює «фундамент» будь-якої держави, а саме: основи правового становища особистості, структуру та взаємовідношення державних органів, форму правління і територіального устрою, основи правового становища цієї держави на міжнародній арені [70, с. 11].

В.В. Маклаков відзначає, що головним завданням органів конституційного контролю являється нагляд за відповідністю конституційним нормам прийнятих парламентом законів. При цьому автор зауважує, що у разі прийняття органом конституційного контролю рішення про невідповідність якої-небудь норми закону чи всього закону Конституції – це робить на законодавця безсумнівний вплив. Якщо закон визнано частково таким, що не відповідає Основному Закону, то парламент повинен його змінити таким чином, щоб акт не порушував положення Конституції. При цьому парламент враховує аргументацію конституційних суддів. Якщо закон визнається повністю неконституційним, то парламент зобов'язаний або відмовитися від регулювання у сфері дії цього акта, або розробити новий акт з урахуванням думки органа конституційного контролю [70, с. 13].

Владному органу слід замислитися щодо переосмислення своєї діяльності, усвідомити неправильність та можливу згубну дію свого акта на права та свободи людини, який вчасно був відсторонений контролюючим органом. Також можна зрозуміти головний історичний принцип – не людина для держави, а держава для людини.

Тому одним із найважливіших завдань конституційного контролю є гарантування захисту конституційних (основних) прав та свобод людини, громадянина та юридичної особи. Для забезпечення такого контролю повинен бути створений відповідний механізм. До створення такого механізму, який би в повній мірі дієво та ефективно виконував таку функцію, людство йшло довгий час. Не можна однозначно стверджувати, що на сьогоднішній день знайдено такий універсальний механізм захисту основних прав і свобод людини. Цей процес постійно розвивається, вдосконалюється і шліфується відповідно до рівня правосвідомості суспільства. Встановлення та законодавче закріплення такої процедури в кожній державі відбувалося по-своєму.

Мета та ціль запровадження такого механізму конституційного контролю впливає зі змісту Основного Закону, де зазначено, що права та свободи людини, її честь і гідність є найвищою цінністю для держави. Тобто держава декларує, що людина, її права і свободи являються по суті основним скарбом, який потрібно охороняти та дбайливо до нього ставитись. Але окрім самого визнання, декларування та закріплення своїх намірів державою щодо людини, її прав і свобод, необхідний певний правовий механізм, який у випадку не дотримання державою своїх задекларованих обіцянок та вчиненням з її боку будь-яких порушень основних прав та свобод людини, зміг би ефективно протидіяти такому порушенню.

Відомий науковий діяч у галузі конституційного права та член Конституційного Суду республіки Armenii Р. Папаян, висловлює досить цікаву точку зору щодо виникнення, становлення та призначення конституційного контролю. Дослідник проводить паралель між основним світським законом, який називається Конституцією, створеним людиною та Законом Божим, що був даний творцем людини задля збереження самої людини.

Вчений зауважує, що гідність – це властивість, яку закладено в людині Богом, передбачаючи права на її реалізацію. Гідне життя – це умови для користування цими правами. Останнє і є призначенням суспільного устрою, що називається державою [84].

Згідно погляду на державу як на службове знаряддя (не людина для держави, а держава для людини), її завдання полягає в тому, щоб створити необхідні умови для гідного життя людей, на біблейській мові – розкрити образ і подобу Богу в людях [83, с. 275].

Р. Папаян зазначає, що в які безодні та богоборства не впадало б людство, все рівно в ньому, нехай навіть не у всій повноті, але все ж таки відновлюється те, що було закладено до першої людини при її створенні: образ і подоба Бога, оскільки для збереження цих божих властивостей людству постійно необхідно прикладати багато власних зусиль. Вчений відзначає, що в силу цієї закономірності, склалося так, що Конституції сучасних держав – це виклад, в першу чергу, прав і свобод своїх підлеглих, гарантія та реалізація яких є основною метою, і завжди після цього слідує власні державні структури та їх повноваження, що підпорядковуються вищезазначеній меті, встановлюючи механізми для її реалізації [84].

Дослідник зауважує, що Конституція повинна містити механізми розв'язання суперечностей, що виникають у державі між владою та людиною. Її завдання полягає в тому, щоб через усвідомлення самої сутності Конституції «закріпити баланс інтересів між суспільством та державою». Відсутність правового механізму забезпечення своїх конституційних прав та свобод людиною, при певному утиску чи явному порушенні їх з боку державної влади тягне за собою заперечення та невизнання взагалі самої суті і цінності Конституції. Саме вона фактично заміщує чи, можливо, подекуди доповнює Божі заповіді, які були отримані Мойсеєм на горі Сінай, задля збереження людства від загибелі [85].

Поряд з цим слід зазначити, що в науковій літературі відомі поняття «загальне правосуддя», що являється захисником правового закону та «конституційне правосуддя», що є захисником права.

Отже, для більш повного розуміння цілей та механізмів конституційного контролю щодо забезпечення прав та свобод людини, необхідно дослідити еволюційне становлення такого контролю, який бере свій початок ще з біблійних часів. Оскільки саме в Біблії вбачаються механізми регулювання

життєдіяльності суспільства, в яких проявляються перші ознаки конституційного контролю щодо забезпечення прав і свобод людини. Позаяк в Біблії, звичайно дещо по своєму, але присутне розуміння права, а також те, що ми називаємо «біблейською конституцією».

З цього приводу Р. Папаян зазначає, що, як правило, в семантичному розумінні слова «право» (правда, справедливість, праведність і т.д.) дослідники випускають антонім «лівого» позначення правої сторони (таке значення є і в англосаксонській та романській мовах – «right», «recht », «a droit»). Тобто через служіння Христу, або розуміння християнства, ми тим самим здійснюємо турботу про ближнього, що говорячи сучасною юридичною мовою, захищаємо права людини. Відтак суть цього захисту і полягає в тому, щоб забезпечити перебування по праву сторону Господа [85, с. 158-159].

Співвіднесеність опозиції «лівий – правий» у протиставленні приємного з неприємним, праведного з неправедним, доброго із поганим (злим) зафіксована ще в індоєвропейській традиції [25, с. 784].

Слід зазначити, що в християнській традиції значення «правого» ототожнюється з божественним. Натомість лівими, як і в сучасних мовах себе називають ті, хто претендує заперечувати, підміняти або фундаментально спотворювати право (праве).

Р. Папаян дає визначення поняттю права у контексті духовного значення, наголошуючи, що усталене в сучасному лексиконі словосполучення «права і свободи» базується на християнському світорозумінні. Вчений стверджує, що право – сфера творіння, закон – сфера держави. Втілення Богом даного права, є як джерелом, так і метою державної влади. Він зазначає, що християнське твердження «немає влади не від Бога» (Рим. 13:1) – це не виправдання будь-якої влади, як часто вважають, а заперечення влади, яка не визнає свого джерела і цілі.

На прикладі Біблії правознавець показує, що держава постає як спільність людей, покликана стати синтезом сімейної та храмової соборності. Тому поняття держава, сім'я і храм постають в Біблії як триєдність. В свою чергу Біблійні десять

заповідей, на думку Р. Папаяна, є основними правовими регуляторами суспільства «конституційним законом».

Р. Папаян підкреслює, що в якості храму майбутня держава повинна забезпечити життєвість правових констант у відносинах з Богом, а в якості будинку (сім'ї) вона повинна гарантувати дотримання права в міжособистісних стосунках. Відповідно до цього біблійна «конституція» (Вих. 20:2-17; Втор. 5:6-21) чітко членується на дві частини, які дієві лише у взаємному поєднанні. При цьому він відзначає, що «Юридична техніка» заповідей гранично ясна і прозора, оскільки це рух від основи до частин. Продовжуючи свою думку Р. Папаян зауважує, що ієрархія правових норм, яка передбачає норми відносин вертикальних (людина – Бог) і горизонтальних (людина – людина), обґрунтовує два рівні судово-правового захисту. Відповідно саме для цього і створювалася дворівнева система біблійного правосуддя [84].

На початку кочового життя біблійного народу, продовжує Р. Папаян, на його шляху до створення держави сталося те, у чому ряд дослідників справедливо вбачають відділення судової влади та створення умов незалежності суду: Мойсей створив спеціальний «орган», що складається з «людей здібних, богобоязливих, мужів справедливих, що ненавидять зиск» (Вих. 18:21), і передав судові функції цьому «органу». Але насправді Мойсей зовсім не склав з себе судові повноваження: «І судили вони народ кожного часу; про (всі) важливі справи доносили Мойсеєві, а всі малі справи судили самі» (Вих. 18:26). Отже, фактично були створені дві інстанції правосуддя. А Мойсей як суддя знайшов інший статус, оскільки саме відтепер Мойсей став верховним суддею, якому на відміну від інших суддів які вирішують приватні справи, належало судити не народ і не людей, а розглядати питання, що стосуються загальних правовідносин: роз'яснення божественних законів та спостереження за тим, щоб законодавець, формулюючи правила поведінки в миру, виводив би їх з урахуванням вищенаведених цінностей права. Отже, об'єктом контролю, що здійснював Мойсей в цьому новому статусі, були вже не просто люди, а владні ланки [85, с. 284].

Як відзначає Р. Папаян, при остаточно сформованій виконавчій гілці державної влади в особі монарха і царського апарату, по відношенню до неї ту ж функцію виконуватиме суддя, що у відповідний період здійснює ту ж функцію, що і Мойсей у пустелі – вище правосуддя. Цією владною особою в період установа царського трону став пророк і суддя Самуїл, якому і було доручено: «Представ, і розповиси їм права царя» (1Цар. 8:9).

Як відзначає автор, структура судової влади, сформована Мойсеєм і функціонально доповнена при Самуїлі, продовжувала існувати і в більш пізні біблійні часи. Поряд з цим вчений наголошує, що в системі біблійної теократії Бог є Верховною Владою, з іншого – державна влада є земною паралеллю Божественної влади. Людина створена за образом і подобою Божою, і подібно до того, зауважує Р. Папаян, як всі божественні якості, притаманні лише людині (воля, розум, творча сила та інші), так і влада, яка також є одним із проявів Божого образу і подоби, повинна відтворити у собі якісні характеристики Божественної влади, аж до відображення у структурі державного управління триєдиної суті влади небесної.

Автор, розглядаючи вищевикладене в цьому світлі, констатує, що справи, які пов'язані з Богом, – це всі ті судові справи, які відносяться до влади небесної (в особі реально діючої духовної влади) і земної (мирської, «людської»). Отже, Р. Папаян підкреслює, що завдання контролю над владою має бути покладене на ту «частину» всієї системи правосуддя, яка повинна творити «суд Господній». Відповідно до цього, розподіл суддів за їх функціями показує, що «тяжби» (цивільні і кримінальні справи) розглядає одна інстанція, а контроль за дотриманням Богом даних основ права в діяльності духовної та державної (законодавчої, судової та виконавчої) влади здійснює інстанція інша, зокрема від першої. Тому цілком логічно, на думку автора, що вимогу захисту та дотримання права Мойсей оголосив, як ми бачили вище, представникам як духовної, так і світської влади з усіма її гілками.

Таким чином, на думку автора, Біблія дає можливість більш докладного розкриття функцій тієї вищої судової інстанції, до якої були зараховані в одному з описаних випадків Мойсей, в

іншому – Самуїл. Серед цих функцій автор особливо чітко виділяє наступні.

1. Десять заповідей є «конституцією» ще і тому, що перш за все вказують на їх обов'язковість для влади, так як норми заповідей зовсім не абстрактні, в них не сказано «заборонено вбивати», «не можна красти», «не можна створювати кумирів», вони конкретно адресовані носію влади, сказані Мойсею лицем до лица: «не убий», «не кради», «не сотвори кумира», у тому числі з себе.

Враховуючи це автор впевнений, що головною функцією біблійного аналога Конституційного Суду є забезпечення дієвості цієї основи Закону Божого з боку владних структур. Коли змінилися судові повноваження Мойсея і в його компетенції залишилися «важливі справи», перша судова справа, розглянута ним, була пов'язана із золотим телям, внаслідок чого було прийнято судовий акт, яким засуджувались такі владні дії первосвященика Аарона. Автор зауважує, що в цій справі духовна проблема постала в поєднанні з суспільно-політичною. Поклонившись литому божеству, суспільство, з одного боку, стало віровідступником, з іншого – порушило «конституційний лад», встановлену в Десяти Заповідях теократію. Відтак Р. Папаян акцентує увагу на даній обставині, що саме в цю мить розбилися кам'яні скрижалі з написаними на них заповідями (Вих. 32:19) досить символічно: культ золотого тільця сам по собі «знищив», найважливішу норму цієї «конституції» – «розбив» її. Після чого на суддю «важливих справ» Мойсея і було покладено обов'язок відновити порушений «конституційний лад»: «Витещи собі дві кам'яні таблиці, як перші, і Я напишу на цих таблицях слова, що були на перших» (Вих. 34:1). Таким чином, глибинним сенсом цього суду Мойсея було відновлення «конституційного ладу».

2. Р. Папаян особливу увагу звертає на рішення про «імпічмент» царя Саула, яке було прийнято суддею Самуїлом, і настільки суворий вердикт був заснований на тому, що цар порушив «конституційні» норми, заповіді Божі. Як наслідок порушення закону царем, на думку автора, стало причиною цілком «конституційної» зміни влади. У вердикті Самуїла вони сформульовані як порушення Богом даного права: «За те, що ти

відкинув слово Господа» (1Цар. 15:23). Водночас автор наголошує, що слово судді, який контролює дотримання права в діях влади, має бути настільки ж авторитетне і обов'язкове до виконання (слухняності), як слово Господа. Усвідомлюючи це сам повалений цар так і формулює свою провину: «Згрішив я, бо переступив накази Господні та слова твої» (1Цар. 15:24). Такий авторитет охоронця «конституційності» готувався з періоду Мойсея, двічі названого Богом (Вих. 4:16, 7:1), отримав більш точне «термінологічне» оформлення в епоху суддів: всі вони титулювалися як «рятувальники» (Суд. 2:16, 3:15, 6:14, 10:1, 13:5) – слово, що злилося в Євангелії з ім'ям утіленого Бога – Христа Спасителя (вище ми вказали, що в небесній владі функцію Судді здійснює Христос).

3. Р. Папаян вважає, що функція біблійного нагляду, за владними структурами держави, включає не лише позбавлення повноважень внаслідок порушень закону владної особи, але і нагляд за формуванням ланок державної влади, з метою попередження таких порушень закону. Далі вчений слушно зауважує, що напередодні зміни влади, коли місце Мойсея повинен був зайняти Ісус Навин, той же Мойсей, вже не в якості ватажка народу, а в якості судді над «важливими справами», виступив як особа, що гарантує «конституційність» переходу влади, тим самим засвідчивши легітимність нової владної особи. Саме Мойсеєві Господь повідомив про Свій вибір нового вождя (Чис. 27: 18-21) і висунув вимогу стати очевидцем передачі влади: «Поклич Ісуса, і станьте біля входу скинії заповіту, і Я дам йому настанови» (Втор. 31:14). Тільки ставши спостерігачем цього акта, Мойсей міг підтвердити легітимність Ісуса Навина, як ватажка народу, посилаючись на Господні слова: «Ісус перейде перед тобою, як говорив Господь» (Втор. 31:3).

При цьому дослідник наводить аналогічні епізоди, що відбулися до і після цих подій. Ще в пустелі Господь звернувся до Мойсея з вимогою стати очевидцем, як інша владна гілка (старійшини) отримує легітимність (Чис. 11:16-17). Уже при встановленій державності Самуїл, в своєму новому статусі, відмінному від домонархічного, знаходиться у центрі подій кожен раз, коли вирішується доля державної влади. Передача царських повноважень новому монарху (Давиду) повинна була

відбутися неодмінно в його присутності, тому Господь велить йому відправитися до Віфлеєму й стати очевидцем передачі влади (1 Цар. 16:1). Як зазначає автор, Самуїл у цьому епізоді виконує ту ж функцію, яку виконав свого часу Мойсей, і тим самим ще раз, уже в умовах створеної державності, підтверджується, що саме призначення носія виконавчої влади підлягає «конституційному» контролю. Орган, який здійснює цей контроль, сам повинен засвідчити підданих в легітимності новообраної владної особи. Отже, автор припускає, що одним із завдань органу конституційного контролю є підтвердження законності обрання владних ланок та осіб. Це завдання і сьогодні в багатьох країнах розглядається як сфера конституційного правосуддя.

4. Ті судді, які при Мойсеєві «судили малі справи», повинні були звертатися до Мойсея при виникненні «важливих справ». Це положення Біблії, як і багато інших, трактується загальною. Одне з таких трактувань, на думку автора, міститься в настанові цим суддям: «Якщо по якійсь справі буде складно для тебе розсудити між кров'ю і кров'ю, між судом і судом, між побоями і побоями, і будуть незгодні думки в воротах твоїх, то встанеш, і підеш до місця, яке вибере Господь Бог твій, (щоб прикликане було там ім'я Його), і прийди до священників-Левитів і до судді, який буде в ті дні, і запитай їх, і вони скажуть тобі, як розсудити» (Втор. 17:8-9). У даній рекомендації, як вважає вчений, передбачається, що в складних випадках при незрозумілості, заплутаності закону або при можливості двоякого тлумачення («незгодні думки»), судді повинні звертатися до вищої інстанції, яка уповноважена допомогти і прокоментувати закон. Отже, до компетенції вищого органу правосуддя входило і тлумачення законів. Логічно, на думку автора, було б зробити висновок, що подібна ситуація могла виникнути в тому випадку, якщо закон, встановлений «законниками і книжниками», ухилився від права – від заповідей, даних Господом, і ставив під питання законність самого закону, його правовий характер. Дослідник стверджує, що, «допомога» верховної судової інстанції іншим суддям передбачала: 1) контролювати законність рішень судів загального профілю; 2) тлумачити як повинні застосовуватися

закони; 3) визначати правовий або неправовий характер закону, і в разі негативної відповіді на це питання – забезпечити безпосередню дію права.

5. Звідси, на думку Р. Папаяна, впливає, що до компетенції вищої судової інстанції входив і превентивний контроль за діяльністю законодавця, за відповідністю прийнятих ним законодавчих актів божественному праву. У рамках цієї діяльності, як вважає дослідник, і слід сприймати вказівку Мойсея – зберігати закони так, щоб вони перебували по праву сторону Господа: «Візьміть цю книгу закону, покладіть її з боку ковчега заповіту Господа Бога вашого» (Втор. 31: 26). Як зауважує автор, це метонімічний вислів, що означає необхідність збереження закону в лоні права. Але ця думка, як підкреслює вчений, у Біблії виражена не тільки метонімічно, але й прямо – у досить грізній формі: «Горе тим, які постановляють несправедливі закони і пишуть жорстокі рішення, щоб [...] відняти права від убогих народу» (Ісайя 10. 1-2).

Досліджуючи та аналізуючи наукові погляди Р. Папаяна, члена конституційного суду Armenii, ми бачимо, що контроль над органами державної влади і спрямованість цього контролю на захист природних і невідчужуваних прав людини, є найголовніша функція особливої, саме для цього призначеної, судової інстанції. Встановлення такого контролю не є прерогативою нашого часу, оскільки бере свій початок ще з біблійських часів створення людства. При цьому найважливішим є те, що це представлення в Біблії не тільки як діяльність, санкціонована Богом, але і як перенесення божественних діянь на землю. Цей глобальний сенс виявляється у ряді нюансів, які так чітко відзначив вчений. Перший нюанс полягає в тому, що, як і сьогодні, біблійний орган конституційного нагляду був централізованим. Щодо судів загального профілю Мойсей ясно вказав на їх територіальну юрисдикцію: «У всіх містах своїх, які Господь Бог твій дає тобі, постав собі суддів і наглядців по племенах твоїх, щоб вони судили народ справедливим судом» (Втор. 16:18). Між тим, в підказці суддям звертатися за отриманням роз'яснень та коментарів щодо застосування закону, Мойсей вказує місце: «Піди на місце, яке вибере Господь Бог твій, щоб прикликане

було там ім'я Його». Звичайно, ці координати, як відзначає автор, здаються туманними, що природно в умовах кочового життя, однак тим не менш тут немає ніякої «туманності»: місце, обране Господом, де «прикликане» ім'я Його, цілком однозначно – це ковчег заповіту Господнього, праворуч якого зберігається книга закону, згідно велінню Мойсея. Зі встановленням державності, як зауважує автор, цим місцем повинна була стати столиця – Єрусалим. Тому в нових умовах, на відміну від суддів загальної юрисдикції, яких цар Йосафат «поставив [...] по всіх укріплених містах Юдеї, в кожному місті», розглянутий «верховний» суд був заснований лише у столиці. Правознавець наголошує, що «В Єрусалимі приставив Йосафат» суддів, наділених повноваженнями творити «суд Господній», і немає ніякого натяку про те, що аналогічна інстанція була ще де-небудь. Але Єрусалим і є місце, «яке обрав Господь»: «Було в Салімі житло Його, і перебування Його – на Сіоні» (Пс. 76:2); «Звернуся Я до Сіону, і буду жити в Єрусалимі» (Зах. 8 : 2). Дослідник, акцентуючи увагу на даному пророцтві, показує, що вочеловічання Бога відбулося саме там, де належало бути захисникові права – органу конституційного нагляду. Попри те, що в цьому місці в той час панувало не право, а закон, який ігнорував право. Разом з тим Р. Папаян показує, що Господь, несучи в світ любов, відновив скасоване законом право у своєму первісному статусі: «Кінець закону – Христос» знайшло той зміст, що Христос – торжество свободи і права.

Водночас Р. Папаян у своїх поглядах відкриває суть такого важливого християнського вчення про милість, у контексті вищезгаданої унікальної особливості християнства – пріоритеті любові («Віра, надія, любов, але любов з них більша»), з діяльністю суддів «не судить, та не судимі будете» (Матв. 7:1). На думку автора, це – пряма вказівка на примат милості в суді, тобто на характер Божого суду: так як «Бог є Любов» (1Івана 4:8), а тому в Господньому суді «Милість звеличується над судом» (Як. 2:13). Таким чином правознавець наголошує, що над земним судом, створеним для вирішення суперечок і кровопролиття, знаходився також земний орган, призначений «до Господнього суду», – це і є «інстанція милості». На його думку, це слід розуміти у трьох значеннях.

1. Діяльність цієї судової інстанції швидше за все відноситься до указів, вердиктів, законів та інших актів, що видаються певною владною особою або органом. Тому цьому суду підсудні не особи, а їх конкретні дії, виражені в розпорядженнях, як письмових, так і усних: Мойсей, ставши інстанцією розгляду «важливих справ», перестав бути суддею над людьми, «судити народ». Отже, Р. Папаян викреслює з Біблії обрис прототипу конституційного контролю, при виконанні судової функції, при цьому реалізуючи вимогу не засудження людини, а захисту його Богом даним прав і свобод.

2. Дослідник зауважує, що, беручи до уваги вищеописану діяльність по здійсненню контролю за правозастосуванням в загальних судах, водночас вбачається, що ця ж інстанція також усуває небезпеку обмеження права підсудної людини.

3. Завдяки діяльності цього органу, спрямованого на захист права та свобод, у країні створюється ситуація, при якій необхідність засудження конкретних осіб зводиться до мінімуму [84].

Підсумовуючи своє бачення щодо біблейських джерел сучасного конституційного контролю як захисту прав і свобод людини, Р. Папаян з впевненістю доводить, що десять Божих заповідей являються певною мірою «біблійною конституцією», оскільки вони є основою всіх інших законодавчих положень. Біблія фактично є першоджерелом, в якому закріплені основні (конституційні) права та свободи людини, показаний механізм захисту таких прав. Вчений підкреслює, що Бог – основа і джерело права [85, с. 151]. Дослідник змушує замислитись та переосмислити наукові бачення щодо встановлення та значення конституційного контролю як захисту прав і свобод людини, що склалися в атеїстичній постсоціалістичній Європі та антитеологічному Заході. Саме божественні властивості людини стали основою природного права, природне право – базою законодавства, закон – фундаментом держави. Саме ці «три кита», на думку автора, повинні були підтримувати в людині константні божественні властивості. Разом з тим, відсутність християнського осмислення основних прав і свобод людини неминуче призводить до занепаду державних інститутів та держави в цілому.

Корінь поглядів сучасного західноєвропейського конституційного контролю, як способу захисту прав і свобод людини, сягає самих глибинних основ європейського людського мислення. Багато відомих постатей, кількість яких важко перерахувати, заклали стандарти конституційної держави, що існують сьогодні.

Ідеї щодо захисту основних прав людини від порушень з боку влади та держави в цілому і встановлення контролю щодо захисту таких прав, виникають у мислителів античного світу (стародавній Греції та Римі): Аристотель, Платон, Протагор, Цицерон, Сократ, Полібей та інших. Пізніше такі ідеї підтримали та розвили Т. Джефферсон, Д. Медісон, Дж. Лільберн, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Г. Гегель та інші.

Відчутний внесок у розробку ідей конституційного контролю як засобу захисту прав людини зробив німецький філософ Імануїл Кант. На його думку, держава – союз безлічі людей під пануванням права. Хоча І. Кант і писав, що найкращий лад є той, де влада належить не людям, а законам, однак разом з тим, особливе значення він надавав Конституції, конституційному закону. Там, де держава ґрунтується на конституційному праві, зауважував І. Кант, є підстави вважати, що держава відповідає загальній волі народу і тим самим не може бути патерналістського втручання державної влади у справи особи, чим би це не виправдовувалося. Основна ідея І. Канта полягала в наступному: громадянин повинен володіти такими ж можливостями примусу до влади щодо виконання закону, які має влада до громадянина з цього приводу.

Він вважав, що кожна особа, незалежно від її соціального статусу, володіє сукупністю природжених прав. При цьому обмеження особистої свободи він бачив у свободі інших: свобода самовизначення настільки широка, наскільки вона поєднується зі свободою інших. У результаті повинна бути сукупність вигод, тобто інтересів, які повинні співпадати [38, с. 283].

Спосіб досягнення захисту прав людини та реалізація його через правовий механізм у правовій державі, на думку Канта, можливий через поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких автономна, діє в рамках своєї компетенції. Якщо перша з гілок влади видає закони як влада суверенна,

друга – діє на основі законів, то судова влада «говорить про те, що є право», вона вирішує суперечку, виступає проти незаконних дій.

С. Гербер, А. Дайсі, Г. Еллінек, Р. Ієринг, П. Лабанд, А. Есмен та інші, що спирались на ідеї Канта та його попередників (Вольфа, Пуффендорфа, Штала, Штейна), досить детально аргументували ідею правової держави. Г. Еллінек підкреслював, що правовою державою може вважатися лише та держава, в якій законодавець відповідальний перед законом так, як і громадянин. На цій основі в характеристиці правової держави поступово виокремлювалася ідея про конституційний контроль.

Веймарські конституціоналісти відстоювали ідею щодо відповідності законів праву і виступали за створення судової структури, яка б володіла правом скасування протиправних законів і підзаконних актів [23, с. 38].

В. Маклаков відзначає, що саме Великобританія з її майже унікальною по формі змішаною Конституцією держави, де ні один акт не має по відношенню до інших більш високу юридичну силу (в даному випадку мова не йде про конституційні звичаї та судові прецеденти), дала світу ідею перевірки акта на конституційність. Хоча, як зауважує вчений, в самій же Великобританії до цього часу відсутній інститут такого контролю. Однак саме англійською є ідея про те, що суддя може відмінити застосування закону, який суперечить більш високому закону.

У 1610 році суддя англійського суду загальної юрисдикції (Court of Common Pleas) сер Едвард Коук першим виступив з ідеєю щодо права судді не застосовувати закон, що суперечить більш високому закону. В справі *Dr. Bonham case*, суддя Е. Коук заявив: «Читання наших збірників показує, що в багатьох справах загальне право (*common law*) ґрунтується на законах Парламенту, в деяких справах право останнього оголошується недійсним та неіснуючим; дійсно, коли закон Парламенту суперечить праву, закріпленому загальним правом, то в результаті він стає неприйнятним чи неможливим до застосування, розглядається по відношенню до загального права, і оголошується недійсним» [205, с. 15-16].

Такі ідеї Е. Коука знайшли підтримку в англійських колоніях, які після отримання незалежності від корони, досить довгий час, аж до XVIII століття, ними користувалися. Але з часом верховенство актів Парламенту взяло гору по відношенню до інших правових джерел, а принцип сформульований Е. Коуком так і не знайшов свою підтримку в Англії.

Не дивлячись на те, що англійські колонії отримали право на законодавчу діяльність з місцевих питань, Таємна рада, яка вже не діяла в монархічній Англії, але зберігала свої повноваження щодо колоній з 1696 по 1782 роки, оголосила більше 600 колоніальних законів такими, що суперечать законам англійського Парламенту або загальному праву. При цьому Таємна рада застосовувала методи як абстрактного, так і конкретного контролю.

Можна з упевненістю сказати, що, завдяки англійській колоніальній системі, була встановлена ієрархія норм та в певній мірі було підготовлено становлення конституційного судового контролю, як засобу захисту прав людини, який і до сьогодні діє в багатьох країнах світу. Таким чином загальновизнаним правилом стало вважати саме США першою країною з конституційним контролем, в якій був запроваджений механізм захисту основних прав людини.

Такий механізм полягав у наданні права фізичній та юридичній особі звернутися до суду з скаргою на законодавчий акт, який, на думку вказаних осіб, суперечить Конституції, тобто основним правам людини, які там закріплені. Як показує судова практика Сполучених Штатів Америки, саме з допомогою такого механізму успішно здійснюється реалізація принципу захисту прав і свобод людини від зазіхань з боку владних органів держави.

Інститут конституційного контролю, як невід'ємний елемент механізму реалізації Конституції, а також доцільність його здійснення судами загальної юрисдикції, було обосновано А. Гамільтоном в ст. 78 «Федераліста» наступним чином: «Ні один законодавчий акт, що суперечить Конституції, не може мати силу. Заперечувати – значить стверджувати, що заступник вище головної особи, слуга вище володаря, представники народу вище самого народу... Раціонально припустити, що суди

створюють для того, щоб вони служили посередницьким органом між народом та законодавчою владою, щоб, окрім іншого, вони утримували її у рамках своєї компетенції... Конституція являється і повинна розглядатися суддями як основний закон. Вони повинні визначати її значення, як і значення будь-яких актів, що видаються законодавчим органом. Якщо при цьому виникають непримиренні протиріччя між ними... Конституцію слід ставити вище статуту, наміри народу – вище намірів його представників... Слід віддати перевагу акту вищої влади актам нижчої і підлеглої влади, і відповідно, коли статут суперечить Конституції, обов'язок суду – триматися останньої, ігноруючи при цьому перший» [170, с. 505-506].

Не менш переконливо та натхненно необхідність правової системи молоді американської держави в існуванні конституційного контролю і необхідністю вручити його реалізацію судам, як зазначає В. Маклаков, були доведені в рішенні Верховного суду США по відомій справі Мербері проти Медісона (1803 р.): «Конституція володіє верховенством по відношенню до законів... У компетенцію і обов'язок судової влади входить роз'яснювати, що таке закон: ті хто застосовує норми... зобов'язані роз'яснити і витлумачити кожну норму. Якщо два закони суперечать один одному, суди зобов'язані вирішити питання щодо застосування кожного з них. Якщо закон суперечить Конституції... Конституція, а не звичайний акт, повинна застосовуватись» [70, с. 43-44].

В. Маклаков зауважує, що, поставивши захист прав людини на перше місце в своїй діяльності, Верховний суд почав виходити з концепції фундаментальних прав. Це ще більше закріпило підстави для розширеного, незалежного, вільного тлумачення судами Конституції («*loose interpretation*»). Оскільки, як відзначає вчений, основна мета прийняття Конституції полягала у створенні «більш досконалішого Союзу», здатного забезпечити «блага свободи», таким чином завдання суду вбачалося не в тому, щоб досягти формально точного дотримання букви Конституції, а в тому, щоб реалізувати її дух, найважливіший принцип і головну мету її прийняття – забезпечення свободи особи та захист її від свавілля держави, при цьому створити своїми рішеннями такі правові можливості

реалізації прав населення, які були б максимально наближені до конституційних ідеалів [70, с. 85-86].

Нижче нами наведені витяги з історично важливого рішення по справі У. Мербері проти Дж. Медісона [198], в якій суддя Дж. Маршал спробував розтлумачити існування конституційного контролю, як засобу захисту основних прав і свобод людини.

4. ... Питання про суперечність будь-якого акта Конституції може стати прийнятним правилом у державі. Воно являється основним питанням у Сполучених Штатах, враховуючи його вагомість, воно не є настільки заплутаним. Здається, що для вирішення суперечки необхідно тільки визнати деякі добре сформульовані принципи, які довгий час допускалися.

Визнання того, що народ має споконвічне право встановлювати для свого майбутнього такі принципи, які найкраще сприяють забезпеченню його щастя, являється першоосновою всієї американської структури. Застосування цього первісного права має давню історію, але воно не повинно досить часто застосовуватись. Отже, принципи, встановлені в такий спосіб, вважаються фундаментальними. А влада, від якої вони виходять, є вищою владою. Припускається, що ці принципи існують у якості постійних.

Ця споконвічна і вища воля визначає організацію управління і наділяє різні виконавчі органи існуючими повноваженнями. Вона може не діяти чи може встановлювати відомі межі, які ці органи не можуть переступати [68, с. 101].

Управління Сполученими Штатами підпадає під дію другого випадку. Повноваження законодавчої влади встановлені та обмежені. Ці обмеження не можуть бути неправильно витлумачені чи забуті: Конституція являється писаним документом. Чи впливає з обмеженого характеру повноважень та фіксації цих обмежень в письмовому вигляді, що останні можуть в будь-який момент бути порушені тими, хто має намір їх змінити? Різниця між управлінням з обмеженими та необмеженими повноваженнями не існує, якщо ці обмеження не стримують тих осіб, для яких вони введені, і якщо забороняючі і дозволяючі акти ставляться на одну основу. Це твердження є занадто очевидним, щоб заперечувати те, що Конституція переважає по відношенню до будь-якого законодавчого акта, що

суперечить їй; в протилежному випадку законодавчий орган міг би змінити Конституцію шляхом прийняття простого закону.

Вищенаведена альтернатива виключає будь-яке третє, проміжне рішення. Конституція має верховенство по відношенню до закону. Її не можна змінювати тим шляхом, яким змінюють звичайні закони. В іншому випадку Конституція знаходиться на тому ж рівні, що і звичайні законодавчі акти, і, подібно до цих актів, вона змінюється в тих випадках, коли законодавчий орган забажає її змінити... [68, с. 102].

Якщо перша з наведених альтернатив вірна, то законодавчий акт, що суперечить Конституції, не являється законом; якщо визнати вірною другу альтернативу, то в цьому випадку писані Конституції є абсурдною спробою зі сторони народу обмежити владу, яка по своїй природі не може бути обмеженою.

Звичайно ті, хто складав писані Конституції, задумували ці акти як основні і вищі закони нації. Тому основою встановленого способу правління повинно бути те, що акт законодавчого органу, який суперечить Конституції, являється недійсним.

Таким чином, ця теорія застосовується до писаної Конституції і розглядається цим судом в якості одного з основних принципів нашого суспільства. Отже, цю теорію не можна опускати при розгляді даної справи.

Якщо акт, який суперечить Конституції, є недійсним, то чи повинен він в такому випадку зв'язувати суди та зобов'язувати їх приводити такий акт до виконання? Інакше кажучи, не дивлячись на те, що такий акт не являється законом, то чи повинен він створювати діючу норму і зводити її в ранг закону? Дозволити це, означало б фактично заперечувати те, що встановлено в теорії і на перший погляд могло б здаватись безглуздим, щоб на цьому наполягати. На цьому твердженні зупинимось детальніше.

Зрозумілим є те, що до компетенції і обов'язків судової влади входить роз'яснення того, що таке закон. Ті, хто застосовує норми по конкретних справах, обов'язково повинні пояснити і витлумачити кожен норму. Якщо два закони суперечать один одному, то суди повинні вирішити питання про застосування кожного з них.

Якщо закон суперечить Конституції та в конкретній справі застосовується і закон, і Конституція, то суд повинен вирішити, чи слід застосовувати закон, при цьому ігноруючи Конституцію, чи слід застосувати Конституцію, при цьому ігнорувати закон. Суд має встановити, яку із суперечливих норм слід застосувати в конкретній справі. Такий підхід становить головне завдання судової влади.

Якщо суди беруть до уваги Конституцію і вона при цьому має верховенство по відношенню до будь-якого акта законодавчого органу, то Конституція (а не звичайний акт) повинна застосовуватись по справі, в якій застосовуються обидва акта: Конституція, звичайний акт.

Ті, хто не погоджується з принципом, що Конституція повинна розглядатися у судах як вищий закон, мають визнати, що в такому випадку суди повинні «закривати очі» на Конституцію і бачити тільки закон [68, с. 103].

Така доктрина підриває самі основи всіх писаних Конституцій. Згідно з нею акт, який відповідно принципам і теорії нашого правління являється повністю недійсним, на практиці носить обов'язковий характер. Доктрина визнає також, якщо законодавчий орган буде робити те, що дійсно заборонено, то прийнятий ним акт, не дивлячись на спеціальну заборону, в дійсності буде мати силу. Таке твердження веде до надання законодавчому органу фактичної і реальної могутності, що по-своєму характеру пов'язується з проблемою обмеження її повноважень у вузьких межах. Ця доктрина встановлює межі і визнає, що вони за бажанням можуть порушуватись.

Вказана доктрина веде до спростування того, що вважаємо самим великим досягненням у політичних інститутах – писаної Конституції, необхідність якої очевидна для Америки, де до писаних Конституцій відносяться настільки благоговійно, що інше тлумачення не допускається. Але особлива виразність Конституції Сполучених Штатів надає додатковий аргумент для такої думки.

Судова влада Сполучених Штатів розповсюджується на всі справи, що виникають на основі Конституції... [68, с. 104].

Отже рішення по справі Мербері проти Медісона обґрунтовує необхідність існування конституційного контролю для

забезпечення основних прав і свобод людини та реалізації його судами через механізм оскарження. За допомогою цього рішення були визнані недійсним положення федерального закону «Про судоустрій» 1789 року [234], і тим самим показано можливість реалізації конституційного права на судовий захист від порушень основних прав з боку владних органів .

Слід відзначити, що особливості інституту конституційного контролю в США є специфікою його правового регулювання. На федеральному рівні даний інститут не має навіть конституційного оформлення. Щодо причин його відсутності, то професор права Вірджинського університету Д. Ховард зауважує, що, ознайомившись з текстом Конституції 1787 року і навіть з дебатами філадельфійського Конвенту, ніхто не може «довести без будь-яких сумнівів, що укладачі Конституції покладали на суди відповідальність за втілення Конституції завдяки відміні законів, що їй суперечать» [19, с. 71].

Більшість російських вчених вбачають не пряме правове закріплення судового конституційного контролю саме в положенні ст. VI Конституції США [233], щодо обов'язковості прийняття законів у відповідності до Конституції та обов'язковості цієї вимоги для суддів при застосуванні законів.

Багато вчених пояснює причину відсутності чітко прописаного конституційного контролю в Конституції США 1787 року тим, що існування такого інституту є і так очевидним та зрозумілим. Іншої точки зору дотримується російський дослідник С. Єгоров. На його думку, в творців Конституції США було побоювання з приводу існування інституту конституційного контролю. Воно полягало в тому, що у разі наявності у судів права вільного, суб'єктивного тлумачення Конституції, яке, на думку її авторів, може часто бути політично заангажоване, може призвести до збільшення переваг та повноважень судів над іншими державними органами. Хоча в той час у «Федералісті» і обговорювались перспективи надання відповідних повноважень судам [33, с. 186]. Слід зауважити, що в першій половині XIX століття наведені вище побоювання були успішно спростовані А. де Токвілем, який вважав, що здійснення реалізації конституційного контролю виключно при вирішенні конкретних правових спорів, суттєво знижували загрозу

свавілля з боку судів та їх політизацію: «Американці дали своїм судам величезну політичну владу, при цьому зобов'язали їх позбавляти закон сили виключно за допомогою судової процедури, вони суттєво зменшили загрози, створені такою владою. Якщо б у судді була необмежена можливість лишати закон сили, керуючись суто теоретичними міркуваннями... він одразу ж би вийшов на політичну арену. Якщо суддя заперечує дійсність будь-якого закону під час складних дебатів і без будь-якої конкретної цілі, то важливість такого заперечення для публіки знижується. Рішення судді в такому випадку стосується інтересів певного індивіда» [162, с. 92-93].

Разом з тим, оригінальною рисою конституційного контролю в США як засобу захисту основних прав і свобод людини являється те, що не тільки в Конституції США, але і в федеральному законодавстві цей інститут не регламентовано. Його реалізація здійснюється майже повністю за допомогою прецедентного регулювання та доктринального обґрунтування. Хоча деякі незначні процедурні особливості реалізації конституційного контролю знаходяться у кількох статтях розділу 28 «Судова влада і цивільний процес», діючому Звіді законів Сполучених Штатів [245].

Так, згідно ст. 1257 даного Звіду законів, передбачено можливість Верховним судом США переглядати рішення судів штатів, якщо поставлено під сумнів дійсність договору чи статуту (закону) Сполучених Штатів, чи дійсність статуту будь-якого іншого штату, з приводу його невідповідності Конституції, договорам чи законам Сполучених Штатів, або, якщо в них зачіпаються будь-які права, привілеї чи імунітет, встановлені Конституцією, договорами чи статутами Сполучених Штатів. Така можливість реалізується шляхом видачі наказу сертіорарі, тобто вимоги про передачу справи із нижчого суду до вищого, у зв'язку з розглядом питання щодо її законності.

Положення пункту а, статті 2101 даного Звіду законів визначає спеціальні строки подачі апеляції на рішення районних судів по цивільних справах до Верховного суду США у випадку оскарження конституційності – повністю чи частково застосованого акта Конгресу (30 днів).

У пункті а, статті 2403 даного Звіду законів зазначено, що в будь-якому судовому процесі, в якому Сполучені Штати, їх орган, посадова чи інша особа, яка є федеральним службовцем, не являються стороною по справі в якій стоїть питання щодо конституційності акту Конгресу, зачіпаючи публічний інтерес, суд зобов'язаний засвідчити цей факт у Генерального атторнея і дозволити Сполученим Штатам вступити у справу для подання доказів і аргументів щодо конституційності. При цьому, Сполученим Штатам повинні бути надані всі права сторони процесу. Пункт б цієї ж статті передбачає аналогічні застосування положення до штату, якщо під сумнів буде поставлено його статут [34, с. 197-227].

З вищенаведеного можемо стверджувати, що федеральне статутне регулювання інституту конституційного контролю США є не повним та слабoreгульованим. Такий винятковий вид конституційного контролю можна пояснити існуванням загального порядку розгляду справ судами щодо неконституційності правового акта та дій, що суперечать Конституції тільки в процесі по конкретним справам цивільного, кримінального та іншого провадження.

Водночас не досить повна та чітка правова врегульованість конституційного контролю, для реалізації захисту основних прав та свобод людини, являється у більшості випадків причиною багатьох проблем і неясностей, що виникають у суддів у зв'язку з розглядом справ про конституційність. Наприклад, проблема, яка виникає під час прийняття рішення про визнання акту неконституційним, полягає у зворотній силі такого рішення. Відповідь на дане питання знаходимо в цивільній справі Харпер проти податкового департаменту штату Вірджинія в 1993 році [197]: зворотна сила розповсюджується на справи, які на момент набрання чинності рішення, що створює той чи інший прецедент, при цьому не пройшли всі стадії апеляційного оскарження. Але це питання залишається не вирішеним і до сьогодні по відношенню до кримінальних справ. Не з'ясованим є питання щодо права осіб на перегляд справи, які були засуджені на підставі закону, що пізніше був визнаний неконституційним.

Поряд з наведеними проблемами існує ще одна, яка стосується визнання не дійсним окремих положень того чи іншого закону, при цьому залишається не зрозумілим, чи будуть діяти інші його норми. У справах Поллок проти Товариства взаємної допомоги фермерів (1895 р.) та Картер проти вугільної компанії «Картер» (1936 р.) Верховний суд у своїх рішеннях зазначив, якщо закон являється подільним, ділимим (severable), то тоді кожна його частина може діяти самостійно, і визнання недейсним тільки окремих частин закону не тягне за собою втрату юридичної сили інших його норм. У випадку, якщо закон є неподільним (not severable), всі його норми взаємозв'язані і можуть діяти тільки разом. Але у разі визнання судом неконституційними його окремі частини, то це тягне за собою недійсність всього закону [199, с. 33].

Не дивлячись на те, що в Конституціях деяких штатів згадується про конституційний контроль, але на рівні суб'єктів федерації правове регулювання цього інституту майже взагалі відсутнє. Реалізація конституційного контролю в Сполучених Штатах Америки здійснюється судами загальної юрисдикції, при цьому сам контроль не має спеціалізованого характеру та спеціальної правової процедури втілення її в життя. Вона здійснюється судами безпосередньо під час розгляду цивільної, кримінальної та іншої справи, в яких розглядається питання щодо відповідності певного акта чи дії Конституції.

Хоча рішення суду по конкретній справі формально і являється обов'язковим тільки для її учасників, втім завдяки існуванню в США прецедентного права, забезпечується обов'язковість рішення суду при здійсненні правозастосовної діяльності нижче стоячим судом, так і судом однакового рівня, в тому числі з питань конституційності.

Слід зазначити, що з наведених вище особливостей конституційного контролю в США, існує і певна його універсальність. Це проявляється в тому, що контроль здійснюється не тільки по відношенню до законів, але і по відношенню до будь-яких важливих правових актів та дій. Також завдяки децентралізованому характеру конституційного контролю, будь-який суд першої чи апеляційної інстанції має повноваження визнати закон, важливий правовий акт чи дію не

конституційними. Хоча, беручи до уваги існуючий механізм апеляційного оскарження в штатах, можна з упевненістю стверджувати, що остаточне рішення з цього приводу приймає Верховний суд США. Щодо відповідності законодавства окремого штату Конституції штату, то остаточне рішення приймає відповідний Верховний суд цього штату.

Ще однією особливістю інституту конституційного контролю США як засобу захисту основних прав і свобод людини є його дуалістична модель, яка проявляється в умовах федерації у дворівневій судовій системі. Повноваження між федеральними судами та судами штатів по здійсненню конституційного контролю розділені згідно категорій справ, які вони можуть розглядати у відповідності до Конституції США [233]. При цьому значна кількість справ розглядається саме судами штатів, рішення яких можуть бути переглянуті федеральними судами і тільки у випадку, якщо це стосується «федерального питання». Хоча суди штатів в принципі не позбавлені права особисто визнати акт чи дію такими, що суперечать Конституції США.

Дослідження еволюційного розвитку інституту конституційного контролю в США з глибин його встановлення по сьогоднішній день дозволяє нам зробити висновок, що одним з основних принципів, яким суди керувалися і керуються досі, є повага до основних прав і свобод людини, гарантія їх захисту від порушень. Саме захист конституційних прав і свобод людини став основним напрямком діяльності Верховного суду США в XX ст. Підтвердженням цього є велика кількість рішень, які були прийняті судом.

Наприклад, наше зацікавлення викликала справа Олмстед проти Сполучених штатів (1928 р.). Її суть в тому, що для розкриття злочинної групи поліція використала засоби прослуховування без санкції суду, але і без проникнення до житла, оскільки пристрої були підключені до кабелю за межами житла. Заявник стверджував, що норми процесуального законодавства, які дозволяють проводити прослуховування без санкції суду, навіть і без проникнення до житла, суперечать поправці IV до Конституції США, згідно якої гарантується «право народу на недоторканість особи, помешкання, особистих паперів і майна не має порушуватися безпідставними обшуками

і арештами». Але у своєму рішенні Верховний суд зазначив, що «не було фізичного проникнення чи вторгнення», тим самим прослуховування на відстані без санкції суду було визнано конституційним. Можна вважати, що суд у даному випадку застосував пряме, механічне, буквальне тлумачення Конституції. Хоча зовсім інше тлумачення по даній справі було надане суддею Л. Брендісом в його окремій промові, де він висловив заперечення проти рішення суду. На його думку, під час тлумачення процесуального закону та аналізу поправки IV по даній справі, суду слід було врахувати справжні наміри авторів цієї поправки. Суддя зауважив, що в той час, коли приймалась ця поправка, форми втручання в особисте життя громадян були зовсім простими. Саме цим і пояснюється таке обмежене закріплення таких форм. Справжньою ціллю цієї поправки являється забезпечення захисту особистого життя від втручання. Разом з тим, у даній справі мало місце втручання в особисте життя особи, хоча із застосуванням більш витончених методів, що з'явилися із розвитком технічного прогресу [148].

Таким чином, на підставі наведеної справи, завдяки окремого погляду судді Л. Брендіс, запроваджується принципово новий метод широкого тлумачення Конституції для реалізації захисту основних прав і свобод людини, що ґрунтується на з'ясуванні справжніх намірів авторів її положень і того, як слід їх ефективно реалізовувати в нових, змінених часом умовах.

Так в 1967 році Верховним судом рішення по справі Олмстед проти Сполучених штатів (1928 р.) фактично було скасоване, завдяки рішенню по справі Кац проти Сполучених Штатів. У даній справі суд визнав, що несанкціоноване судом прослуховування телефона-автомата, за допомогою якого обвинувачений передав інформацію, є таким, що суперечить поправці IV Конституції США, оскільки саме вона, на думку суду, захищає від проникнення – в першу чергу від свавільного втручання влади. І це не дивлячись на те, що в даному випадку телефон-автомат не являється ані помешканням, ані житлом особи [153].

Також нижче нами наведено декілька доленосних рішень Верховного суду США щодо захисту конституційних прав і свобод людини. Так у справі Пауел проти Алабама (1932 р.)

Верховний суд зазначив, що обвинуваченому, на його вимогу, в суді повинен бути забезпечений доступ до адвоката для реалізації захисту своїх інтересів [149].

У справі Бетс проти Брейді (1942 р.) Верховний суд своїм рішенням відмовив малозабезпеченим верствам населення у праві на адвоката під час кримінального переслідування [139]. Яке одностайним рішенням Верховного суду було відмінено по справі Гідеон проти Вайнрайт (1963 р.) [142].

У справі Ескобедо проти Ілінойса (1964 р.) було дозволено адвокату бути присутнім у поліції під час допиту підозрюваного по кримінальній справі [148].

По справі Андресен проти штату Меріленд (1976 р.) Верховний суд Сполучених Штатів постановив, що обвинувачений не може бути свідком по своїй справі та має право не свідчити проти себе [137].

Історичну вагу має справа Міранда проти Арізони, яка була розглянута Верховним судом США у 1966 році. Рішенням по цій справі суд встановив: будь-які покази, як звинувачуючі так і виправдовуючі, можуть використовуватися судом тільки в тому випадку, якщо сторона обвинувачення зможе довести, що підозрюваний перед допитом був проінформований про право на адвоката, а також про право не свідчити проти себе. При цьому, у випадку відмови обвинуваченого від своїх прав, необхідно довести його добровільність [147].

Джейкобсон проти Сполучених штатів (1992 р.) – перша справа про застосування провокації в слідстві, що не стосувалося обігу наркотичних, отруйних речовин та алкоголю. Рідкісний приклад перемоги захисту перед консервативним судом, який зазвичай стає на сторону обвинувачення. По даній справі Верховний суд виправдав жителя Небраски, засудженого за замовлення дитячої порнографії поштою, на тій підставі, що злочин було скоєно під тиском, в результаті неодноразових пропозицій. До цієї справи були позитивні рішення Ву Вей проти Сполучених штатів (1915 р.) по провокації щодо вчинення порушення імміграційного закону та Сорелс проти Сполучених штатів (1932 р.) провокації щодо вчинення порушення заборони на придбання алкоголю [144].

Фурман проти штата Джорджія (1972 р.) – рішення Верховного суду США, яким було фактично встановлено мораторій на застосування смертної кари на всю територію Сполучених Штатів, аж до прийняття рішення по справі Грег проти Джорджії [152].

У рішенні по справі Ропера проти Сімсона (2005 р.) Верховний суд США заборонив застосування смертної кари в якості міри покарання до осіб, які не досягли 18 років на момент скоєння злочину, піднявши раніше існуючий поріг у 16 років (справа Стратфорд проти Кентукі 1989 р.) на два роки [150].

Аткінс проти Вірджинії (2002 р.), відмінивши смертну кару для осіб з психічними розладами. Захист звернувся з клопотанням до Верховного суду Місурі, який в свою чергу визнав необхідність відмінити смертний вирок, замінивши його на довічне позбавлення волі без права на дострокове звільнення [138].

У Справі Брауна проти Комітету по освіті (1954 р.) було визнано, що Конституції суперечить роздільне (відокремлене) навчання чорношкірих та білих школярів. Таким чином, було забезпечено право на рівний захист законом, що стосується расової сегрегації та десегрегації. Справа Військового інституту Вірджинії (1996 р.) щодо реалізації принципу статевого рівноправ'я [140].

Грісвольд проти Конектикута (1965 р.) – справа, в якій Верховний суд США підтвердив конституційне право на невторчання в особисте життя. Наслідком була відміна закону штату Конектикут, щодо заборони продажу контрацептивних засобів [143].

Техас проти Джонсона (1989 р.) – справа, де рішенням Верховного суду було позбавлено законної сили заборону на публічне спалення американського прапора. Суд встановив, що спалення прапора – форма вираження протесту, яка гарантована першою поправкою до Конституції США [151].

Справа Лавінг проти Вірджинії (Вірджинії) (1967 р.) – історичне рішення, в якому Верховний суд встановив свободу змішаних шлюбів між чорношкірими та білими. Дане рішення було підтримане одногосно всіма членами суду [146].

Як уже зазначалося вище, особливий характер конституційного контролю в США щодо захисту основних прав і свобод людини, і його реалізація судами загальної юрисдикції обумовлений тим, що спеціального конституційного провадження в США взагалі не існує, як і не має відповідно і справ по конституційному провадженні. Разом з тим, з великої кількості судових процедур існують три (виключення неконституційного положення, декларативне судження, видача наказу «induktion»), за допомогою яких здійснюється реалізація конституційного контролю.

Виключення неконституційного положення застосовується у випадках, коли одна сторона процесу обвинувачується у порушенні закону, який в свою чергу вважає таким, що суперечить Конституції. Така особа вправі оскаржити такий закон, подавши відповідну скаргу. У разі її задоволення суд може визнати оскаржувальний закон чи окреме його положення неконституційним і відповідно таким, що не підлягає застосуванню.

Декларативне судження приймається судом до винесення рішення по справі для того, щоб уникнути подальшого його оскарження. Це відбувається у випадках, коли під час розгляду справи судом думки сторін не збігаються щодо наявності в них прав чи обов'язків встановлених тим чи іншим законом, який до того ж, одна з сторін оскаржує.

Видача наказу «induktion» являє собою заборону судом вчиняти певні дії, що на розсуд суду є неконституційними. Вона проводиться на підставі звернення особи до суду, з вимогою заборонити, наприклад, певній посадовій особі вчиняти певні дії, або, навпаки, зобов'язати вчиняти їх, навіть усупереч закону чи будь-якого правового акту, які, на думку особи, суперечать Конституції і таким чином можуть спричинити їй шкоду.

Разом з тим, загальновідомою є обставина, що Верховний суд США часто буває заполітизований у своїх рішеннях. Це цілком зрозуміло, адже йому приходится вирішувати різні політичні суперечки в країні, як, наприклад, вибори Президента. Фактично рішення суду по справі Буш проти Гора [141] стало вирішальним у президентських перегонах США 2000 року. Визначальним є те, що суд під час дослідження технічних

питань по справі, зміг дотриматися реалізації традиційно пріоритетних принципів конституційного контролю в сучасний період: належної правової процедури та рівного правового захисту.

У даному рішенні Верховний суд особливо підкреслив, що ніхто так не усвідомлює реальних обмежень судової влади, як члени Верховного суду, і ніхто не відчуває більшого тремтіння перед установкою Конституції довірити вибори Президента народу через його законодавчі збори, зробити їх частиною політичної сфери життя суспільства. Втім, коли протилежні партії починають судовий процес, вирішення федеральних та конституційних питань, з якими змушена стикатись судова система, мимоволі стають предметом нашої відповідальності [141].

Таким чином, Сполучені Штати Америки вважаються першими в сучасному світі, хто запровадив конституційний контроль для реалізації захисту основних прав і свобод людини. Виявляється, що для цього не потрібно було створювати безліч правових норм та спеціальних законів, а достатнім було записати до другого розділу статті III Конституції (1787 р.) такі слова: Судова влада поширюється на всі справи, засновані на праві і справедливості, що виникають на основі цієї Конституції, законів Сполучених Штатів і міжнародних договорів, які укладені або будуть укладені від їх імені; на всі справи зі спорів стороною в яких є Сполучені Штати; на спори між двома чи більше штатами; між окремими штатами і громадянами іншого штату, між громадянами різних штатів, між громадянами одного штату, які претендують на землі, що надаються іншими штатами, і між штатом чи громадянами цього штату, іноземними державами, громадянами чи підданими [45, с. 18].

Та двох незначних поправок: поправки XIV (1868 р.) Конституції США, де зазначено, що жоден штат не повинен видавати чи застосовувати закони, що обмежують привілеї і пільги громадян Сполучених Штатів, та поправки IX (1791), в якій йдеться, що перерахування в Конституції певних прав не повинно тлумачитися як заперечення або применшення інших прав, що зберігаються народом [45, с. 22, 24].

Водночас першими, хто перейняв американський досвід щодо здійснення конституційного контролю для реалізації

захисту основних прав і свобод людини, були латиноамериканські країни: Домініканська республіка (1844 р.), Мексика (1847 р.), Аргентина (1960 р.), Бразилія (1891 р.). Як і в Сполучених Штатах, конституційний контроль по відношенню до всіх правових актів державних органів в цих країнах вправі був здійснювати будь-який суддя. При цьому на відміну від США, які мали в основі своєї правової системи англосаксонське право, латиноамериканська правова система ґрунтувалась на романському праві. Саме завдяки цим умовам багато правових процедур було конвертовано у свої власні оригінальні інститути. До прикладу, загальновідома англосаксонська процедура «*habeas corpus*» в Мексиці була перетворена в процедуру «*amparo*», завдання якої було захищати права і свободи людини. Цей механізм надає право будь-якій фізичній чи юридичній особі звернутися з відповідною скаргою за захистом своїх конституційних прав та свобод до федерального суду, якщо вони порушені будь-якими діями владного органу, адміністративним чи судовим актом. Як відзначає в одній зі своїх праць А.Б. Зеленцов, ампаро – це публічно-правовий інститут, який загальними рисами нагадує *habeas corpus* англосаксонської (англо-американської) правової традиції. Разом з тим, не можна не визнати, що він не зводиться тільки до фізичної свободи, як це передбачає «*habeas corpus*», а стосується всіх прав і свобод громадян. Ампаро являє собою «суд чи процес по розгляду позову приватної особи, що подається відносно юрисдикційного органу проти будь-якого акта влади, який спричиняє шкоду його правам, і який вона розглядає як неконституційний, переслідуючи ціль позбавити його сили з мотивів незаконності [37, с. 45]. Така процедура ґрунтується на основі статей 103, 107 діючої Конституції Мексиканських Сполучених Штатів 1917 р., законі « Про ампаро» від 1936 р. та законі « Про федеральну судову владу» від 1988 р. Відомо, що в Мексиці функції конституційного контролю належать не спеціально створеному для таких цілей органу (Конституційному Суду), а сконцентровані в рамках юрисдикції інститутів федеральної системи. До юрисдикції федеральних судових інститутів, здійснюючих конституційний контроль за допомогою *juicio de amparo*, в першу чергу відносяться питання,

що стосуються: законів і актів органів державної влади та місцевого самоврядування, які порушують особисті права і свободи громадян.

Завдяки процедури ампаро, федеральними судами реалізується спеціалізований конституційний контроль. Таку модель конституційного контролю не можна асоціювати ні з американською, ні з європейською моделлю конституційного правосуддя. Не дивлячись на той факт, що з однієї сторони захист індивідуальних чи колективних прав, порушуваних відповідним нормативним актом чи дією (бездіяльністю) посадової особи, реалізується через систему звичайних судів, а з іншої – у формі самостійного (окремого, в даному випадку від цивільного і кримінального) процесу [220, с. 60].

Характерною особливістю мексиканської моделі конституційного контролю являється те, що питання про неконституційність того чи іншого нормативного акта може поставити перед відповідним судом будь-яка фізична чи юридична особа (чи їх представник), конституційні права якої порушені даним актом.

Як відзначає вчений-компаративіст А. А. Клішас, не дивлячись на те, що багато елементів мексиканської моделі конституційного контролю подібні з *habeas corpus* англосаксонської правової традиції і аналогічні європейським чи латиноамериканським конструкціям, тим не менш, *juicio de amparo* з поміж інших інститутів конституційного контролю (являється одним із можливих і допустимих способів захисту порушених прав і законних інтересів), здійснюваних органами судової влади, виділяються наступні специфічні особливості:

заява (клопотання) про перевірку конституційності закону Парламенту (загальнонаціонального і регіонального (штату) рівня) чи нормативно правового акту іншого органу державної влади може бути подана будь-якою фізичною чи юридичною особою, конституційні права і свободи яких порушені;

перевірка конституційності (неконституційності) оскаржувального нормативного акта реалізується за допомогою відкритого судового розгляду, сторонами в якому являється потерпілий (фізична чи юридична особа) і відповідальний орган державної влади чи посадова особа, видавши відповідний

нормативний акт. У процесі зобов'язаний приймати участь Генеральний прокурор держави у випадку розгляду справи, в якій однією з зацікавлених осіб виступає федерація;

рішення, які приймаються уповноваженим судом з питань перевірки конституційності (неконституційності) оскаржувальних актів, являються обов'язковими, але мають правові наслідки виключно для сторін, які приймають участь у процесі. При цьому, не можна не відмітити цікавого факту: за результатами розгляду справи в рамках процедури ампаро оскаржувальний нормативний акт визнається неконституційним тільки по відношенню до заявника. Результатом подібного рішення не буде відміна нормативного акту, визнаного в результаті неконституційним, що в свою чергу, не виключає можливості подачі відповідної заяви про оскарження в рамках процедури ампаро того ж самого нормативного акту і на тих же самих підставах, але вже іншою стороною процесу [41, с. 246].

Розкриваючи зміст статті 107 Конституції Мексики, у відповідності до якої виносяться рішення в рамках *juicio de ampar*, вчений Рікардо до Куто зауважує, що такі судові рішення носять особистий характер, являються побічними та негативними, не направлені прямо проти органу державної влади чи посадової особи, яка видала оскаржувальний нормативний акт, що слугував підставою для порушення процедури ампаро [200, с. 13].

Таким чином, процедура ампаро являє собою механізм дійсного конституційного контролю щодо захисту конституційних прав і свобод громадян від будь-яких неправомірних дій органів влади, що реалізується органами федеральної судової влади, разом з тим має і певні відмінності та суттєві недоліки від моделі конституційної скарги в європейських країнах. Не дивлячись на це, процедура «ампаро» була втілена у багатьох латиноамериканських країнах.

Щодо європейських країн, то становлення в них конституційного контролю як засобу захисту основних прав і свобод людини проходило досить важко. Даний інститут, як відзначає ряд вчених, не знаходив достатньо сприятливого підґрунтя в Європі. На думку В. Маклакова, ця обставина пояснюється двома причинами. По-перше, в XVII – на початку

XIX століття у більшості європейських країн існувала монархічна форма правління, яка по своїй природі не припускала перевірку актів щодо їх конституційності. По-друге, в той час у країнах Європи панувала теорія Ж.-Ж. Руссо про народний суверенітет. Відповідно до неї закон, що був прийнятий вибраним парламентом, не може бути неправильним [70, с. 17].

Саме така ідея в 1789 році була імплементована до французької Декларації прав людини та громадянина. Так, в статті 3 даної Декларації зазначено, що увесь суверенітет належить нації. Жодна установа, жодна особа не може здійснювати владу, якою вона не наділена. У статті 4 зазначено, що свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином права кожної людини не мають меж, за винятком тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Ці обмеження можуть бути визначені тільки законом. Стаття 5 проголошує, що закон може забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Все, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом. Відповідно до статті 6, закон є вираженням загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні. Він має бути однаковим для всіх, не дивлячись на те, захищає чи карає. Усі громадяни рівні перед ним і тому мають однаковий доступ до всіх посад, місць і занять, відповідно до їх здібностей і без будь-яких розрізень, крім тих, що обумовлені їхніми чеснотами і талантами [32].

Досліджуючи діяльність дореволюційних королівських судів, які досить часто перешкоджали проведенню реформ Королем, відмовляючи в реєстрації виданих ордонансів, мотивуючи свої дії тим, що такі ордонанси є передчасними, творці закону доби Великої французької революції, прийняли закон у 1790 року, на підставі якого судам заборонялося прямо або побічно втручатися в діяльність законодавчої влади, не перешкоджати чи зупиняти виконання декретів Законодавчого корпусу, санкціонованих Королем, під загрозою раніше встановленого суворого покарання [212, с. 6]. Через рік такі ж положення були закріплені в Конституції Першої республіки 1791 року. Так,

у ст. 3 гл. 5 розділу III Конституції зазначалося, що суди не можуть втручатися в діяльність законодавчої влади, зупиняти застосування законів, впливати на діяльність органів управління, не викликати останніх до себе для дачі пояснень з приводу їх діяльності [81].

Судам заборонялося втручатися не тільки у діяльність законодавчої влади, але і в діяльність виконавчої влади, яка приймала, на відміну від першої, тільки підзаконні нормативні акти. Хоча після створення Державної ради, яка по суті являлась спеціальним органом адміністративної юстиції, відношення до судових органів у цій сфері змінилось. Такий судовий контроль за актами виконавчої влади продовжувався аж до прийняття Конституції П'ятої республіки (1958 р.). Саме цією Конституцією був створений новий орган конституційного контролю, який називався Конституційною радою.

Разом з тим, аналізуючи процес встановлення конституційного контролю у Франції, можна прийти до висновку, що використовуючи законодавцями історичні ідеї Ж.-Ж. Руссо про народний суверенітет, на який не можна було посягати будь-яким чином, та збереження спогадів про негативну практику королівських судів, значно негативно вплинули на відношення до конституційного контролю у Франції. Слід відзначити, що в останній Конституції Франції, як і в попередніх, взагалі відсутній правовий механізм, який би надавав можливість, наділяв правом будь-яку особу, особисто звернутися до Конституційної ради з відповідною скаргою за захистом своїх основних прав і свобод, від порушень з боку законодавчої чи виконавчої влади. Таким правом наділені тільки Президент республіки, прем'єр-міністр, голови національних зборів та сенату, не менше 60 парламентських депутатів та не менше 60 сенаторів [45, с. 45]. Що в свою чергу не може в повній мірі гарантувати захист конституційних прав і свобод людини від втручання з боку владних органів.

Як відзначено вище, значними труднощами для запровадження американської моделі конституційного контролю для реалізації захисту основних прав і свобод людини, шляхом надання права будь-якій особі звертатися до суду з відповідною скаргою на дії чи акти органів влади, було

існування в Європі своєї власної, континентальної правової системи, яка значно відрізнялась від англосаксонської. Не дивлячись на це, в Австрії та Швейцарії були введені інститути, подібні на американську модель. У 1867 році в Австрії був запроваджений Трибунал Імперії (Reichsgericht) [209], який мав право приймати рішення на підставі скарги окремих осіб щодо актів виконавчої влади, які порушували права і свободи громадян. Таким чином, вперше в Європі була введена механізм конституційного захисту прав і свобод людини від посягань з боку виконавчої влади, шляхом визнання актів виконавчої влади не конституційними. Щодо Швейцарії, то в ній також було запроваджено американську модель конституційного контролю як захисту основних прав і свобод людини, хоча і в дещо зміненому вигляді. Так, пункт 3 статті 113 швейцарської Конституції 1874 року [201], надавав вищій судовій інстанції Федеральному суду право розглядати скарги щодо порушення конституційних прав громадян, а також скарги приватних осіб щодо порушення державних угод. В Австрії на відміну від Швейцарії, у Конституції 1874 р. якої було закріплено право суду розглядати скарги громадян у разі прийняття закону Федеральними зборами, що порушував би конституційні права громадян, такого чіткого юридично встановленого права розглядати закони на конституційність не було [209].

Водночас інститут конституційного контролю як спосіб правового захисту основних прав і свобод людини, не дивлячись на важкий шлях його встановлення в Європі, знайшов свою підтримку в ряді країн Європи. Найбільш ефективно цей процес розпочався тільки з моменту створення в Європі своєї власної моделі конституційного контролю. Основоположником сучасної європейської моделі конституційного контролю став австрійський вчений, юрист, що був одним з творців Конституції Австрії 1920 року. Пізніше він також став членом Конституційного суду цієї країни.

На думку Г. Кельзена, якщо Конституція являється основним, найважливішим законом держави, на підставі якої приймаються всі інші закони, то для забезпечення її стабільності потрібна особлива, спеціальна система контролю. Г. Кельзен законодавчий орган розглядав в якості творця права, а не в

якості органу із застосування права, при цьому обмеженим у прийнятті законів саме Конституцією. Саме тому повинен бути створений незалежний від парламенту, від будь-якого державного органу судовий орган чи Конституційний Суд, який би мав повноваження з анулювання неконституційних актів, які можуть прийматися законодавчим органом [211, с. 19].

Не дивлячись на те, що авторство європейської моделі конституційного контролю належить австрійцю, першою країною, де вона була запроваджена, була Чехословаччина, де в 1920 році було започатковано новий, спеціальний орган – Конституційний трибунал. У відповідності до цієї Конституції, Чехословацький Конституційний трибунал розглядає питання про неконституційність того чи іншого закону не по скарзі приватних осіб, а тільки за пропозицією Верховного суду, Вищого адміністративного суду палати, сенату, Карпатсько-російського сейму. Конституційний трибунал охороняє і права національних меншин Чехословаччини. Тобто такого механізму, який би надавав право будь-якій особі безпосередньо оскаржувати правовий акт, що, на думку особи, порушує її конституційні права, в даній Конституції не було встановлено. Хоча на відміну від американської моделі, де визнання правового акту неконституційним при розгляді конкретної справи, створювало наслідки не застосування певного акту тільки по даній справі, у Чехословацькій моделі визнання неконституційним певного правового акту є наслідком скасування дії такого акту в межах усієї держави [73, с. 309]. На даний час до Конституційного Суду Чехії, право на звернення з конституційною скаргою з приводу неконституційності закону передбачено до статтею 87 Конституції Чехії [59].

Після Чехословаччини, другою країною в Європі по впровадженню такого спеціального органу по здійсненню конституційного контролю, стала Австрія. Саме Австрія вважається першою у світі країною, в якій було запроваджено Конституційний Суд. Завдяки Конституції цієї країни (1920 р.) був створений спеціальний Конституційний судовий орган, який на відміну від Трибуналу імперії, отримав широкі повноваження щодо вирішення конфліктів на підставі основного закону. Але на відміну від Чехословацької моделі, цей

орган отримав повноваження розглядати скарги громадян на закони, що, на їх думку, суперечать Конституції та порушують їх основні права та свободи. Так, згідно абзацу 1 статті 140 даної Конституції, Конституційний Суд розглядає також справи щодо законів, які суперечать Конституції, за клопотанням особи, яка стверджує, що через цю неконституційність безпосередньо порушені її права, у випадках, коли закон діє відносно вказаної особи без з'ясування судового рішення або видання спеціальної вказівки; щодо таких клопотань діє відповідно стаття 89, абзац 3 (якщо підлягає застосуванню судом правовий припис, який вже втратив свою силу, то за поданням суду має бути ухвалене Конституційним Судом рішення про те, що цей правовий припис був протизаконним чи таким, що суперечить Конституції) [46].

Наступна Європейська країна, в Конституції якої було запроваджено механізм конституційної скарги, як засобу захисту основних прав і свобод людини – Іспанія. Так, Конституцією 1931 року було запроваджено Суд конституційних гарантій, який у відповідності до цієї Конституції отримав значно широкую компетенцію, щодо визнання законів неконституційними. Проте характерною його ознакою являлась та обставина, що до юрисдикції суду належало розглядати скарги від громадян щодо неконституційності законів. Зокрема, було надано право будь-якій особі та будь-якій групі осіб (колективу), навіть якщо їм безпосередньо не було спричинено шкоди, звертатися з скаргою на закон, що, на їх думку, суперечить Конституції. Крім того, право на звернення з приводу неконституційності закону надавалось прокуратурі, судді чи суду у випадку, коли вони повинні застосовувати антиконституційний закон. Разом з тим, у нову Конституцію цієї країни від 1978 року було включено розділ IX «Про Конституційний Суд». У частині першій статті 161 зазначено, що Конституційний Суд має юрисдикцію над усією іспанською територією і має повноваження для: а) розгляду заяв про неконституційність законів і нормативних актів, що мають силу закону, оголошує неконституційність юридичної норми, яка має силу закону, позбавляє її такої, навіть якщо рішення не знецінять її значення для суду; б) прийняття рішення про захист прав і свобод, перерахованих у статті 53.2 цієї Конституції формам і випадках, передбачених законом; в) вирішення спорів про

розмежування повноважень між державою і автономними співтовариствами, або між автономними співтовариствами; г) розгляду інших предметів, передбачених Конституцією або конституційними законами. Щодо визначення кола суб'єктів, які мають право звернутися до Конституційного Суду, то у відповідності до пункту б, частини 1 статті 162 Конституції надається право подачі скарг на порушення конституційних прав і свобод будь-якій фізичній або юридичній особі, що посилається на законні інтереси, а також захиснику народу (омбудсмену) і прокуратурі [49]. Більше того, у відповідності до статті 42 закону Іспанії «Про Конституційний Суд», предмет оскарження може бути значно ширшим і стосуватися не тільки законодавчого акта, але і підзаконного нормативного документа [99].

Не дивлячись на те, що в Іспанії, як і в Бельгії формою правління є конституційна парламентська монархія, у бельгійській Конституції від 1831 року, також закріплено право будь-якої особи звертатися до Арбітражного (Конституційного) суду з скаргою щодо неконституційності закону чи декрету, який має силу закону. Разом з тим, в статті 142 Конституції закріплена імперативна вимога до заявника, обґрунтувати свою особисту зацікавленість [47]. Дана вимога також закріплена і в статті 2 та 6, закону Бельгії «Про Конституційний Суд», де зазначено, що Конституційний Суд приймає рішення щодо закону чи декрету, який має силу закону про часткове чи повне його скасування у зв'язку з порушенням конституційних прав бельгійців, на підставі обґрунтованого клопотання з наведенням та підтвердженням кожної обставини відповідними доказами [98].

Ще одна країна, в Конституції якої було запроваджено механізм конституційної скарги як засобу захисту основних прав і свобод людини – Німеччина, яку розглядають засновницею цього інституту.

Однак таке запровадження відбулося не одразу, а через двадцять років після прийняття Конституції, хоча деякі вчені висловлюють думку, що вперше даний інститут був закріплений в Конституції Баварії 1818 р. Пізніше, при розробці та прийнятті Основного Закону 1949 року було вирішено спочатку не надавати цьому інституту конституційний статус

(це сталося лише в 1969 році). Однією з причин такого підходу стали побоювання, що Конституційний Суд ФРН може стати якоюсь суперінстанцією по відношенню до інших вищих судів, авторитет яких у зв'язку з цим може впасти [203, с. 81].

Так, наприклад, в 1969 році були внесені зміни до частини першої, статті 93 Конституції Федеральній Республіці Німеччини від 1949 року [81], до якої включено пункт 4 а, і тим самим було розширено коло осіб щодо звернення до Конституційного Суду. В даній статті закріплено, що Конституційний Суд приймає рішення за конституційними скаргами, які можуть бути подані будь-якою особою, яка вважає, що державна влада порушила одне з його основних прав або одне з прав, зазначених у статтях: (ч. 4 ст. 20 – всі німці мають право чинити опір всякому, хто спробує усунути цей лад, якщо інші засоби не можуть бути використані; ст. 33 – кожен німець має у кожній землі однакові громадянські права та обов'язки. Кожен німець має рівний доступ до всякої державної посади у відповідності зі своїми схильностями, здібностями і професійною кваліфікацією. Користування громадянськими і політичними правами, доступ до державних посад, як і права, придбані на державній службі, незалежні від релігії, яку сповідує. Нікому не може бути завдано шкоди через його прихильності або не прихильності до якого-небудь віросповідання чи світогляду; ст. 38 депутати Бундестагу ФРН обираються шляхом загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів. Вони є представниками всього народу, не пов'язані наказами або вказівками і підкоряються лише своїй совісті. Право вибирати мають особи, які досягли 18-річного віку, право бути обраними – особи, які досягли віку цивільного повноліття; ст. 101 надзвичайні суди не допускаються. Ніхто не може бути вилучений з ведення свого законного судді. Суди особливої компетенції можуть бути засновані тільки законом; ст. 103 у суді кожному гарантується можливість бути вислуханим з питань права. Діяння може бути покарано, тільки якщо його караність була встановлена законом до вчинення цього діяння. Ніхто не може бути підданий кількаразовому покаранню за одне й те саме діяння на основі загальних кримінальних законів; ст. 104 свобода особи може бути

обмежена лише на підставі спеціального закону і з дотриманням запропонованих їм форм. Затримані особи не можуть піддаватися ні моральному, ні фізичному насиллю. Тільки суддя вирішує питання про допустимість і продовження утримання під арештом. При всякому утриманні під арештом, що не ґрунтується на розпорядженні судді, невідкладно повинно бути отримано його рішення. Поліція на основі власних повноважень нікого не може утримувати під вартою довше ніж до кінця дня, наступного за затриманням. Подробиці повинні регулюватися законом. Кожна особа, яка тимчасово затримана за підозрою в карних діяннях, має бути не пізніше дня, наступного за затриманням, доставлена до судді, який зобов'язаний повідомити затриманому причини затримання, допитати його і дати йому можливість висловити свої заперечення. Суддя зобов'язаний або негайно дати мотивоване письмове розпорядження про арешт, або розпорядитися про звільнення затриманого [81].

Вищенаведені конституційні положення знайшли своє втілення в законі «Про Федеральний Конституційний Суд» 1951 року. У пункті 8 а, параграфу 13 даного закону зазначено, що Федеральний Конституційний Суд виносить рішення по конституційним скаргам (пункту 4а, частини першої статті 93 Основного закону). В даному випадку мова йде про захист основних прав людини (фізичної особи) від порушень [112]. Хоча, згідно частини третьої статті 19 Конституції, ряд суб'єктивних прав розповсюджуються і на юридичну особу (якщо ці права по своїй природі їй прийнятні) [185].

Щодо молодих демократичних країн Європи, таких як Македонія, Словенія, Чорногорія, Чехія, Словаччина, Польща, Грузія, Росія, які в недалекому минулому були під тиском соціалістичного режиму, коли інтереси держави затьмарювали собою основні права і свободи людини, громадянина, осіб, які в них проживали, тепер же впевнено та рішуче стали на захист конституційних прав і свобод людини, запровадивши інститут конституційної скарги, як засіб захисту основних прав і свобод людини від порушень з боку владних органів.

Після розпаду Югославської федерації, її колишня республіка Македонія з прийняттям Конституції в 1991 році, також

закріплює право будь-якої людини звернутися до Конституційного Суду за захистом своїх порушених конституційних прав і свобод. Так стаття 50 Конституції, яка чітко гарантує кожному громадянину право на захист своїх основних прав і свобод Конституційним Судом, у відповідності до встановленої процедури, що ґрунтується на принципі пріоритету та невідкладності. Відповідно до пункту 3 статті 110 Конституції, Конституційний Суд захищає права і свободи громадянина, що стосуються свободи переконань, совісті, поглядів і публічного висловлювання думки, створення та діяльності політичних організацій, статевої дискримінації громадян, расової, релігійної, національної, соціальної та політичної приналежності [51]. Як уже відзначалося, захист прав людини в Конституційному Суді ведеться у відповідності з правилами процедури Конституційного Суду, відповідно до якої кожен громадянин може вимагати захисту своїх прав і свобод в Конституційному Суді на протязі двох місяців з дня прийняття відповідного рішення, правового акту і т.д., або з того дня, коли тій чи іншій особі стало відомо про факт порушення, але не пізніше п'яти років з дати порушення. Як правило, Конституційний Суд приймає рішення за результатами публічних слухань, в яких приймає участь народний правозахисник. Конституційний Суд, приймаючи рішення, встановлює, чи мало місце порушення прав і свобод людини, і в залежності від прийнятого рішення, він має право відмінити конкретний акт, заборонити вчиняти певні дії, що порушують права громадян, або залишити позов без задоволення. Також, Конституційний Суд може прийняти рішення про призупинення розгляду окремої справи чи дії до винесення остаточного рішення [104].

Разом з Македонією, Словенія також запроваджує прямий конституційний механізм захисту людиною свої основних прав і свобод. Так в статті 162 Конституції Словенії від 1991 року зазначено, що провадження в Конституційному Суді регулюється законом. Коло осіб, які мають право звертатися із запитами до Конституційного Суду визначається законом. Кожен може звернутися із запитом про порушення справи в Конституційному Суді, якщо висловить свій правовий інтерес.

Тобто, фактично Конституція не встановлює жодних обмежень для будь-якої особи ініціювати відкриття конституційного провадження, звернувшись до Конституційного Суду зі скаргою на закон, який, на її думку, порушує її основні права та свободи [52]. Повноваження Конституційного Суду Словенії закріплені в розділі III, закону Словенії «Про Конституційний Суд». Так згідно статті 21 Закону, одним з повноважень Конституційного Суду є приймати рішення на підставі скарг на окремі акти, які порушують права і свободи людини [106].

Підтримуючи та використовуючи досвід своїх сусідів, Чорногорія також запровадила Інститут конституційної скарги. З прийняттям Конституції в 2007 році, до її положень було внесено розділ про Конституційний Суд. Згідно цього розділу та статті 149, Конституційний Суд приймає рішення щодо конституційного звернення у зв'язку з порушенням прав людини і свободи, гарантовані Конституцією, у випадку, коли всі ефективні засоби правового захисту були вичерпані. Відповідно до статті 150 Конституції, будь-яка особа може ініціювати початок процедури щодо оцінки конституційності і законності. Разом з тим, цікавим є положення цієї статті про надання повноваження Конституційному Суду самому ініціювати процедуру оцінки конституційності закону [53]. Під час провадження процедури, Конституційний Суд може зупинити виконання індивідуального акту або дії, які ґрунтувалися на оскаржуваному законі, постанові або загальному акті, конституційність, тобто законність якого в даний час оцінюється, якщо його виконання може завдати непоправної шкоди законності, або якщо виконання його може призвести до непоправимих наслідків. Процедура подачі конституційної скарги була закріплена з прийняттям Закону «Про Конституційний Суд» в 2009 році [100].

Слідуючи досвіду Македонії та Словенії, в 1992 році Чеська Республіка запроваджує у своїй Конституції конституційну скаргу, як один з способів конституційного контролю для забезпечення захисту основних прав і свобод людини. Завдяки цьому інституту надається право будь-якій особі безпосереднього звернутися за захистом до Конституційного Суду з приводу порушень її основних права і свобод. Як видно зі

змісту самої Конституції, а саме пункту d, статті 87, Конституційний Суд приймає рішення по конституційній скарзі, що стосується рішень та дії органів державної влади, які порушують гарантовані Конституцією основні права і свободи. Разом з тим, в самій Конституції не встановлений прямий перелік осіб, які мають право подавати таку скаргу до Конституційного Суду. Так бланкетна стаття 88 Конституції зазначає, що саме законом встановлюється, хто і за яких умов має право внести пропозицію про порушення провадження, а також інші правила провадження у Конституційному Суді [59]. Таким регулюючим актом являється закон Чеської республіки «Про Конституційний Суд» від 1993 року. Згідно положення § 72 пункту 1 цього закону, право подати конституційну скаргу у відповідності до пункту d, статті 87, Конституції має фізична і юридична особа, у випадку, коли по справі, в якій особа приймала участь, прийнято остаточне рішення, при цьому особа стверджує, що з боку державно органу було порушено її основні права або свободи, гарантовані Конституцією та Хартією основних прав і свобод [102].

Словацьчина, яка не тільки територіально, але й історично пов'язана Чехією, також у своїй Конституції від 1992 року, запроваджує інститут конституційної скарги. Але на відміну від своєї сусідки, чітко закріплює в тексті Конституції право фізичної та юридичної особи звертатися за захистом своїх основних прав і свобод до Конституційного Суду. Таке право безпосередньо впливає зі змісту статті 127 Конституції Словацької республіки. У даній статті зазначено, що Конституційний Суд приймає рішення щодо скарг фізичних або юридичних осіб, з приводу порушення їх основних прав і свобод або прав людини та основних свобод, що впливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою Республікою та оприлюдненому у порядку, встановленому законом, якщо захист цих прав і свобод не може бути здійснено іншим судом [55]. В пункті g, статті 18 закону «Про організацію Конституційного Суду Словацької республіки, порядок провадження перед ним та статус його суддів» також зазначено, що Конституційний Суд відкриває провадження на підставі звернення кожного у відповідності до статті 127 Конституції.

Порядок подачі скарги фізичною чи юридичною особами врегульовано розділом 6 цього закону [109].

В Угорській Республіці право на безпосередній захист фізичною та юридичною особою своїх основних прав і свобод саме з допомогою конституційної скарги, закріплено в статті 24 її Конституції. У даній статті зазначено, що Конституційний Суд розглядає, на підставі конституційної скарги, відповідність норм права Основному Закону, які застосовуються у конкретному випадку, а також здійснює перегляд судових рішень на відповідність з Основним Законом [56]. Як бачимо зі змісту наведеної статті Конституції, в ній не зафіксовано інформації про те, хто вправі подавати до Конституційного Суду такі скарги. Але таке право впливає зі спеціального закону «Про Конституційний Суд». Так, у статті 26 цього закону зазначено, що у відповідності зі статтею 24 Основного Закону, особа або організація, які постраждали від конкретного випадку можуть подати конституційну скаргу до Конституційного Суду, якщо під час судового розгляду застосовано норму, що суперечить Основному Закону, при цьому їх конституційні права були порушені, а можливості для правового захисту вже вичерпані або їх взагалі немає. Конституційні скарги можуть бути подані до Конституційного Суду, якщо право, гарантоване Основним Законом заявника, порушується судовим рішенням. Проте, як впливає з частини 2, статті 26 закону у виняткових випадках конституційна процедура щодо розгляду скарги може бути ініційована і тоді, коли через застосування правового положення, яке набрало законної сили, що суперечить Основному Закону, порушуються безпосередньо права особи без судового рішення, при цьому не існує процедури правового захисту для відновлення порушених прав, або, коли заявник вже вичерпав можливості для захисту [56]. Тобто, коли правовий акт, що суперечить Конституції набуває чинності, але порушуються права особи, навіть без застосування такого акту судом для обґрунтування судового рішення, а інших правових засобів захисту для відновлення порушених прав не існує, то в такому разі і настає винятковий випадок для застосування конституційної процедури захисту порушених основних прав і свобод. Третій тип конституційної скарги, коли заявник оскаржує рішення суду. З набранням

чинності нового закону про Конституційний Суд від 2011 року, конституційні скарги можуть бути спрямовані не тільки проти правової норми, але і проти конкретних судових рішень. Особа або організація, які постраждали в конкретних випадках, можуть звернутися до Конституційного Суду зі скаргою на судові рішення, що порушує їхні конституційні права та суперечить Основному Закону, при цьому можливість для правового захисту у заявника немає. У даному випадку скарга буде стосуватися не конкретної правової норми, а конкретного судового рішення (аналогія німецької конституційної скарги «Urteilsverfassungsbeschwerde»). Якщо під час розгляду скарги Конституційний Суд приходиться до висновку, що оскаржувальне судове рішення суперечить Конституції, то він його скасовує [101].

У Польщі ідеї щодо надання особам права на безпосередній доступ до Конституційного трибуналу (Конституційний Суд) були сформульовані у 80-х роках. Але їх реалізація затрималася аж до набуття чинності Конституції 1997 року [50]. Формування процедури щодо подачі конституційної скарги, безсумнівно відбулося під впливом німецького, австрійського та іспанського досвіду в цій сфері. Така скарга може бути спрямована тільки проти нормативного акта (положення закону), а не щодо окремих рішень індивідуального характеру. Згідно зі статтею 79 Конституції, конституційна скарга може бути подана кожним, чії конституційні свободи або права були порушені, тобто всіма особами, які наділені конституційними свободами та правами. Право на подання конституційної скарги покладається на всіх фізичних осіб, як громадян, так і іноземців. Юриспруденція Конституційного трибуналу ухвалила концепцію юридичних осіб, наділених цим правом, але тільки в тій мірі, в якій права і свободи їх стосуються. Конституційна скарга повинна бути обґрунтована заявником з приводу порушення його конституційних прав і свобод. Ця формула охоплює всі права і свободи, які захищає Конституція, незалежно від їх характеру (скарга не може ґрунтуватися на порушенні прав і свобод, гарантованих міжнародними угодами, наприклад, Конвенція про захист прав людини та основних свобод). Єдиними винятками є право на притулок та право на отримання статусу

біженця (стаття 56 Конституції), яка явно впливає з пункту 2 статті 79 Конституції [50].

Повноваження Конституційного Трибуналу з приводу розгляду конституційних скарг громадян закріплено в статті 188 Конституції та в законі «Про Конституційний Трибунал» [108].

Разом з тим, до Конституції колишньої радянської республіки Грузії, а тепер молодій демократичній державі, також було запроваджено один з інститутів конституційного захисту основних прав і свобод людини. Хоча, на відміну від вищенаведених країн, у Грузії запроваджено інший вид конституційного оскарження – конституційний позов. По своїй суті він не відрізняється від попереднього, виконує ідентичне завдання та має на меті досягнути однакових результатів. Фактично подача позову, як і подача скарги являється тотожним інструментом для захисту конституційних прав і свобод людини. Так, в статті 89 Конституції Грузії, Конституційний Суд на підставі конституційного позову громадянина відповідно до порядку, встановленого органічним законом, виносить рішення щодо конституційності нормативних актів щодо основних прав і свобод людини, закріплених у другому розділі Конституції [48]. Одночасно в статті 39 закону Грузії «Про Конституційний Суд» зазначено, що громадяни та юридичні особи Грузії, інші особи, які проживають в Грузії, мають право подати конституційну скаргу про конституційність нормативного акта або його окремих положень, якщо вони вважають, що їх права і свободи, визнані у другому розділі Конституції Грузії порушені, чи можуть бути безпосередньо порушені. Новизною у цьому законі є положення, яке закріплене в статті 40, що надає право подати будь-якому громадянину позов до Конституційного Суду з приводу конституційності рішення парламенту про не визнання його посади, як члена парламенту, або передчасного припинення його повноважень парламентом Грузії [103].

Щодо Росії, то з встановленням у цій країні демократичного режиму, опираючись на світовий досвід у сфері конституційного захисту основних прав і свобод людини, в ній одразу ж почалося запровадження механізмів конституційного контролю для забезпечення захисту прав і свобод людини, гарантованих

Конституцією. Так в 1993 році було прийнято Конституцію Російської Федерації. Частиною 4 статті 125 Конституції РФ передбачено, що Конституційний Суд Російської Федерації за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян і за запитами судів перевіряє конституційність закону, застосованого або що підлягає застосуванню в конкретній справі, в порядку, встановленому федеральним законом [54]. Згідно статті 96 Федерального Закону «Про Конституційний Суд», право на звернення до Конституційного Суду РФ з індивідуальною або колективною скаргою на порушення конституційних прав і свобод мають громадяни, чії права і свободи порушуються законом, застосованим в конкретній справі, об'єднання громадян, а також інші органи та особи, зазначені у федеральному законі [105].

Отже, як бачимо, кожна з проаналізованих нами держав (хтось раніше, а хтось пізніше), приходить до такого моменту, коли починається не тільки усвідомлення та формальне декларування значимості природних прав і свобод людини для держави, але і моменту впровадження та закріплення дієвого їх захисту від порушень і будь-яких обмежень, за допомогою правових конституційних механізмів. Одним з таких правових конституційних механізмів, який захищає основні права і свободи людини, являється інститут конституційної скарги. Більш докладніше про нього буде сказано в наступному підрозділі.

1.2. Поняття, предмет та засади конституційної скарги як форми конституційного контролю

Питання конституційного захисту прав і свобод громадян досить складне, потребує значної уваги і займає основне місце у всіх демократичних державах. Його складність впливає з основної форми захисту, яка безпосередньо визначається характером регулювання прав і свобод людини та їх захисту. Перш за все, це відноситься до Конституції, конституційних законів, законів, статутів і декларацій, а також актів міжнародного права головним чином тому, що останні

тенденції, щодо гарантій прав і свобод, не повинні розглядатися виключно як внутрішнє питання певної держави, а як універсальні принципи, які гарантовано актами міжнародного права. Тим не менш, способи захисту основних прав і свобод громадян, причини і форми їх обмеження, мають бути апробовані в рамках Конституції, як вищого і первинного правового акта держави. Також мають бути прописані системи їх захисту, із зазначенням органів, які забезпечують досягнення такого захисту (звичайні суди, конституційні суди, омбудсмен і т.д.), основні принципи, на основі яких здійснюється процедура захисту прав людини (право на захист, гласність і т. д.), основні інструменти та правові заходи, доступні громадянам для їх захисту (скарги, конституційні скарги і т. д.).

Предметом окремого дослідження індивідуальної (колективної) скарги як самостійного інституту конституційного права стала робота В.О. Лучіна і О.Н. Дороніної, що була опублікована в 1998 році [65]. Невдовзі в 2002 році В.О. Лучін знову повернувся до питання про право громадян на звернення в Конституційний Суд, розкриваючи при цьому як систему, так і конкретний зміст статусу суб'єктів конституційних правовідносин [66, с. 119]. Дане питання розглядалося дослідниками при розкритті концепції конституційного законодавства у Росії в аспекті конституційно-правового статусу людини і громадянина [158, с. 328]. М. В. Баглай також вивчав інститут прав і свобод у конституційному праві в контексті захисту їх від порушень з допомогою конституційної скарги [8, с. 38].

Н.В. Вітрук один з розділів навчального курсу «Конституційне правосуддя» присвятив вивченню справ про конституційність законів за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян [22, с. 493-504].

Замість поняття конституційна скарга О.В. Брежнев запропонував використовувати нову категорію – «конституційне позовне провадження». Оскільки, на його думку, переважно конституційно-правові спори виникають у сфері законодавчого регулювання суспільних відносин між сторонами, які мають протилежні матеріально-правові інтереси [16, с. 8, 14-15].

Судовий захист являє собою одну з конституційних гарантій прав і законних інтересів особистості. Для практичної реалізації права людини не достатньо тільки конституційного принципу гарантій його прав, а необхідно створити міцний, реальний механізм захисту, з допомогою якого можна було б здійснювати даний принцип. Саме тому виконавча та законодавча влади повинні створити необхідні умови для справжньої незалежності судової влади. Тільки незалежна судова влада зможе вершити правосуддя та здатна гарантувати й ефективно захищати конституційні права та свободи людини від порушень з боку владних органів.

Для виконання такого завдання в багатьох країнах світу було створено Конституційні Суди, обов'язком яких є захист законних інтересів кожного громадянина від будь-яких зазіхань. Як відзначив М.І. Абдулаєв, «головне завдання Конституційного Суду – захист прав громадян від неконституційних законів» [1, с. 220]. Саме для реалізації захисту основних прав і свобод людини, в багатьох Конституціях країн світу було запроваджено інститут конституційної скарги. Завдяки цьому інституту надається правова можливість людині безпосередньо захистити свої основні права та свободи у разі порушень, що виникають здебільшого при прийнятті нових законів та нормативних актів органами державної влади.

В юриспруденції існує точка зору, що звернення громадян або їх об'єднань з індивідуальною чи колективною скаргою в Конституційний суд – це один із видів звернень громадян в державні органи [65 с. 13]. Дійсно, з такою думкою важко не погодитись, оскільки поняття «звернення громадян» у вітчизняному законодавстві раніше ніколи не було закріплено. Досить вдала спроба, з висвітленням самої суті такого поняття, хоча і з однобоким, властивим адміністративним нахилом, зустрічається в преамбулі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 1968 року (в редакції від 4 березня 1990 року) «Про порядок розгляду пропозицій, заяв та скарг громадян». Тут подано політичну характеристику такого звернення: «звернення громадянина до державних органів з пропозиціями, заявами, скаргами – важливий засіб... закріплення зв'язків державного

апарату з населенням, суттєве джерело інформації, необхідне при вирішенні повсякденних та перспективних питань державного, господарського і соціально-культурного будівництва [165]. У радянській юриспруденції звернення громадян традиційно розглядалось в теорії управління, як одна з форм зворотного зв'язку між державними органами і громадянами як членами суспільства [155, с. 12]. Уважно та детально аналізуючи такий підхід, можна сказати, що метою таких звернень є з однієї сторони участь в управлінні справами держави, а з другої – забезпечення законних прав та інтересів громадян, шляхом захисту таких прав і свобод від порушень. По своїй суті такий підхід до розуміння «звернення громадян» зберігся у прийнятому Верховною Радою України законі «Про звернення громадян» від 1996 року. У преамбулі до закону йдеться про те, що цей закон регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення.

Згідно цього закону, скарга – це звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [97].

Разом з тим, одним із способів звернення громадян за захистом своїх законних прав та інтересів являється оскарження до суду рішень посадових осіб та державних органів. Можна стверджувати, що право на звернення до суду за судовим захистом – встановлена законом можливість будь-якої зацікавленої особи звернутися до суду з метою захисту порушеного чи оскарженого права або захищеного законом

інтересу. При цьому право на судовий захист – не тільки право на звернення до суду, але і можливість отримання судового захисту, включаючи виконання судового рішення. Право громадян на звернення до відповідного суду кореспондує обов'язок останнього розглянути цю скаргу і прийняти по ній законне, справедливе та обґрунтоване рішення.

Звернення громадян до суду являє собою: реалізацію суб'єктивного права на захист та відновлення порушеного права судом; конституційну гарантію реалізації всіх основних прав і свобод людини та громадянина; особливий правовий інститут, що включає в себе сукупність юридичних норм, які регулюють діяльність судів щодо здійснення правосуддя, визначають та забезпечують захист основних прав і свобод особи, а також норми, що встановлюють відповідальність органів влади та посадових осіб.

Звернення громадян до суду гарантується також загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, міжнародними договорами: Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. [210], Конвенцією про захист прав людини і основних свобод 1950 р. [202]. Загальна декларація прав людини 1948 р. проголошує, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом [246]. Право на ефективний судовий захист, здійснюваний компетентним, створеним на основі закону судом, право на рівне правосуддя, здійснюване незалежним, неупередженим і безстороннім судом.

З метою підвищення ефективності розгляду судом звернень громадян, міжнародним співтовариством в 1985 р. прийняті Основні принципи незалежності судових органів [194], а в 1989 р. – Процедури ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів [222].

Конституція України [57], як більшість Конституцій світу гарантує право громадян на звернення не тільки в суди власних країн, але й в міждержавні (наднаціональні) органи по захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту (ч. 4 ст. 55). Одним з таких органів є Європейський суд з прав людини, куди

можуть звертатися всі особи, що проживають на території України, якщо вони вважають, що порушено їхні права, передбачені Конвенцією про захист прав людини і основних свобод. Конвенція закріплює основоположні принципи правосуддя, які не тільки захищають основні права і свободи безпосередньо заявника, але і впливають на законодавство і судову практику всіх держав-учасниць Конвенції. Держави, в тому числі і Україна, добровільно приймають рішення Європейського суду в якості прецедентів і, не чекаючи звернення своїх громадян в цей міжнародний орган, вживають заходів, рекомендованих Європейським судом іншій державі в аналогічній ситуації. Так, у законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначено, що суди застосовують при розгляді справ європейську Конвенцію «Про захист прав людини і основоположних свобод» та практику Європейського суду як джерела права [95].

Однак, на відміну від звернень до судів загальної юрисдикції, існує особливий порядок звернення громадян за захистом своїх конституційних прав та свобод, до суду конституційної юрисдикції. Таке особливе становище останнього впливає з Конституцій та законів «Про Конституційний Суд» ряду країн, які запровадили в себе інститут конституційної скарги. Відповідно до Конституцій та законів «Про Конституційний Суд» цих країн, такі звернення не можна віднести до скарг і заяв у органи законодавчої чи виконавчої влади з приводу порушення законності, а також відновлення та реалізація суб'єктивних прав та законних інтересів. Разом з тим, головне завдання Конституційного Суду полягає у захисті прав громадян від законів, не відповідних Конституції.

Як уже відзначалось, право громадянина на конституційну скаргу в силу її особливої значущості, як правило, безпосередньо закріплено в Конституції ряду країн. В них зазначено, що Конституційний Суд за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян перевіряє конституційність законів у порядку, встановленому законом. У даному випадку, це закон «Про Конституційний Суд», яким

встановлюється правовий порядок подання такої скарги та механізм їх реалізації.

Право на звернення до Конституційного Суду – встановлена законом можливість будь-якої зацікавленої особи звернутися до суду для захисту порушених конституційних прав і свобод.

Таким чином, Конституція надає кожному громадянину можливість вступати з державою в суперечку щодо конституційного права, що підкреслює правовий, демократичний характер держави, яка визнає людину, її права і свободи найвищою цінністю, що визначає сенс і зміст діяльності всіх органів державної влади і зобов'язується згідно цьому вибудовувати публічно-владні відносини зі своїми громадянами [14, с. 12].

Звернення громадянина до Конституційного Суду іменується не клопотанням, не запитом, а скаргою. Конституційна скарга – це адресоване Конституційному Суду прохання громадянина по конкретній справі, про захист своїх порушених конституційних прав і свобод, з допомогою конституційного судочинства. Можна сказати, що суди загальної юрисдикції також захищають порушені права і свободи громадян, гарантовані не тільки законами, підзаконними актами, але й Конституцією. Звичайно, для цього ініціюється судовий розгляд на підставі відповідної позовної заяви громадянина. Однак розглянути скаргу з позиції оцінки застосованого або, що підлягає застосуванню у відношенні даного заявника закону на відповідність Конституції, вправі тільки Конституційний Суд. Саме тому тільки до Конституційного Суду можна оскаржити закон, який стосується виключно основних прав і свобод громадян, закріплених Конституцією. Виключно Конституційним Судом припиняється дія закону, який визнано цим судом неконституційними та таким, що порушує конституційні права і свободи громадян, і водночас здійснюється захист прав і свобод не тільки конкретних заявників, але й конституційного правопорядку в цілому.

Як було зазначено в попередній частині цього розділу, такий інститут конституційного захисту основних прав і свобод громадян, як конституційна скарга, не одразу знайшов свою підтримку в європейських країнах. Його встановлення

відбувалося поступово. Можна припустити, що однією з вагомих причин, що слугувала запровадженню цього інституту в такому вигляді, були пережиті Європою останні її дві війни (перша та друга світові). Людство стало усвідомлювати важливість запровадження механізмів стримування та обмеження владних структур, задля забезпечення своєї власної безпеки, захисту своїх природних, фундаментальних прав. Можливо тому саме в європейських країнах знайшли підтримку ідеї створення спеціального судового органу, з особливими повноваженнями, який був би здатний, задля забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини, обмежити владу всіх трьох гілок влади. Саме для цього і був створений особливий орган – Конституційний Суд, який по своїй суті стоїть над всіма трьома гілками влади, фактично, обмежуючи їх у владі, у разі порушення ними конституційних прав і свобод громадян. Тому і був запроваджений такий спеціальний орган. Задля цієї мети, законодавцем було закріплено відповідний правовий механізм, якого раніше не було, що дозволяє реалізувати особистості своє конституційне право на судовий захист. Таким спеціальним механізмом і являється конституційний інститут – конституційна скарга. Завдяки цьому інституту, кожен громадянин наділений правом безпосередньо звернутися за допомогою до Конституційного Суду, для захисту своїх основних, фундаментальних прав і свобод. Конституційна скарга являє собою інструмент для захисту індивідуальних прав громадян. Однак справжня ефективність цього інституту на практиці, залежить від дієвості правового механізму її застосування.

Найчастіше конфлікти між державою та громадянами виникають через ігнорування державою конституційних прав і свобод громадян, шляхом прийняття антиконституційних законів. Конституційний Суд не дозволяє законодавцям відступати від принципу непорушності конституційних прав і свобод людини і громадянина, скасовуючи антиконституційні закони. Конституційний Суд у справах за скаргами громадян виявляє чимало порушень їх соціально-економічних прав і свобод (житлових, освітніх, трудових та ін.). Значна кількість цих справ стосується захисту права власності та права

займатися підприємницькою діяльністю. Предметом захисту в Конституційному Суді неодноразово були політичні права громадян, включаючи виборчі, право на об'єднання та інше.

Не дивлячись на те, що ні Конституція, ні закони «Про Конституційний Суд» не визначають поняття конституційної скарги, в юридичній літературі воно також не достатньо сформульовано, тим не менш звернення громадянина до Конституційного Суду, авторами Конституцій та законів «Про Конституційний Суд», визначено як конституційна скарга. При цьому скарга розкривається як специфічна форма звертання, характерна тільки для цієї процедури у конституційному провадженні, яка розпочинається на підставі звернення громадянина за захистом своїх конституційних прав і свобод, що порушені певним законом чи дією.

У теорії і практиці конституційного судочинства конституційну скаргу відносять до інституту конкретного нормоконтролю на відміну від абстрактного нормоконтролю.

Як зазначає польський вчений Б. Банашак, у переважній більшості російськомовної наукової літератури увага акцентується лише на тій обставині, що конституційна скарга є важливим засобом захисту конституційних прав і свобод особистості. Тим часом значення даного інституту аж ніяк не зводиться тільки до цього, оскільки воно більш багатогранне. Зокрема, за допомогою конституційної скарги захищається публічний інтерес, оскільки вона надає Конституційному Суду можливість контролю за дотриманням Основного Закону всіма державними органами, чим сприяє легітимізації держави [193, с. 31-32]. Інститут конституційної скарги відіграє важливу роль у запобіганні та вирішенні суспільних конфліктів. Тим самим він сприяє інтеграції суспільства навколо конституційних цінностей. Розгляд конституційних скарг відіграє значну роль у тлумаченні норм Конституції, що допомагає адаптувати основний закон до мінливих соціальних реалій і знімає необхідність вносити зміни в текст Конституції.

У польському конституційному праві під конституційною скаргою розуміється особливий правовий засіб, що дозволяє суб'єкту (фізичній або юридичній особі) звертатися до органу конституційного контролю з проханням перевірити прийняте

відносно нього остаточне рішення публічних властей, якщо воно порушує його конституційні свободи і права [206, с. 365].

У німецькому конституційному праві вважається, що конституційна скарга являється основним правовим засобом захисту індивідуально-суб'єктивних основних прав і свобод громадянина, що порушені державою, при цьому вона також називається специфічною скаргою громадянина проти держави [213, с. 151].

З огляду на це, також хочемо навести думку словенського конституціоналіста А. Мавчіча, який зауважує, що інститут конституційної скарги доповнює собою національну систему судового захисту [215].

Підсумовуючи, можемо дати визначення конституційній скарзі. Це – звернення громадянина або іншої особи в органи конституційного правосуддя з приводу закону чи дії, що порушує, на думку заявника, його конституційні права і свободи, захист та відновлення яких можливе лише за допомоги конституційного судочинства. Фактично конституційна скарга являється дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, оскільки уможлиблює особі безпосередній доступ до конституційного правосуддя. На відміну від інших скарг та позовів, рішення по конституційній скарзі має не індивідуальний, а загальний характер. Тобто поширюється на всіх осіб, права яких можуть бути порушені дією неконституційного акту. Будучи важливою процесуальною гарантією прав і свобод приватних осіб, конституційна скарга служить одночасно засобом захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому. Інститут конституційної скарги існує за кордоном у тих країнах, де є спеціальні органи конституційного контролю. Зазвичай в якості попередньої умови подачі конституційної скарги потрібно вичерпання всіх інших засобів правового захисту, однак з цього правила можуть бути і винятки. Там, де конституційний контроль здійснюють суди загальної юрисдикції (США, Індія, Японія) конституційні скарги не передбачені, так як захист конституційних прав здійснюється в порядку позовного провадження.

По своїй суті конституційна скарга являється правовим засобом, що включає до себе сукупність правових норм, з допомогою яких здійснюється певний вплив на відносини між суспільством та державою, досягаючи при цьому бажаний результат.

Характерними особливостями конституційної скарги є те, що скарга, по-перше, подається до Конституційного Суду, по-друге, скарга подається з приводу порушення конституційних прав і свобод громадян, яке відбувається в результаті дії прийнятого закону, що, на думку заявника, не відповідає Конституції; по-третє, подання такої скарги гарантується самою Конституцією; по-четверте, скарга розглядається в рамках конституційного судочинства (правосуддя) у зв'язку із здійсненням конституційного контролю. Саме тому, є всі правові підстави називати таку скаргу «конституційна скарга».

Відзначимо і деякі особливості конституційної скарги: скарга повинна бути пов'язана з конкретною справою, по якій прийнято остаточне рішення компетентного органу; підставою для скарги повинно бути лише порушення прав і свобод, які прямо закріплені в тексті Конституції держави; скарга має субсидіарний характер, що означає можливість її внесення лише після вичерпання всіх інших доступних засобів правового захисту (наприклад в Польщі, Албанії); розгляд скарги належить до компетенції органу конституційної юстиції, рішення якого носить остаточний характер і зобов'язує всі інші органи держави. Конституційна скарга направлена проти втручання органу державної влади до основних прав і свобод, в такому випадку конституційна скарга не може розповсюджуватися на дії суб'єкта приватного права. Здебільшого конституційна скарга є засобом індивідуального захисту. Заявник повинен особисто постраждати (бути потерпілим) від обмеження його прав органом державної влади, тобто не може подати скаргу в інтересах когось іншого (*actio popularis*). Однак в Угорщині та Баварії передбачена можливість прокурору подати конституційну скаргу в інтересах особи, якщо вона не в змозі захищати свої права особисто, або якщо таке порушення зачіпає права багатьох людей [225, с. 703-721].

З огляду на викладене, можемо зробити висновок, що конституційна скарга являється специфічним, індивідуальним, допоміжним правовим засобом захисту гарантованих Конституцією основних прав і свобод, суб'єктом якої може бути як фізична так і юридична особа, яка вичерпала всі можливі засоби захисту, при цьому стверджує, що порушення її особистих, основних прав і свобод було спричинено органом державної влади. Конституційна скарга – законодавчо врегульований правовий механізм, за допомогою якого не тільки захищаються права і свободи конкретної людини, але і конституційного правопорядку в цілому.

Аналізуючи думки вчених з приводу поняття конституційного інституту, під інститутом (від лат. *Institutum* – «настанова», «установа») конституційного права розуміють сукупність норм права, які регулюють певне коло однорідних, однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу [88, с. 26], відповідну систему норм конституційного права, які регулюють однорідні й взаємопов'язані суспільні відносини, що формують відносно самостійну групу [161, с. 14], [184, с. 16], визначена сукупність юридичних норм, що регулюють якісно однорідні й взаємопов'язані відносини, що утворюють доволі відокремлену сталу групу [180, с. 12], сукупність відносно зумовлених норм конституційного права України, що регулюють однорідні суспільні відносини всередині галузі права [26, с. 18], об'єднання норм конституційного права за характером і змістом [60, с. 9] тощо.

Вважаємо, що конституційна скарга являється інститутом конституційного права, який об'єднує певні однорідні правові норми, які покликані регулювати спірні відносини між громадянином та державою, з приводу порушень останньою конституційних прав і свобод людини, надаючи при цьому можливість громадянину безпосередньо звернутись за захистом своїх порушених основних прав та свобод до спеціального органу конституційної юрисдикції.

Предметом конституційної скарги є порушення державною владою фундаментальних прав особи, закріплених у Конституції. Як зазначає М. М. Гультай, фундаментальні права – це невід'ємні права, що захищають особу від свавілля держави.

Вони гарантують, що індивіди мають непорушну сферу прав людини, будь-яке вторгнення в яку з боку держави має бути виправданим, інакше воно повинно бути припинено [31].

Дійсно, здебільшого саме фундаментальним (основоположним) правам присвячені перші розділи Конституції, чим визнається їх пріоритет перед усіма іншими положеннями Основного Закону. До них належать: непорушність людської гідності, недоторканність і невідчужуваність прав людини, право на життя і фізичну недоторканність, рівність усіх перед законом, свобода віросповідання і совісті, свобода висловлювання думок, право на мирні збори, на створення союзів і товариств, у тому числі «для охорони і поліпшення умов праці й економічних умов», таємниця листування, свобода пересування, вибору професії, недоторканність житла, право на судовий захист тощо.

З наведеного можемо прийти до висновку, що конституційна скарга регулює суспільні відносини, з приводу захисту порушених конституційних прав. Предметом конституційної скарги, являються конституційні права і свободи людини, які були порушені дією чи бездіяльністю органами державної влади.

Також можна виділити основні засади конституційної скарги. Фактично вони впливають зі змісту самої Конституції. Так в статті 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави [57]. Саме з цієї ідеї, з цих основ і засад повинні виходити всі інші. Законодавець повинен видавати закони, які насамперед охороняли б цю цінність. Виконавчі та судові органи у своїй діяльності теж повинні виходити з цієї ж ідеї. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції) [57]. Тобто, держава за допомоги різних правових засобів повинна забезпечити захист прав і свобод людини. Для цього їй необхідно законодавчо закріпити механізм (процедуру), який би створив реальну можливість для кожного громадянина захистити свої конституційні права і

свободи від порушень з боку навіть самої держави. Таким механізмом (процедурою) є конституційна скарга.

У першій статті Всесвітньої декларації прав людини зазначено, що «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [246], а це можливо лише при забезпеченні верховенства самої Конституції.

В Україні визначається і діє верховенство права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати (ст. 8 Конституції) [57]. Як зазначив у своєму рішенні Конституційний Суд України, верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями справедливості, свободи, рівності тощо. Верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини. Суд здійснює правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [120]. Можна сказати, що одним із проявів верховенства права є надання та створення державою, законодавчого закріплення правової можливості, за допомоги якої буде забезпечуватися право кожному громадянину, людині захистити свої конституційні права і свободи від порушень, шляхом звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду.

Права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22 Конституції). Права і свободи людини захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи

бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (стаття 55 Конституції) [57]. Саме з цих принципів можна зробити висновок висновку, що навіть якщо право на безпосереднє звернення будь-якого громадянина з конституційною скаргою на порушення його основних прав і свобод не закріплено в Конституції, це не повинно означати, що він такого права позбавлений взагалі. Оскільки, згідно загальної норми Конституції, кожному гарантується судовий захист його прав і свобод. Саме конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Таке право впливає з міжнародних договорів, які згідно статті 9 Конституції є частиною національного законодавства [57]. Так, в статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено право кожного на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. У відповідності зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [43]. Разом з тим, в ряді країн, що запровадили в себе інститут конституційного оскарження, таке право передбачається саме Конституцією, а не законом.

Отже, засадами конституційної скарги є верховенство Конституції та законів, визнання прав і свобод людини найвищою цінністю, забезпечення права кожному на судовий захист своїх конституційних прав і свобод від порушень, публічність, законність та рівність всіх перед законом, відповідальність держави та її органів перед суспільством та громадянами, соціальна справедливість в інтересах добробуту людини і суспільства.

Голова Конституційного Суду республіки Арменії Г.Г. Арутюнян зауважує, що у правовій державі будь-яка норма права повинна проявлятися як елемент конституційно взаємоузгодженої системи правової поведінки людини і держави. Тільки в такому правовому середовищі може гарантуватися рівність у правах і свободах. У правовій державі існування права, як необхідної форми свободи, рівності та

справедливості в суспільному житті людей, як основи їх співіснування в динамічному соціальному середовищі набуває нової ролі в житті людини. Природно, що суть правової держави полягає саме у визнанні верховенства права та гарантуванні свободи за допомогою обмеження влади правом [7].

Будь-яка деформація конституційних основ, шляхом прийняття законів, що порушують, обмежують конституційні права і свободи громадян – спотворення основоположних конституційних цінностей у суспільстві. Спотворення правових основ Конституції створює реальне підґрунтя для дискримінації та порушення принципу верховенства права та справедливості, що суперечить основоположним принципам правової держави.

Висновки до глави 1

1. Конституційно правовий механізм захисту основних прав і свобод людини існував і розвивався ще з часів Біблії. Цей період – початок формування інституту конституційного контролю щодо забезпечення прав і свобод людини. В подальшому ідеї щодо встановлення механізмів конституційного контролю виникають у мислителів античного світу (Аристотель, Платон, Протагор, Цицерон, Сократ, Полібій), пізніше вони знайшли своє втілення й у філософів середньовіччя, які згодом були підтримані і науковцями XX ст. (С. Гербер, А. Дайсі, Г. Еллінек, Р. Ієринг, П. Лабанд, А. Есмен та ін.).

2. США являється першою країною, що розпочала застосовувати на практиці інститут конституційного контролю, як елемент правового механізму захисту основних прав людини (надання права фізичній та юридичній особі безпосередньо звернутися до суду з скаргою на законодавчий акт, який, на думку вказаних осіб, суперечить Конституції). При цьому, органом, який отримав право здійснювати нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод людини став Верховний суд США, до функцій якого належить перевіряти на відповідність Конституції США нормотворчу діяльність законодавчої та виконавчої влади країни.

3. На території сучасної Європи становлення конституційного контролю як засобу захисту основних прав і свобод людини проходило досить важко. Даний інститут, не знаходив достатньо сприятливого підґрунтя в Європі у зв'язку з тим, що в XVII – на початку XIX століття у більшості європейських країн існувала монархічна форма правління, яка по своїй природі не припускала перевірку актів щодо їх конституційності. Перші спроби впровадження механізму конституційного захисту прав і свобод людини від посягань з боку виконавчої влади, шляхом визнання актів виконавчої влади не конституційними вбачаються після створення Трибуналу Імперії (Reichsgericht) у 1867 році в Австрії, який мав право приймати рішення на підставі скарги окремих осіб щодо актів виконавчої влади, які порушували права і свободи громадян.

4. З'ясовано, що в демократичних країнах створено правові інструменти які уможливають ефективно захищати конституційні права і свободи людини від посягань з боку владних органів. Таким інструментом являється зокрема, конституційна скарга. В свою чергу слід зазначити, що на даний час в Україні триває процес формування правових механізмів для захисту основних прав і свобод людини. Україна держаючи про те, що вона є правовою державою у своїй діяльності повинна усвідомити, що права і свободи людини є невідчужувані можливості громадянина, на які державі заборонено робити замах будь-якими законами і тим більше підзаконними актами. У зв'язку з чим також відповідати відповідним правовим стандартам, які уможливають дієво захищати основні права і свободи людини.

5. Конституційна скарга – звернення громадянина або іншої особи до органів конституційного правосуддя з приводу закону чи дії, що порушує, на думку заявника, його конституційні права і свободи, захист та відновлення яких можливе лише за допомоги конституційного судочинства.

6. Конституційна скарга – це інститут конституційного права, який об'єднує певні однорідні правові норми, які покликані регулювати спірні відносини між громадянином та державою, з приводу порушень останньою конституційних прав і свобод людини, надаючи при цьому можливість громадянину безпосередньо звернутись за захистом своїх порушених основних прав та свобод до спеціального органу конституційної юрисдикції

7. Конституційна скарга є дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, оскільки на відміну від інших скарг та позовів, рішення по конституційній скарзі має не індивідуальний, а загальний характер. Будучи важливою процесуальною гарантією прав і свобод приватних осіб, конституційна скарга служить одночасно засобом захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому. Вона регулює суспільні відносини, з приводу захисту порушених конституційних прав.

8. Предметом конституційної скарги є конституційні права і свободи людини, які були порушені дією чи бездіяльністю

органів державної влади, засадами конституційної скарги є верховенство Конституції та законів, визнання прав і свобод людини найвищою цінністю, забезпечення права кожному на судовий захист своїх конституційних прав і свобод від порушень, публічність, законність та рівність всіх перед законом, відповідальність держави та її органів перед суспільством та громадянами, соціальна справедливість в інтересах добробуту людини і суспільства.

ГЛАВА 2. ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ, МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

2.1. Функції конституційної скарги, її види та механізм їх реалізації

Не забезпечення верховенства Конституції, відсутність дієвого конституційного контролю щодо порушень з боку владних органів основних прав і свобод людини призводить до неспроможності відновити порушений баланс у суспільстві. Для подолання цього явища в ряді країн запроваджено інститут конституційної скарги, з допомогою якого відновлюються порушені конституційні права і свободи людини. Він являється дієвим і системним правовим механізмом щодо подолання порушеного балансу між суспільством та державою, при цьому забезпечуються декларовані Конституцією принципи.

Для розуміння сутності та змісту функцій конституційної скарги перш за все вважаємо за потрібне провести паралель між функціями права взагалі.

Функції конституційної скарги є похідними за своїм змістом від функцій права, але не тотожні з ними. Так В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко вважають, що функція права має синтетичний характер і умовно розуміється щодо правових явищ, як напрям або спосіб впливу на суспільні відносини, що є предметом тієї чи іншої галузі права [87, с.420]. Саме функції конституційних актів визначили основні функції галузі конституційного права.

М.І. Байтін підкреслює, що функції права безпосередньо пов'язані з дією права, з практичною реалізацією його властивостей офіційного владного регулятора відносин між людьми, його роллю і місцем у структурі правової системи суспільства. Саме у функції права розкривається загальнолюдська і класова сутність (природа) права та його соціальне призначення – історична ціль і службова роль. При цьому вчений наголошує, що, будучи продуктом суспільного розвитку, його матеріальних, духовних і інших потреб та різних

інтересів людей, право, як нормативне вираження державної волі суспільства, виявляє на нього активний зворотній вплив. Воно реалізується правом, за допомогою виконання ним своїх функцій. Наголошується, що поняття функції права і вплив права хоч і співвідносні, але не зовсім тотожні. На думку дослідника, функції права – найбільш суттєві напрямки і сторони його впливу на суспільні відносини, в яких розкривається загальнолюдська і класова природа, а також соціальне призначення права [10, с. 137-138].

Цікавою є думка радянського вченого М. Г. Александрова, який зазначав, що право може впливати на суспільні відносини тільки шляхом впливу на волю людей та їх вольову поведінку. На ці відносини (не лише в галузі виробництва, розподілу й обміну матеріальних благ, а й у галузі політики, культури, побуту і т. д.) право може впливати безпосередньо, спрямовуючи вольову поведінку людей, як учасників відповідних вольових відносин. Саме вольова поведінка людей може бути об'єктом прямого і безпосереднього впливу права.

Крім того, М. Г. Александров зауважив, що прямий і безпосередній вплив права на вольові суспільні відносини, на вольову поведінку людей, як учасників таких суспільних відносин, може бути або суто ідеологічним, або специфічно правовим (юридичним) впливом права на вольові суспільні відносини. Цей специфічний юридичний вплив права на вольові суспільні відносини позначається поняттям «правове регулювання» [3, с. 536, 538-539].

Разом з тим, польський професор Б. Банашак звертає увагу на важливу виховну функцію конституційної скарги, яка наочно демонструє суспільству практичну значимість Конституції в державі.

Конституційна скарга виконує ряд найважливіших функцій і в силу цього відіграє вагому роль у правовій системі багатьох держав. Б. Банашак відзначив, що конституційна скарга: 1) забезпечує охорону прав та інтересів суб'єктів права; 2) одночасно з її допомогою захищається публічний інтерес, так як вона надає органу конституційного контролю можливість перевірки дотримання Основного Закону всіма державними органами, чим сприяє легітимізації держави; 3) відіграє

важливу роль у запобіганні та вирішенні суспільних конфліктів, тим самим вона сприяє інтеграції суспільства навколо конституційних цінностей; 4) робить істотний вплив на процес тлумачення конституційних норм, що допомагає адаптувати Основний Закон до мінливих соціальних реалій і знімає необхідність внесення змін до тексту Конституції; 5) відіграє важливе виховне значення, наочно демонструючи суспільству практичну значимість Конституції в правовій системі держави [193, с. 32].

Разом з тим в науці конституційного права існують погляди щодо розподілу функцій конституційної скарги на суб'єктивну та об'єктивну. Стисла їх характеристика така: суб'єктивна функція полягає у захисті основних прав і свобод особи, а об'єктивна – в гарантуванні та подальшому розвитку Конституцією закріплених основних прав і свобод.

Суб'єктивна функція має ряд ознак. Конституційна скарга може бути подана практично будь-якою фізичною або юридичною особою, якщо вона стверджує, що орган державної влади порушив її основні права і свободи. З конституційною скаргою до Конституційного Суду може звернутися за захистом своїх основних прав тільки та особа, суб'єктивні права і свободи якої було порушено, тобто та, яка особисто постраждала від таких дій. З цього випливає, що особа, суб'єктивні права і свободи якої не порушені, і яка не являється потерпілою від дій органу державної влади, не вправі подати скаргу в інтересах іншої особи (винятком з цього правила, є Іспанія, де конституційна скарга може бути подана також прокурором або омбудсменом, а також, як було наведено вище, Угорщина і Баварія «*Actio Popularis* - ініціювання розгляду справи, в інтересах певної групи людей, суспільства»).

Можна погодитись з думкою німецького вченого Е. Шумана, що об'єктивна функція конституційної скарги впливає в значній мірі з касаційного способу рішення Конституційного Суду, тому що метою касації є усунення неправильного, остаточного рішення в інтересах суспільства, спільних інтересів та держави. Касація повинна забезпечити однаковість тлумачення судами законів та їх застосування [229, с. 102].

На думку чеського правознавця В. Шімічека, якщо б Конституційний Суд вирішував це питання апеляційним способом, то більше уваги було б приділено суб'єктивній функції конституційної скарги. Оскільки він вирішує касаційним способом, то з цього погляду переважає об'єктивна функція [230, с. 89].

Досить цікавою є думка конституціоналістів Чехії та Німеччини з приводу об'єктивної функції конституційної скарги. Так П. Холландер та його німецький колега Р. Зак вважають, що, безсумнівно, набагато важливіше значення об'єктивної функції конституційної скарги з точки зору закону «*de Lege ferenda*» було б за наявності правового забезпечення, яке, на погляд Верховного Суду США, дозволяло б здійснювати селекцію конституційних скарг, впроваджувати моделі конституційної скарги на розсуд самого Конституційного Суду, звичайно, не за довільним розсудом, а на підставах чітко визначених законом.

З вищенаведеного стає зрозумілим, що суб'єктивні і об'єктивні функції конституційної скарги не виключають, а швидше доповнюють одна одну. В цьому контексті Р. Зак підкреслює корекцію і взаємодоповнюваність цих двох функцій. На його думку, корекція цих функцій призводить до певного обмеження суб'єктивної функції конституційної скарги, оскільки не всяке порушення прав заявника містить у собі порушення саме конституційних прав і свобод, і в такому випадку таке порушення не обов'язково призводить до задоволення конституційної скарги [223, с. 25]. Саме в цьому чеський вчений В. Шімічек і вбачає одну з основних відмінностей між конституційним правосуддям з одного боку, і загальним судочинством з іншого [230, с. 89]. Щодо взаємодоповнюваності, то саме ця функція, на думку Р. Зака, в першу чергу збільшує конституційний захист, виходячи при цьому за рамки індивідуального порушеного права [223, с. 25]. Щодо відносин між цими двома функціями конституційної скарги, то В. Шімічек слушно зауважує, що важливою є та обставина, що при формуванні відповідного законодавства природні, суб'єктивні та об'єктивні функції скоріше відіграють тільки другорядну роль [230, с. 90].

Наступними функціями конституційної скарги є репаративна (відновлювана) та превентивна (профілактична). Тобто, якщо при розгляді конституційної скарги буде встановлено порушення основних прав і свобод заявника, то антиконституційне рішення органу влади буде скасоване судом. Це означає, що в даному випадку державний орган, чие рішення було скасовано, згідно правил повинен видати нове рішення, і тим самим усунути неконституційність попереднього (репарація) [230, с. 90].

Одночасно ця процедура включає в себе також превентивну (профілактичну) функції, оскільки завдяки рішенням Конституційного суду державний орган, рішення якого оскаржується, а разом з тим і інші органи, повинні будуть у майбутньому уникнути подібних антиконституційних актів у своїй діяльності. Деякі автори характеризують цю функцію, як психологічну [228, с. 44].

Німецький вчений конституціоналіст П. Хаберле нагадує, що конституційна скарга перетворює Конституційний Суд на «цивільний суд», оскільки для розгляду справи не потрібно сплачувати судовий збір, а надання кожному доступ до суду, глибоко вкорінюється у громадянську свідомість, при цьому значно зміцнює суспільну свідомість проти державної влади. Разом з тим, конституційна скарга має виховну функцію для громадянської демократії [207, с. 61].

З огляду на це, вкрай важливим є те, щоб рішення Конституційного Суду було збалансованим і переконливим, оскільки саме він має найкращі шанси для того, щоб через свої рішення виховати в громадськості високу правосвідомість, а в державних органів – повагу до конституційних прав і свобод людини.

Можна з упевненістю сказати, що конституційна скарга має також інформативну (декларативну) функцію, оскільки тільки після того, коли певна особа звернулась з даною скаргою до Конституційного Суду, суду стає відома інформація про наявність конфліктної ситуації між заявником та державним органом. Таким чином, саме завдяки конституційній скарзі, необхідна інформація про порушення основних прав і свобод особи доводиться до відома Конституційному Суду.

Можемо стверджувати, що конституційна скарга має також і демократичну функцію. Адже з допомогою цього правового засобу забезпечується розвиток конституційно-правових засад демократії в країні. Явно підкреслюється пріоритет прав і свобод людини над інтересами держави.

Також конституційна скарга виконує інтеграційну функцію. За допомогою неї забезпечується включення громадян у процес публічно-владного управління. Фактично реалізується положення Конституції щодо здійснення влади народом. Оскільки через визнання Конституційним Судом певного законодавчого акту неконституційним, на підставі конституційної скарги громадянина фактично відбувається публічно-владне управління останнього справами в державі.

Крім того, конституційна скарга виконує важливу контролюючу функцію. Завдяки їй громадянин здатний контролювати діяльність органу законодавчої влади щодо прийняття останнім законодавчих актів. Таким чином, контролюється якість таких актів, а саме їх відповідність Конституції та основним правам і свободам людини, які закріплені в Основному Законі.

З наведеного можна зробити висновок, що основним завданням функцій конституційної скарги є захист закріплених конституцією прав і свобод людини від обмежень з боку владних органів. Відновлення конституційного балансу між людиною та державою відбувається шляхом здійснення контролю за діяльністю останньої, задля забезпечення верховенства прав першої.

Визначення способів захисту конституційних прав і свобод у сфері запровадження інституту конституційної скарги, умов та підстав їх застосування має як теоретичну цінність, так і практичну значимість, оскільки дозволяє виявити специфіку всього комплексу захисного механізму конституційної скарги.

Можна сказати, що проблема реалізації функцій конституційної скарги у вітчизняній науці конституційного права майже не досліджувались. Подібна ситуація відбувається і з функціями конституційного права взагалі. На думку В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, ситуація з дослідженням функцій конституційного права ускладнювалася тим, що в загальній теорії

права проблема реалізації права (норм права) була і залишається однією з найбільш гострих і дискусійних [87, с. 445].

Раніше у радянській юридичній літературі вважалося, що застосування норм права – це будь-яка дія права, реалізація права, здійснення тих приписів, правил, що встановлює право [157, с. 413].

На думку Л.І. Каска, реалізація норм права у формі правовідносин передбачає прояв зацікавленими суб'єктами в юридично значущій формі своєї волі скористатися власними суб'єктивними правами, що є підставою для інших суб'єктів здійснювати свої обов'язки [78, с. 205].

Ю.М. Тодика відзначає, що реалізація конституційних норм – втілення приписів Конституції в правомірних діях громадян, державних органів, юридичних, посадових й інших осіб [159, с. 338].

Першочергове значення для розкриття механізму реалізації функцій конституційної скарги, як конкретного засобу захисту основних прав та свобод, має виявлення змісту механізму захисту, його співвідношення з механізмом правового регулювання та з конкретними способами захисту конституційних прав.

На нашу думку, правова категорія «механізм прав і свобод» тісно пов'язана з категорією «механізм правового регулювання» і є її складовою частиною, елементом. Вперше ґрунтовна наукова розробка категорії механізму правового регулювання з'явилась у працях відомого радянського вченого М.Г. Александрова, який запропонував під механізмом правового впливу розуміти всю сукупність способів і форм здійснення права, втілення його норм у життя [4, с. 183-213]. Хоча дослідник використовував термін, близький поняттю «механізм правового регулювання», але ці поняття не завжди тотожні, оскільки, як зазначає С.О. Комаров, термін «вплив» включає в себе як регулювання за допомогою певної правової норми, так і інші правові способи та форми впливу на поведінку людей [42, с. 379-380]. Більш докладний аналіз і висвітлення вказана категорія отримала в теоріях інших авторів. З цього приводу С.С. Алексєєв відзначив, що категорія «механізм правового регулювання» створена в теорії права для відображення моменту руху, функціонування правової форми.

При цьому, на його думку, елементи галузевого методу виступають у якості елементів єдиного механізму правового регулювання [5, с. 383]. У теорії права прийнято виділяти стадії правового регулювання, зокрема такі: 1) видання норми права і її загальний вплив (регламентація суспільних відносин); 2) виникнення суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; 3) реалізація суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; 4) застосування права, яке проявляється через реалізацію норм права у фактичній поведінці суб'єктів.

У перерахованих стадіях виділяють чотири основні елементи механізму правового регулювання: а) норма права; б) правовідношення; в) акти реалізації прав та обов'язків; г) акти застосування права [42, с. 384].

На думку Т.М. Радько і В.А. Толстік, реалізація функції права в рамках правового регулювання складається з трьох основних стадій: 1) організаційної, в яку входять визначення праводієздатності громадян, встановлення їх правового статусу, визначення компетенції органів держави, встановлення правового становища громадських об'єднань та юридичних осіб; 2) трансформаційної, що настає після вчинення суб'єктом права юридично значимих дій (бездіяльності) і операцій, що тягнуть певні правові наслідки; 3) кореляційної, що встановлює конкретні правові зв'язки між суб'єктами права через їх суб'єктивні права і юридичні обов'язки (конкретні правовідносини) [163].

Як підкреслює В. М. Корельський, діяльність суб'єкта і відповідних органів, юридичні норми, що регулюють цю діяльність, створюють у сукупності складний і багатоаспектний механізм реалізації права [135, с. 282]. Тобто захист суб'єктивних конституційних прав здійснюється у певній формі із застосуванням відповідних засобів і способів захисту. Чи є вони елементами захисту? Щоб відповісти на це питання необхідно, на нашу думку, з'ясувати співвідношення і правову сутність вказаних категорій.

Так, А.П. Вершинін розглядає «засоби», «форми» і «способи» захисту прав як «окремі дії, спрямовані на захист прав, тобто різні елементи (або частини) діяльності із захисту суб'єктивних прав» [20, с. 55].

Д.М. Чечот стверджує, що існують «певні форми, в яких здійснюється захист прав, засоби, за допомогою яких зацікавлені особи захищають свої права або права інших осіб, способи, які застосовуються юрисдикційними органами для захисту порушених прав» [132, с. 36].

Виявляється, що для того, щоб реалізовувати відповідні права, для початку необхідно прийняти юридичні норми, що закріплюють такі права. Після чого запровадити певну форму захисту та встановити відповідний процесуальний порядок (механізм), з допомогою якого можливо було б здійснювати захист таких прав.

Ю.М. Тодика зазначає, що Конституція формулює відповідні вимоги до поведінки суб'єктів права. Якщо зміст цих вимог не визначає спрямованості діяльності органів державної влади і є нормами поведінки людей, то Конституція залишається красивим фетишем, який вимагає шанування, а не виконання. Конституція живе тільки тоді, коли вона втілюється в практичній діяльності державних і громадських органів, у поведінці різних суб'єктів правовідносин. Реалізація Конституції – втілення на практиці закладених у ній демократичних цінностей для забезпечення прав і свобод особи.

Реалізація конституційних норм – це втілення приписів Конституції в правомірних діях громадян, юридичних осіб, державних органів, їх посадових осіб. При цьому вчений зауважує, якщо конституційні норми «не працюють», то це негативно впливає і на норми галузевого законодавства. Тому, активно використовуючи закладений у Конституції України потенціал, можна суттєво вплинути на весь спектр соціальних процесів. Реалізація цих норм пов'язана з правомірною поведінкою суб'єктів державно-правових відносин, поведінкою, яка відповідає конституційним приписам [160, с. 72-73].

На думку Ю.М. Тодики, механізм реалізації конституційних норм – це сукупність правових та інституційних елементів, з допомогою яких забезпечується на практиці втілення конституційних приписів. Вчений відзначає, що механізм їх реалізації не обмежується суто юридичним блоком, оскільки на даний процес суттєво впливають соціально-економічна і політична ситуація, рівень правової і загальної культури,

мораль, соціально-психологічна ситуація в країні, історичний етап розвитку держави і суспільства, геополітичний чинник [160, с. 72-73]. Ми погоджуємось з цим твердженням. На нашу думку, створення дієвих механізмів захисту основних прав і свобод людини, таких як конституційна скарга, у більшості країн світу відбувалося саме завдяки досягненню владними політичними силами певного рівня правової культури. Усвідомлення важливої істини та головного призначення державних органів – служити власному народу.

Також можна погодитись з тим, що для реалізації конституційно закріплених прав та свобод людини і громадянина, потрібно мати налагоджений механізм їх реалізації. Термін «механізм» розуміється як спосіб функціонування, система засобів впливу [79, с. 438-439].

На думку В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, реалізація норм конституційного права, як і реалізація чинної Конституції, дають уявлення про реалізацію основних функцій конституційного права. Вчені вважають, що реалізація функцій конституційного права – це напрями і види впливу конституційного права на суспільні відносини шляхом впливу його суті, змісту і форм на вольову поведінку або на діяльність суб'єктів конституційного права, або на умови перебування цих суб'єктів у певному стані чи статусі (режимі) незалежно від їх волі [87, с. 448].

Л.С. Явич свого часу писав, право – ніщо, якщо його положення не реалізовані в діяльності людей та їх організацій, у суспільних відносинах. Неможливо зрозуміти право, якщо відхилитися від механізму його реалізації в житті суспільства [191, с. 201].

Вітчизняні правознавці, які досліджують права та свободи людини і громадянина в Україні, схиляються до думки, що реалізація прав і свобод форма їх буття, що зводиться до переведення соціальних благ, закріплених нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів.

На наш погляд, механізм захисту прав людини складається з законодавчої бази (правової системи), з допомогою якої закріплюються правовий порядок, що регулює діяльність

державних органів, задля забезпечення захисту прав і свобод людини від протиправного впливу діяльності цих органів.

Фактично, вище наведене стосується і функцій конституційної скарги, оскільки для їх реалізації також потрібен певний правовий механізм, завдяки якому повинен здійснюватися вплив на суспільні відносини, забезпечуючи при цьому захист основних прав і свобод.

Щодо механізму реалізації функцій конституційної скарги, то можна прийти до висновку, що при реалізації вказаних функцій регулюються певні суспільні відносини у сфері захисту основних прав і свобод людини.

Таким чином, механізм реалізації функцій конституційної скарги – сукупність взаємопов'язаних нормативно-правових і організаційно-правових елементів (механізмів), що забезпечують практичний специфічний правовий вплив на суб'єкти (органи державної влади) та об'єкти (законодавчі акти) конституційного права (провадження), задля забезпечення захисту та відновлення порушених конституційних прав і свобод людини.

Як показує міжнародний досвід, механізм реалізації функцій конституційної скарги здійснюється за допомогою відповідних положень Конституції та закону про «Конституційний Суд», які в свою чергу стають юридичною основою та конструкцією для цього. Оскільки саме в цих правових актах закріплюється право кожної людини звернутися за захистом її порушених основних прав і свобод до Конституційного Суду. Передбачається право на подачу конституційної скарги, з допомогою якої і реалізується право на захист особою своїх основних прав і свобод. Слід відзначити, що при зверненні громадянина з конституційною скаргою до Конституційного Суду, одночасно здійснюються відразу кілька функцій. По-перше, це є однією з форм участі громадян в управлінні справами держави; по-друге, це один із способів відновлення порушеного права; по-третє, це одне з джерел інформації для органів державної влади; по-четверте, конституційну скаргу можна розглядати як один із способів усунення порушень законності та запобігання правопорушень.

При цьому найбільш значущими для реалізації функцій конституційної скарги є саме нормативно-правові механізми

впливу цього інституту на суспільні відносини, які об'єктивізуються в системі конституційних актів та спеціальних законів, що визначають основні принципи і дефініції конституційної скарги, правовий статус суб'єктів конституційного скарги, порядок здійснення прав і обов'язків учасників цих конституційно-правових відносин і гаранта їх поведінки та діяльності.

Умовно нормативно-правові механізми реалізації функцій конституційної скарги можна поділити на матеріальні та процесуальні. Матеріальні механізми представлені сукупністю матеріальних норм конституційного права, що визначають загальні принципи конституційної скарги, закріплюють права та свободи людини і громадянина, правовий статус суб'єктів конституційного права тощо. Процесуальні механізми виражаються в процесуальних нормах, що встановлюють процесуальні принципи конституційної скарги, визначають конституційну процесуальну правосуб'єктність учасників конституційного процесу, регулюючи при цьому процесуальні відносини під час провадження скарги в суді.

Нормативно-правові механізми реалізації функцій конституційної скарги виражаються в джерелах конституційного права – зовнішніх формах об'єктивації встановлених чи санкціонованих державою конституційно-правових норм, які мають юридичну силу. Ці джерела представлені Конституцією, законом та відповідними підзаконними конституційними актами.

Організаційно-правові механізми реалізації функцій конституційного скарги здійснюються через систему суб'єктів конституційного права, тобто учасників суспільних відносин, наділених конституційною правосуб'єктністю, які своєю вольовою поведінкою та діяльністю створюють, змінюють та припиняють конституційно-правові відносини.

Таким чином, можна сказати, що механізм реалізації функцій конституційної скарги – цілісне явище, що складається з певної сукупності структурних елементів, на яких більш детально зупинимось далі.

2.2 Організаційний, нормативно-правовий механізм реалізації конституційної скарги як засобу захисту прав і свобод

Звернення громадян чи їх об'єднань зі скаргою до Конституційного Суду має свою структуру і зміст. Якщо розглядати конституційну скаргу в контексті позову чи скарги, які подаються громадянами в інші (загальні або арбітражні) суди, то слід виділяти її предмет і підставу. Однак необхідно зважати, що дані категорії використовуються в юридичній літературі для характеристики відповідних інститутів цивільного та арбітражного процесу і автоматичне їх перенесення на інститут конституційного судочинства неможливе [65, с. 29].

Т.М. Пряхина зауважує, що «завдання Конституції ... полягає у створенні легальних каналів виявлення конфліктних зон, які забезпечують максимальну повноту та достовірність інформації, що надходить на ієрархічний рівень прийняття відповідальних рішень; інституалізація конфліктів за допомогою встановлення правомірного характеру поведінки залучених до них суб'єктів, оформлення ефективного механізму вирішення конфлікту» [114]. Визначення порядку захисту прав залежить від сутності і особливостей конфліктів [77, с. 18].

Важко не погодитись з думкою російської вченої Н.М. Голік, яка у своєму дисертаційному дослідженні наголошує, що у результаті видання закону, який порушує конституційні права і свободи особистості, виникає конфлікт – спір про право між особистістю і державним органом, який видав такий закон. Конституційний Суд покликаний усунути цей конфлікт і розглянути спір про право в рамках конституційного судочинства. Найважливішою особливістю даного юридичного конфлікту, на думку вченої, є те, що він існує в рамках конституційних правовідносин, що виникають між громадянами та державою в цілому і характеризується як відносини «влади – підпорядкування». Дослідниця виходить з того, що відносини між державою і громадянином врегульовані нормами Конституції, держава в здійсненні своїх владних

повноважень пов'язана правилами, встановленими даними нормами, а значить, видання закону, невідповідного Конституції, порушує конституційні права і свободи громадян. Обов'язковою стороною в суперечці, як підкреслює вчена, стає держава в особі органу, який видав оскаржуваний закон, при цьому протиріччя, що виникають між громадянином, колективом громадян, їх об'єднанням і державою, в особі органів, що здійснюють владні повноваження, проявляються як суперечка про конституційне право між громадянином і органом, який видав даний закон. Коли громадянин звертається зі скаргою до Конституційного Суду, він переносить спір про право на дозвіл незалежного органу. Таким чином, спір про захист конкретного права і законного інтересу в кримінальному, цивільному, адміністративному, трудовому та іншому праві в суді загальної юрисдикції, арбітражному суді чи іншому органі, застосовувати закон, трансформується в спір про право між громадянином і законодавчим органом. При цьому законодавчий орган і громадянин розглядаються, як рівні сторони в судовому конституційному процесі, що відстоюють перед судом свої правові позиції. Обидва учасники спору: як державний орган, що порушив законодавчим актом основні права і свободи громадян, так і громадянин, в силу змагальності конституційного судочинства, стають повністю рівноправними. Вони володіють рівними процесуальними можливостями по доведенню обґрунтованості своїх позицій, до них у рівній мірі застосовуються правила судочинства в Конституційному Суді [27, с. 31-32].

Саме для врегулювання такого конфлікту запроваджено інститут конституційної скарги, який по свої суті являється допоміжним правовим засобом для захисту порушених прав і свобод. Слід відзначити, що на законодавчому рівні передбачено певний нормативно-правовий механізм для ефективної реалізації цього інституту на практиці.

Міжнародний досвід показує, що функціонування інституту прямої індивідуальної скарги в кожній державі має свої функціональні та процесуальні особливості.

Так Венеціанська комісія звертає свою увагу на особливості наступних п'яти моделей.

1. Публічна скарга-Actio popularis. Дана форма конституційної скарги передбачає право кожної особи подавати скаргу на нормативний акт після його оприлюднення, не будучи при цьому зобов'язаним доводити, що відповідна норма безпосередньо зачіпає його права і свободи. На думку австрійського вченого Г. Кельзена, actio popularis являється основною гарантією всеосяжного конституційного контролю, оскільки кожен має право звернутися до Конституційного Суду. Таким чином, громадянин просто виконує свій обов'язок по захисту Конституції, при цьому не обов'язково, щоб його основні права, як заявника, були порушені. Наприклад, в Ліхтенштейні, Мальті, Перу і Чилі, actio popularis відіграє незначну роль, оскільки необхідно виконати декілька умов для подачі actio popularis. В Угорщині, Македонії, Хорватії та Грузії вона також сприяє розвитку правопорядку. У Південній Африці фізична або юридична особа може звернутися до суду для захисту суспільних інтересів. Тим не менш, Г. Кельзен прийшов до висновку, що actio popularis не є ефективним засобом конституційного контролю, оскільки в даному випадку неминучі зловживання при зверненні з заявою. І як наслідок, більшість держав не запровадили actio popularis як засіб для заперечування нормативних актів у Конституційному Суді [175].

З даного приводу Т. Ніколаєва зазначає, що перевага вищевказаної моделі конституційної скарги полягає в тому, що контроль може бути ініційований будь-яким суб'єктом, навіть якщо оскаржувальна норма його не зачіпає, оскільки підставою для подання вказаної скарги є невідповідність нормативного акту положенню конституції [75].

2. Квазіпублічна скарга-Quasi actio popularis. Дана форма конституційної скарги передбачає необхідність довести законний інтерес заявника. Інститут quasi actio popularis займає середнє місце між абстрактним actio popularis і нормативною конституційною скаргою. Правила, що регулюють порядок подання скарг quasi actio popularis, більш обмежувальні, що усуває деякі проблеми, пов'язані з actio popularis, так як заявнику необхідно довести, що він має певний законний інтерес у застосуванні загальної норми. Тобто показати, що

правова норма впливає на його права, законні інтереси чи правове становище [175].

Даний вид доступу до Конституційного Суду існує, наприклад, у Греції.

В. Садурскі з даного приводу зауважує, що норми, що встановлюють право подання цієї скарги, аналогічні нормам, які регулюють питання щодо нормативної конституційної скарги, за винятком того, що не обов'язково, щоб заявнику була безпосередньо заподіяна шкода [226, с. 6].

3. Індивідуальна пропозиція – *individual suggestion*. Дана форма конституційної скарги являється одним з видів абстрактного контролю, в поданні якого бере участь фізична або юридична особа, при цьому такий контроль надає Конституційному Суду велику можливість для розсуду. Фізична або юридична особа може безпосередньо звернутися до Конституційного Суду з пропозицією про розгляд нормативного акта з приводу його конституційності, однак вона не може вимагати, щоб Конституційний Суд розпочав провадження з цього приводу. У даному випадку фізична або юридична особа може тільки сприяти тому, щоб суд діяв за своєю ініціативою (*proprio motu*), що є досить рідкісною можливістю [36].

Тим не менш, в деяких державах (Албанія, Угорщина і Польща) у певних випадках передбачена така можливість.

Необхідно зазначити, що дана форма конституційної скарги має також і інші назви. Так Г. Бруннер використовує термін «*Anregung*» (стимул) [195, с. 35]. Крім того слід відзначити, що у різних країнах ця форма скарги має різні назви. Тобто у не має єдиної назви, оскільки можна зустріти такі терміни, як «*individual suggestion*» і «*individual proposal*» [232].

4. Конституційне звернення – *constitutional petition*. На думку Венеціанської Комісії діючий інститут конституційного звернення в Україні є однією з форм конституційної скарги. Оскільки в Україні особа може звернутися до Конституційного Суду із запитом, щодо обов'язкового тлумачення Конституції України та законів, якщо стверджує, що існують протиріччя та неоднозначність при застосуванні закону, які можуть призвести або призвели до порушення її конституційних прав. У даному випадку питання стосується не індивідуального акта, а

тлумачення нормативного акта. Таким чином, Венеціанська Комісія вважає, що конституційне звернення по суті виконує функцію нормативної конституційної скарги [232].

На думку М. Гультая, такий висновок має принципове значення для визначення шляхів удосконалення механізму індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні [30, с. 154].

5. Нормативна конституційна скарга – *normative constitutional complaint*. Слід зазначити, що назва даної форми конституційної скарги вперше була запроваджена в Німеччині (*Grundrechtsbeschwerde*) [204, с. 59]. Також слід підкреслити, що це найпоширеніша і основна форма прямої конституційної скарги, що уможливорює фізичній або юридичній особі подавати скаргу на порушення її основних суб'єктивних прав індивідуальним актом, прийнятим на підставі нормативного акта. Таким чином, у даному випадку ініціатива по здійсненню контролю пов'язана з конкретною справою. Однак у системах, що передбачають тільки подання нормативної конституційної скарги на індивідуальний акт, який ґрунтувався на нормативному акті, не передбачено можливості оскаржити саме цього акта, і тому контроль, здійснюваний Конституційним Судом, не стосується застосування самого нормативного акта. У даному випадку питання щодо ефективного захисту основних індивідуальних прав може виникнути за умови, якщо застосування конституційного закону або рівноцінного акта порушує такі права [232].

З даного приводу М. Гультай зауважує, що саме нормативна конституційна скарга була визнана як оптимальна модель країнами, що є східними та західними сусідами України, – Республікою Польща та Російською Федерацією [30, с. 153].

Як зауважує Венеціанська комісія, нормативна конституційна скарга може бути повною і частковою. Повна конституційна скарга функціонує у країнах (Німеччина, Іспанія, Бельгія, Мальта, Чехія, Словаччина, Хорватія, Грузія та ін), де кожна людина може звертатися до Конституційного Суду з питання визначення конституційності прийнятого відносно нього будь-якого правового акту, а також, якщо він вичерпав інші можливості захисту своїх конституційних прав. Венеціанська комісія підкреслює, що даний інститут

відрізняється тим, що рішення Конституційного Суду набуває принципового значення не тільки при захисті об'єктивних прав та як джерело права, але й стає дієвим важелем захисту суб'єктивних прав людини.

Водночас Венеціанська комісія зазначає, що характерна особливість часткової індивідуальної скарги полягає в тому, що вона має дуже обмежені об'єкти конституційної скарги. Це відноситься в основному до застосованої судами у відношенні конкретного суб'єкта норми закону, конституційність якого оскаржується в Конституційному Суді. Подібний інститут функціонує у Польщі, Росії, Латвії, Вірменії та в деяких інших країнах [175].

З даного приводу цікавою є думка Г. Брунера, який вважає, що з огляду на положення статті 96 Федерального конституційного закону Російської Федерації «Про Конституційний Суд» громадяни, «яких права і свободи порушуються законом, застосованим чи таким, що підлягає застосуванню в конкретній справі», можуть безпосередньо звернутися в Конституційний Суд. На думку вченого на цій підставі можливо тільки розглянути конституційність закону, на підставі якого був прийнятий індивідуальний акт, але не конкретне застосування закону в конкретній справі. Таким чином, автор доводить, що російська індивідуальна скарга являється спеціальним видом конкретного нормоконтролю [196, с. 226].

Як зазначають європейські конституціоналісти, в умовах зростаючого значення захисту прав людини, очевидно є тенденція щодо здійснення конституційного контролю відносно індивідуальних адміністративних актів і рішень суду на підставі індивідуальних скарг, так як порушення прав людини часто є результатом неконституційних індивідуальних актів. При цьому Венеціанська комісія висловлюється на користь інституту повної конституційної скарги не тільки тому, що вона забезпечує всебічний захист конституційних прав, але також з точки зору субсидіарного характеру, як засобу правового захисту в Європейському суді з прав людини і бажання вирішувати проблеми з прав людини на національному рівні [175].

6. Повна конституційна скарга – complete constitutional complaint, на думку європейських теоретиків та практиків будівництва конституційного права, без сумніву, дає можливість для всебічного індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, для реалізації права людини на конституційне правосуддя. Тобто даний вид повної конституційної скарги уможливорює у субсидіарному порядку особі оскаржити будь-який акт державної влади, який безпосередньо і вданий час порушує його основні права. Особа може оскаржити як загальний акт, який підлягає безпосередньому застосуванню в його справі, так і індивідуальний акт, що адресований цій особі [232].

Таким чином, з наведеного вбачається, що з допомогою наведеного виду конституційної скарги, особа може оскаржити будь-який акт державної влади, який безпосередньо порушує її основні права

У відношенні функціонування різних моделей конституційної скарги Венеціанська комісія звертає увагу на такі обставини.

1. Європейський суд з прав людини в залежності від певних умов і наслідків може вважати індивідуальну скаргу до Конституційного Суду або аналогічний орган, передбачену в деяких державах-членах Ради Європи, ефективним засобом правового захисту від порушень Європейської конвенції з прав людини, яка, таким чином, може бути фільтром до подання справ у Страсбурзький суд. Статистика Суду показує, що в державах, в яких передбачений згаданий механізм повної прямої конституційної скарги, число скарг до Суду (пропорційно числу населення) менше, ніж у державах, в яких не передбачений даний механізм [176]. Отже, такі механізми сприяють запобіганню перевантаженню Європейського суду з прав людини.

2. Щодо видів норм, які можуть розглядатися в порядку конституційного контролю, європейські конституціоналісти вважають, що Конституційний Суд повинен розглядати конституційність тільки нормативних актів, а контроль нижчестоящих актів, як правило, повинні здійснювати звичайні

суди, що сприяє запобіганню перевантаженню Конституційного Суду [232].

3. Конституційне судочинство, як правило, включає деякі формальні вимоги і фільтри з метою полегшення навантаження суду, а також, щоб уникнути зловживань засобами правового захисту, передбаченими до звернення в суд:

- для початку судочинства зазвичай передбачаються терміни для подачі заяв. Однак вищевказані терміни повинні бути розумними, щоб особа мала можливість підготувати скаргу або знайти юриста. Конституційний Суд повинен мати можливість продовжити терміни тільки у виняткових випадках;

- у разі необхідності повинна надаватися безкоштовна юридична допомога;

- щодо судових витрат слід зазначити, що європейські теоретики та практики будівництва конституційного права рекомендують, щоб вони не були надмірно високими і їх метою має бути недопущення зловживання заяв, а при їх встановленні необхідно брати до уваги фінансовий стан заявника;

- рішення Конституційного Суду є остаточним, і повинна бути можливість поновлення провадження у справі тільки за виняткових обставин (таких, як наявність осудливого рішення Європейського суду з прав людини);

- у державах з централізованим конституційним контролем, вичерпання засобів правового захисту є необхідною умовою для запобігання перевантаженню Конституційного Суду;

- доступний засіб правового захисту має бути достатнім для відшкодування заподіяної заявнику шкоди (наприклад, спрощене судочинство у випадках надмірної тривалості судочинства) [175].

4. У числі процесуальних принципів, що застосовуються у ході конституційного контролю, існує принцип, згідно з яким Конституційний Суд повинен приймати рішення протягом відповідного строку, дотримуючись при цьому права доступу до конституційного правосуддя. У змагальній системі судочинства сторонам загального судочинства повинна надаватися можливість представляти свою точку зору на конституційному рівні.

5. Що стосується тимчасових заходів, то європейські конституціоналісти висловилися на користь наявності повноважень щодо призупинення дії оскаржувального індивідуального, або нормативного акта при встановленні його неконституційності, якщо дія відповідного акта в подальшому може завдати шкоди або стати причиною порушень, які не можуть бути відшкодовані або відновлені. Особливо щодо нормативних актів, то необхідно взяти до уваги також не застосування акта, оскільки застосування може завдати шкоди або стати причиною порушень, які не можуть бути відшкодовані або відновлені. Слід відзначити, що звичайний суддя, як правило, повинен бути зобов'язаний зупинити провадження у справі, коли він звертається до Конституційного Суду із запитом про перевірку конституційності закону, що підлягає застосуванню в даній справі. У разі незворотної шкоди правам людини, призупинення судом провадження у справі є обов'язковим.

6. Для захисту суспільних інтересів, Конституційний Суд повинен мати можливість продовжити розгляд звернення навіть у разі його відкликання. Не має єдиної думки щодо надання можливості Конституційному Суду продовжити розгляд справи у випадках, коли оскаржуваний акт втратив чинність. Одне припинення провадження у справі може бути недостатнім для забезпечення захисту прав людини у випадках конкретного контролю або індивідуальних скарг. Тим не менш, суперечливим є питання про те, чи повинен Конституційний Суд мати можливість призначити грошову компенсацію або ініціювати справу про її присудження за порушення права з метою компенсування за згадане порушення. У країнах загального права відшкодування збитків є частиною деліктного права; якщо державна влада порушує індивідуальні права, людина має право на відшкодування [175].

Крім того, Венеціанська комісія звертає особливу увагу на різні моделі дій рішень конституційних судів. З одного боку рішення може поширюватися тільки на сторони, або на всіх осіб залежно від дії рішення *inter partes* або *erga omnes* (дія *ratione personae*), з іншого боку воно може мати різну дію в часі (дія *ratione temporis*).

Разом з тим, дія рішення про не конституційність нормативного акта у часі може бути різною. Воно може бути *ex tunc*, коли втрата актом юридичної сили поширюється на відносини, що виникли з моменту прийняття рішення, чи *ex tunc*, коли акт визнається недійсним з моменту його прийняття, що має значні наслідки для конкретних справ. Тільки кілька держав впровадили модель дії *ex tunc* рішень Конституційного Суду (Вірменія, Андорра, Бельгія, Естонія, Угорщина, Латвія, Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Словенія, Швейцарія, Південна Африка, Іспанія, колишня Югославська Республіка Македонія), при цьому і вони мають обмежену дію.

Поряд з цим, європейські конституціоналісти наголошують, що актуальною є проблема зловживання правом звертатися до Конституційного Суду. Сторони зобов'язані добросовісно користуватися своїми процесуальними правами. Якщо заявник зловживає цим обов'язком, то спотворюється ефективність конституційного правосуддя. Разом з тим, не зважаючи на те, що інститут індивідуальної скарги має важливе значення для захисту прав людини, таке зловживання завдає шкоди конституційному ладу, що захищається конституційними судами [174].

На думку європейських конституціоналістів, потребує особливої уваги інститут вичерпання засобів правового захисту. Зміст поняття вичерпання засобів правового захисту може бути різним відповідно до норм, що регулюють даний інститут. Наприклад, деякі процесуальні кодекси не передбачають систематичного доступу в звичайні верховні суди [232]. Тобто це є типова умова для подання повної нормативної конституційної скарги до Конституційного Суду, оскільки вона тим самим підкреслює субсидіарний характер скарги.

Для прийняття рішення Конституційний Суд повинен визначити зміст оскаржуваного положення. Щодо цього можливі два випадки: 1) Конституційний Суд дотримується тлумачення звичайних судів; 2) Конституційний Суд дає власне тлумачення. Як правило, жоден Конституційний Суд суворо не обмежений певним тлумаченням при розгляді положення, з яким до нього звернувся відповідний суд, за винятком

Португалії, де Конституційний Суд неодноразово зазначав, що в разі конкретного контролю він обмежений певним тлумаченням, що було надане Верховним Судом з приводу розглянутого положення. Важливим фактором чіткості у відносинах між Конституційним Судом і звичайними судами є певне законодавче чи, краще, конституційне положення, яке зобов'язує всі інші державні органи, в тому числі суди, дотримуватися даного Конституційним Судом конституційного тлумачення, що може служити підставою для вимоги захисту конституційних прав у суді [175].

Якщо Конституційний Суд скасовує остаточне рішення суду, він зазвичай вимагає переглянути конкретну справу (наприклад, в Андоррі, Боснії і Герцеговині, Хорватії, Чеській Республіці, Німеччині, Угорщині, Латвії, Ліхтенштейні, Португалії, Росії, Словаччини, Словенії, Швейцарії, Республіці Корея). Аналогічно цьому, якщо Суд скасовує індивідуальний адміністративний акт, то відсутність адміністративного акта, в принципі, створює обов'язок для адміністративних органів прийняти новий акт.

Деякі Конституційні Суди мають повноваження давати вказівки відповідним органам, яким чином та у який спосіб вони повинні діяти, щоб їх дії відповідали Конституції, зазначаючи при цьому, як правильно ці органи повинні виконати конкретне рішення (Чеська Республіка, Німеччина, Мальта, Словаччина, Словенія, Іспанія, Україна). В інших державах немає повноваження вказувати або видавати накази про виконання позитивних дій. Незважаючи на те, що в останньому випадку більш очевидним є визнання принципу поділу влади, це може призвести до неефективності рішень Суду.

Венеціанська комісія наголошує, що у разі порушень основних індивідуальних прав, то останні повинні бути відновлені якнайшвидше. У цьому сенсі важливим є питання відносин між звичайними судами і Конституційним Судом.

З цього приводу Венеціанська комісія відзначає кілька питань, що стосуються відносин між звичайними судами і Конституційним Судом. Першим є питання про компетенцію: якою мірою Конституційні Суди можуть втручатися в юрисдикцію звичайних судів? Другим є питання тлумачення,

яке має два аспекти: чи посилається Конституційний Суд на тлумачення звичайних судів, і чи застосовують при цьому звичайні суди рішення Конституційного Суду [232]?

На думку європейських теоретиків та практиків конституційного права, теоретично відносини між Конституційним Судом і звичайними судами менш конфліктні у випадку часткової нормативної конституційної скарги, чим повної, так як Конституційний Суд безпосередньо не розглядає застосування нормативного акта звичайним судом. Але навіть у державах, де існує обмежена нормативна конституційна скарга, можуть виникнути розбіжності [175].

Іноді, як підкреслюють європейські конституціоналісти, Конституційні Суди, які здійснюють контроль за конституційними скаргам, зустрічаються з проблемою втручання в юрисдикцію звичайних судів. Можливість розглядати рішення звичайних судів може викликати напруження і навіть конфлікти, у відносинах між звичайними судами і Конституційним Судом. Отже, необхідно уникнути такого вирішення питання, коли Конституційному Суду надається статус «вищестоящого Верховного Суду». Відносини останнього із «звичайними» вищими судами (Касаційний суд) повинні бути не двозначно визначені. Конституційний суд повинен розглядати тільки «конституційні питання, залишаючи компетенцію тлумачення звичайних законів судам загальної юрисдикції» [232]. Не зважаючи на це, слід зазначити, що виявлення конституційних питань може бути складним щодо права на справедливий судовий розгляд, оскільки будь-яке процесуальне порушення звичайними судами може вважатися порушенням права на справедливий судовий розгляд. Отже, деякі обмеження з боку Конституційного Суду здаються доречними не тільки тому, щоб уникнути власного перевантаження, але і з поваги до юрисдикції верховних судів.

Актуальною, на думку Венеціанської комісії, залишається проблема, щодо обов'язку загальних судів представити попередній конституційний запит. Якщо таке питання чітко не регулюється в Конституції, конституційні суди часто намагаються покласти на звичайні суди обов'язок подавати запит щодо конституційності нормативного акта, що підлягає

застосуванню в конкретній справі, так-як це зміцнює, уніфікує і формулює роль Конституційного Суду. З цього приводу, як відзначає Венеціанська комісія, розрізняють дві групи держав, в яких існує можливість подання попереднього запиту:

1. До першої групи належать держави, в яких звичайні суди не мають можливості розсуду. Якщо виявляються факти, які можуть стати приводом для сумнівів щодо конституційності положення, що підлягає застосуванню в конкретній справі, то суди зобов'язані звернутися до Конституційного Суду з попереднім запитом (Албанія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Латвія, Литва, Молдова, колишня Югославська Республіка Македонія, Румунія). Наприклад, в Австрії дається розширене тлумачення ряду законів, які можуть застосовуватися у конкретній справі, при цьому, Конституційний Суд може відмовити у прийнятті попереднього запиту до розгляду, якщо тільки немає ймовірності того, що для прийняття рішення по конкретній справі необхідно застосовувати положення.

2. У другій групі країн (Болгарія, Чеська Республіка, Кіпр, Німеччина, Угорщина, Італія, Люксембург, Росія, Словаччина, Словенія, Туреччина) звичайний суддя подає попередній запит в Конституційний Суд тільки за умови, якщо переконаний у неконституційності нормативного акта і відсутності тлумачення, що допускає конституційне застосування закону. Це особливо в тих випадках, коли сторони судочинства піднімають питання про виключення неконституційності. Тим не менш, Венеціанська комісія зазначає, що, якщо не передбачений прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, то повинен бути досить високий поріг для обумовлювання попередніх запитів переконанням звичайних суддів про неконституційність положення; серйозних сумнівів вже має бути достатньо [176].

Аналізуючи конституційне законодавство країн Європи, в яких запроваджено інститут конституційної скарги, слід зазначити, що для реалізації даного інституту в цих країнах існує певний правовий механізм, який включає в себе ряд нормативно-правових вимог, дотримання яких є необхідним

при зверненні громадянина з конституційною скаргою до Конституційного Суду.

Детально, такий нормативно-правовий механізм прописаний в законі про Конституційний Суд.

Так, в Німеччині конституційну скаргу може подати кожна особа, яка проживає в цій країні, і, яка вважає, що її основні права порушені. Але право щодо подачі конституційної скарги має не тільки фізична особа, але і юридична. Крім того, правом на звернення зі скаргою наділені юридичні особи публічного права. Слід відзначити, що існують певні вимоги (критерії) для прийняття до розгляду скарги судом.

Отже, для подачі скарги не достатньо того, щоб заявник тільки висловлював невдоволення з приводу оскаржуваного ним закону, а необхідно довести, що саме цей закон в даний час безпосередньо порушує його особисті права і свободи, при цьому завдає йому шкоди. Крім того, особа має право подати конституційну скаргу щодо заходів адміністративного органу та вироку суду. У відповідності до статті 92 Німеччини «Про Федеральний Конституційний Суд» [112], скарга повинна бути подана в письмовій формі, з детально обґрунтованими вимогами, з яких випливало б саме порушене право скаржника, яке необхідно захистити судом від порушення, що було спричинено дією чи бездіяльністю органу державної влади. Необхідно зазначити, яким саме актом, дією чи бездіяльністю органу або установи скаржнику завдано шкоди.

У даному випадку предметом конституційної скарги є порушення державною владою конституційних прав особи, закріплених Основним Законом ФРН. Основним правам присвячений Розділ 1 Конституції ФРН [81]. До них належать: непорушність людської гідності, недоторканність і невідчужуваність прав людини (стаття 1), право на життя і фізичну недоторканність (стаття 2), рівність усіх перед законом (стаття 3), свобода віросповідання і совісті (стаття 4), свобода висловлювання думок (стаття 5), право на мирні збори (стаття 8), на створення союзів і товариств, у тому числі «для охорони і поліпшення умов праці й економічних умов» (стаття 9), таємниця листування (стаття 10), свобода пересування (стаття 11), вибору професії (стаття 12), недоторканність житла

(стаття 13), основні права у сфері правосуддя, наприклад, на «законного суддю» тощо.

Окрім прав, закріплених у Розділі 1 Основного Закону ФРН [185], предметом конституційної скарги може стати порушення інших прав, зазначених у пункті 4 а частини першої статті 93 Конституції ФРН. Зокрема права всіх німців чинити опір кожному, хто спробує усунути конституційний лад, якщо інші засоби не можуть бути використані (частина четверта статті 20), права на рівний доступ до державної служби (стаття 33), виборчих прав (стаття 38), заборони на створення надзвичайних судів (стаття 101), права бути вислуханим з питань права, зазнавати покарання за діяння, лише якщо його караність була встановлена законом до вчинення цього діяння, не бути покараним неодноразово за одне й те саме діяння за кримінальним законом (стаття 103), прав особи, пов'язаних із законністю затримання та арешту (стаття 104).

Як уже зазначалося, конституційна скарга має містити чітку вказівку на порушення фундаментального права (або прав) особи з боку державної влади. Як прямо записано в Основному Законі ФРН [81], державна влада складається з трьох гілок – законодавчої, виконавчої та судової (зокрема, частина третя статті 1; частина друга статті 20). Це означає, що предметом оскарження можуть бути закони та інші акти парламенту, адміністративні акти, а також судові рішення, тобто будь-які акти, дії чи бездіяльність органів державної влади та управління.

М.М. Гультай відзначає, що такий гранично широкий підхід до переліку актів, що підлягають оскарженню у ФКС через інститут конституційної скарги, хоча прямо й не визначений у Конституції ФРН та Федеральному законі «Про Федеральний Конституційний Суд», але впливає з їхнього змісту. Водночас він підтверджується положеннями законів про Конституційні Суди окремих суб'єктів федерації [31].

З даного приводу Юсупова Е. зазначає, що з закону про Конституційний Суд землі Бранденбург вбачається, що «конституційна скарга може бути подана проти закону землі, актів публічних органів землі, будь-якої дії (бездіяльності) їхніх посадових осіб, а також рішень судів землі, що безпосередньо

стосуються заявника» [190, с. 131]. Тобто з наведеного вбачається та особливість і значимість ролі Конституції ФРН у підході до захисту основних прав особи.

М. Гультай зауважує, що у конституційній скарзі особа в зрозумілій формі має обґрунтувати прямий і наявний зв'язок між актами державної влади та порушеннями її особистих прав у даний момент. Права скаржника безпосередньо порушуються, якщо стосовно нього прийнятий відповідний правозастосовний акт адміністративного органу або рішення суду. Саме тому підкреслює автор, переважна більшість конституційних скарг стосується саме рішень суду [30, с. 65].

Суддя Федерального Конституційного Суду Німеччини С. Вальтер зазначає, що повноваження даного Суду обмежуються «конституційним переглядом», а відтак предметом його розгляду є тільки конституційних прав скаржника, які були порушені судовим рішенням. А тому підкреслює С. Вальтер, якщо Федеральний Конституційний Суд не знайде порушень цих прав, він «зв'язаний» рішеннями судів загальної юрисдикції. Втім, відзначає С. Вальтер якщо Конституційний Суд установив, що суд загальної юрисдикції застосував під час розгляду справи закон, що є не конституційним, він скасовує судові рішення та проголошує цей закон не конституційним, унаслідок чого останній втрачає чинність і більше не підлягає застосуванню. Однак у випадку, продовжує автор, якщо Конституційний Суд встановив, що суд загальної юрисдикції застосував конституційний закон у неконституційний спосіб, тобто інтерпретував його всупереч Основному Закону ФРН, Конституційний Суд скасовує таке судові рішення та надає офіційне тлумачення закону, яке стає обов'язковим в для подальшого його застосування всіма судами [247].

З цього приводу М. Гультай зазначає, що необхідність довести безпосередність порушення прав скаржника особливо ускладнена в разі оскарження законів або інших нормативно-правових актів [30, с. 66].

К. Барлі зауважує, що закон може прямо зачіпати права позивача, якщо він безпосередньо породжує права та обов'язки й не потребує правозастосовного акта виконавчої влади стосовно конкретної особи. Якщо ж закон передбачає ухвалення

такого акта виконавчого органу, скаржник має чекати на його ухвалення і, за можливості, оскаржити цей правозастосовний акт до компетентного суду загальної юрисдикції. Тільки після цього, продовжує К. Барлі, можлива подача конституційної скарги на рішення суду останньої інстанції [13, с. 86-92]. Таким чином, аналізуючи пояснення співробітника Федерального Конституційного Суду Німеччини К. Барлі, можна прийти до висновку, що особа на практиці фактично позбавлена права оскаржити акт, який порушує її права.

Як підкреслює з цього приводу М.М. Гультай, скарги проти законів або підзаконних нормативно-правових актів теоретично можливі, але в більшості випадків недопустимі. Втім на думку вченого, в окремих справах Федерального Конституційного Суду було визнано, що закон сам по собі зараз та безпосередньо зачіпає фундаментальні права. Оскільки звичайний судовий захист є недоступний у таких випадках, конституційна скарга щодо закону або іншого нормативного акта може бути визнана прийнятною. Автор підкреслює, що у разі позитивного результату такої скарги, таке рішення Суду стосується не лише скаржника, а й невизначеного кола осіб, фундаментальні права яких також могли бути порушені скасованим законом або його окремими положеннями [30, с. 66].

Так, згідно частини 2 статті 90 Закону Німеччини «Про Федеральний Конституційний Суд», якщо у особи є правова можливість подати судовий позов з приводу порушення, яке наведено нею в скарзі, то конституційна скарга не може бути подана до того часу, поки особою не буде вичерпано всі правові засоби, щодо захисту її порушених прав. Але у цій же статті також закріплюється право за Федеральним Конституційним Судом негайно прийняти до розгляду конституційну скаргу, що подана перш, ніж усі правові засоби з даного приводу були вичерпані, якщо це має загальну доречність (доцільність) або, якщо звернення за допомогою до інших судів може спричинити серйозну і непоправиму шкоду для скаржника [112].

Прикладом цього є рішення Федерального Конституційного Суду від 15 лютого 2006 року по справі про перевірку закону Німеччини «Про безпеку повітряного простору» від 11 січня 2005 року, у § 14.3 якого передбачалось використання

федеральними збройними силами зброї, аж до припинення польоту повітряного судна, якщо існувала ймовірність захоплення його терористами для здійснення терористичного акту. У вказаній справі, скаржники мотивували свою позицію тим, що вони самі часто користуються літаками як пасажери, а положення оскаржуваного закону зачіпають їхні права, гарантовані частиною першою статті 1 та частиною другою статті 2 Основного Закону ФРН. Дослідивши матеріали даної справи Федеративний Конституційний Суд прийняв рішення та визнав, що оскаржуваним законом справді порушуються права, закріплені у статтях 1, 2 Конституції ФРН, а саме: на життя, фізичну недоторканність та людську гідність осіб, які перебувають на борту повітряного судна й не є злочинцями, що скоюють терористичний акт. Зокрема у пункті 120 цього Рішення Суд наголосив, що застосування збройних сил для знищення повітряного судна призводить до використання цих осіб як об'єктів, позбавлених прав, для порятунку інших осіб. Відтак, положення § 14.3 Закону Німеччини «Про безпеку повітряного простору» було визнано таким, що суперечать Конституції ФРН, у зв'язку з чим і втратили чинність [130].

Разом з тим у статті 93а федерального закону «Про Федеральний Конституційний Суд» чітко зазначено, що конституційна скарга є прийнятною, якщо: а) має фундаментальне конституційне значення (пункт 2 «а» статті 93а закону); б) подана з метою захисту фундаментальних прав, визначених у пункті 1 статті 90 закону, і скаржник зазнає особливо тяжкої шкоди в разі відмови в розгляді конституційної скарги (пункт 2 «б» статті 93а закону) [112].

Не так давно Федеральним Конституційним Судом була прийнята до розгляду скарга щодо конституційності участі Німеччини в наданні багатомільярдної фінансової допомоги Греції та іншим кризовим країнам зони євро, показала доволі цікавий приклад специфічної значущості конституційної скарги. На думку депутата Бундестагу П. Гаувайлера та групи професорів, це суперечить і Конституції ФРН, і законодавству Євросоюзу. Скаржники вважають, що Європейський валютний союз, надаючи велику фінансову допомогу без достатньої правової бази, перетворюється на «гарантійне та трансфертне співтовариство»,

підриваючи тим самим стабільність євро. У підсумку мова йде про те, що, при наданні такої фінансової допомоги Греції, порушено не тільки німецьку Конституцію, але й договори ЄС. Зауважуючи, що грошові перекази порушують залізне правило валютного союзу: фінансові проблеми кожна країна повинна вирішувати самостійно. Позивачі також вважають невірною політику, відповідно до якої виділення грошей Європейським валютним союзом автоматично означає, що половина цих коштів буде виділена з федерального бюджету Німеччини, оскільки тим самим буде покладено необґрунтований податковий тягар на німецьких платників податків. На думку скаржників, необхідно, щоб Бундестаг окремо голосував за кожен із заходів допомоги сусіднім країнам [44].

Цікавою в цій ситуації є те, що вищевказана скарга до Конституційного Суду була подана близько року тому, а з того часу в суд надійшло ще понад 50 аналогічних скарг.

Відповідно до статті 93 закону «Про Федеральний Конституційний Суд» конституційна скарга повинна бути подана і обґрунтована протягом одного місяця з дня, коли особа повинна була дізнатись про існування оскаржувального нормативного акта, чи остаточного рішення суду. Щодо оскаржувального закону, з приводу якого подається конституційна скарга, то строк для такого оскарження встановлюється в один рік з моменту набрання чинності закону [112].

У пункті 8 а статті 13, а також у розділі 15 (статтях 90–95) закону «Про Федеральний Конституційний Суд», зазначено також інші вимоги щодо прийнятності конституційної скарги ФКС. До основних вимог прийнятності конституційної скарги, як уже зазначалося вище, належить вичерпання всіх засобів правового захисту (пункт 2 статті 90 цього закону). Так, згідно статті 95 Основного Закону ФРН, для врегулювання спорів між громадянами або громадянином та державою функціонують компетентні суди загальної, адміністративної, фінансової, трудової та соціальної юрисдикції [112]. При цьому не виключається, що кожне судове рішення практично може бути переглянуто однією або навіть декількома вищими судовими інстанціями відповідної спеціалізації і таким чином може бути втрачено час для ефективного захисту порушеного права. Але

згідно вимог наведеної статті, скаржник зобов'язаний дотримуватись субсидіарного принципу, тобто використати всі існуючі юридичні засоби захисту свого права, інакше конституційна скарга не буде визнаватись прийнятною.

Така вимога, на думку М.М. Гультай, зумовлена низкою обставин.

По-перше, німецькі дослідники не раз наголошували, що конституційна скарга – це екстраординарний засіб правового захисту, покликаний виконувати субсидіарну функцію щодо системи судів загальної юрисдикції в частині захисту прав осіб. У цьому аспекті завдання конституційних судів зіставне з призначенням Європейського суду з прав людини щодо національних правових механізмів захисту прав людини. Така роль органу конституційного правосуддя була б спотворена в разі розгляду конституційних скарг замість або паралельно зі звичайними засобами судового захисту.

По-друге, вимога, що розглядається, підкреслює відповідальність судів загальної юрисдикції щодо охорони та захисту конституційних цінностей під час розгляду судових справ за чинним законодавством. Цей принцип прямо впливає із засадничого положення частини третьої статті 1 Конституції ФРН, де визначено, що закріплені в Основному Законі ФРН фундаментальні права обов'язкові для законодавчої, виконавчої влади та правосуддя як безпосередньо чинне право.

По-третє, вимога щодо вичерпання всіх засобів правового захисту дає змогу істотно зменшити кількість конституційних скарг і надає можливість ФКС сконцентруватися на виключно конституційних питаннях [30, с. 68-69].

Водночас, як зазначалось вище, у пункті 2 статті 90 Федерального закону «Про Федеральний Конституційний Суд» допускаються винятки щодо вимоги про вичерпання всіх засобів правового захисту в разі загальної доцільності або, якщо попереднє звернення до інших судових інстанцій спричинить серйозну та невідворотну шкоду скаржникові. Слід наголосити, що право на звернення з конституційною скаргою обмежено в часі. Відповідно до статті 93 Федерального закону «Про Федеральний Конституційний Суд» як одну з вимог прийнятності конституційної скарги визначає терміни її

подання – з моменту ухвалення акта або вчинення дії (бездіяльності) органів державної влади, що, на думку скаржника, порушують його фундаментальні права. Конституційна скарга щодо адміністративного акта виконавчої влади чи судового рішення повинна бути подана й обґрунтована протягом одного місяця. Слід зазначити, що конституційна скарга відносно конституційності закону може бути подана тільки протягом одного року після набуття ним чинності.

У випадку, якщо конституційна скарга скерована проти правозастосовного акта, ухваленого на виконання відповідного закону, вона може бути подана й після закінчення однорічного терміну. Розглядаючи таку конституційну скаргу проти акта застосування закону, Федеральний Конституційний Суд також вирішує питання щодо конституційності самого закону, на підставі якого такий акт було ухвалено.

Слід зазначити, що крім того, що конституційна скарга повинна бути подана у письмовій формі, не встановлено будь-яких додаткових спеціальних вимог щодо інших критеріїв її прийнятності.

Плата за звернення з конституційною скаргою до суду не проводиться, хоча вона і встановлюється у виняткових випадках та може бути стягнута, у разі зловживання особою своїм правом на таке звернення. Як зазначає К. Барлі, безкоштовними є розгляд Федеральним Конституційним Судом будь-яких справ які віднесені до його юрисдикції, в тому числі і щодо конституційних скарг. Втім Федеральний Конституційний Суд вправі накладити штраф до 2600 євро в разі подання конституційної скарги в образливій формі, хоча така практика була використана під час розгляду лише 1% скарг [13, с. 88].

Таким чином, наведені вимоги щодо прийнятності конституційної скарги ретельно перевіряються Федеральним Конституційним Судом шляхом спеціальної процедури допуску (приймання), яка була запроваджена в 1963 році з метою підвищення ефективності його роботи. Така процедура означає, що якщо конституційна скарга не була відхилена Федеральним Конституційним Судом, а прийнята до розгляду то тим самим визнається, що вона відповідає всім згаданим критеріям.

Слід зазначити, що, у разі задоволення скарги, Федеральний Конституційний Суд у прийнятому з цього приводу рішенні, має право у відповідності до статті 35 Закону «Про ФКС» давати обов'язкові до виконання вказівки законодавцю, чие рішення визнано неконституційним, щодо виконання цього рішення, при цьому зазначаючи у який спосіб та в який строк.

Досліджуючи організаційний, нормативно-правовий механізм конституційної скарги в Німеччині, одній з основоположників такого інституту в світі, хотілося б також простежити встановлення такого механізму і в молодих демократичних країнах, як, наприклад, Словенія та Російська Федерація. Зазвичай у молодих країнах, при запровадженні інституту конституційної скарги в своїй національній правовій системі, фактично здійснюється перейняття досвіду у вже давно міцно сформованих демократичних країн з таким інститутом. Разом з тим, при перейнятті досвіду та запровадженню цього інституту в своїх правових системах, відбувається певна модернізація цього інституту, оскільки суспільні відносини постійно змінюються, що тягне за собою також вдосконалення і цього інституту.

З даного приводу А. Мавчич, відзначає, що Конституційний суд Словенії бере активну участь у створенні правової норми, виступаючи в ролі як негативного законодавця (скасовуючи дію неконституційного акта або анулюючи підзаконний акт), так і позитивного законодавця (розглядаючи апеляції, інтерпретуючи конституційні норми, приймаючи декларативні рішення). У зв'язку з чим парламент, за яким зарезервовані законодавчі повноваження, не може уникнути існування конституційного прецедентного права і його дії [208].

Так у Словенії нормативний та організаційно правовий механізм конституційної скарги закріплений в таких документах, як Конституція, законі «Про Конституційний Суд» та нормативному документі «Регламент конституційного суду Словенії»

В п'ятому розділі закону про Конституційний Суд [106] йдеться про умови і порядок подання конституційної скарги. Отже, конституційна скарга може бути подана стосовно окремого акта, яким органи державної влади, органи місцевого

самоврядування порушили основні права і свободи людини. Така скарга у відповідності до статті 50 цього Закону, може бути подана як фізичною, так і юридичною особою. В окремому випадку таку скаргу може бути подано Омбудсменом, але за умови, якщо особа, яку він захищає, надасть для цього свою згоду. Також, заявник в конституційній процедурі розгляду скарги може бути представлений уповноваженим представником, якому повинен надати відповідний дозвіл, який дано спеціально для конституційної процедури розгляду скарги. Як і в Німеччині, конституційна скарга може бути подана тільки після того, як усі юридичні засоби будуть вичерпані. Втім Конституційний Суд, як виняток, може прийняти до розгляду конституційну скаргу (навіть якщо всі юридичні засоби не були вичерпані), якщо прийде до висновку, що порушення основних прав і свобод заявника є очевидним, а також, якщо через провадження оскаржувального індивідуального акта можуть виникнути непоправні наслідки для скаржника (ч. 2 ст. 51).

Згідно статті 52 даного закону, конституційна скарга повинна бути подана протягом 60 днів з моменту отримання оскаржувального акта. Але в особливих випадках, коли заявником буде достатньо обґрунтовано поважність пропуску вказаного строку, Конституційний Суд може прийняти таку скаргу навіть із пропущенням цього строку.

Необхідно зауважити, що конституційна скарга повинна бути подана в письмовому вигляді. Також до скарги слід додати акт, який оскаржується, та відповідні документи, на підставі яких обґрунтовується скарга до компетентних органів.

Порядок розгляду конституційної скарги встановлений в статтях 54, 55 а,б,с, даного закону.

У відповідності до статті 54 Закону [106], на колегії з трьох суддів Конституційного Суду (надалі колегія) на закритому засіданні, Конституційний Суд приймає рішення чи слід порушувати справу на підставі конституційної скарги. У разі порушення справи, колегія на підставі клопотання заявника, а також з власної ініціативи може вирішити питання згідно абзацу другого статті 38 а Закону, про вживання заходів з метою захисту приватного життя учасників судочинства, а саме, не зазначати персональні дані учасника процесу в рішенні чи

постанові Конституційного Суду та відомості про покарання, згадані у статті 34а цього Закону [106]. Мова йде про те, що Конституційний Суд може покарати учасника процесу або його уповноваженого представника штрафом у розмірі від 100 до 2000 євро, якщо вони зловживають правами, якими користуються відповідно до цього Закону. Також, Конституційний Суд може покарати уповноваженого представника – учасника процесу, яким є адвокат таким же розміром штрафу, якщо заява не містить суттєвих компонентів, що визначені законом.

У разі відкликання конституційної скарги, суддя Конституційного Суду в порядку черговості приймає рішення про призупинення розгляду справи. Згідно статті 55 Закону, якщо конституційна скарга є неповною, тобто вона не містить всієї необхідної інформації або документів, зазначених у статті 53 цього Закону, у зв'язку з чим Конституційний Суд не може розглядати її, суддя Конституційного Суду у порядку, визначеному графіком роботи, звертається до заявника з вимогою доповнити конституційну скаргу, надаючи йому для цього певний період часу. Якщо до подачі конституційної скарги, заявник вже отримав пояснення від генерального секретаря Конституційного Суду, зазначених в абзаці другому статті 21а цього Закону, а саме щодо дотримання необхідних умов та вимог для подачі конституційної скарги, Конституційний Суд приймає рішення по конституційній скарзі без залучення заявника та додатків до скарги.

Відповідно до статті 55а Закону [106], конституційна скарга є неприйнятною, якщо порушення прав людини або основних свобод не мало серйозних наслідків для заявника. А також, коли акт індивідуальної дії порушує при цьому права, що врегульовані цивільним законодавством і не містить у собі порушення конституційних прав. Конституційний Суд у виняткових випадках може прийняти рішення по конституційній скарзі проти окремого акта, коли в особливо обґрунтованих випадках у конкретній справі буде встановлено порушення, яке стосуватиметься конституційних прав і свобод особи (ч. 3 ст. 55а).

Згідно частини першої статті 55 b Закону [106], конституційна скарга відхиляється: якщо вона не буде стосуватися окремого акта, на підставі якого орган державної влади, або місцевого самоврядування прийняли рішення про права чи обов'язки заявника; якщо заявник не має законного інтересу для прийняття рішення по конституційній скарзі; якщо це не допускається, за винятком випадку, який згадувався в частині третій статті 55 a Закону; якщо вона не була подана у строк, за винятком випадку, згаданого в частині третій статті 52 Закону; якщо всі засоби правового захисту не були вичерпані, за винятком випадку, згаданого в частині другій статті 51 цього Закону; якщо вона була подана особою, яка не має на це право; якщо в разі, згаданих у першій частині статті 55 цього Закону заявник не додав до скарги необхідних документів на вимогу Конституційного Суду це зробити, або додав їх не в повному обсязі.

Разом з тим, у частині другій цієї статті йдеться про те, що конституційна скарга приймається до розгляду, якщо є порушення прав людини та основних свобод, що мали при цьому серйозні наслідки для заявника, або, якщо мова йде про важливі конституційні питання, які мають істотну перевагу та важливе значення у конкретному випадку. Також згідно частини третьої цієї статті, якщо заявник відкликає свою конституційну скаргу, процедура розгляду конституційної скарги по справі продовжується, аж до прийняття судом рішення по ній.

Згідно статті 55c Закону [106], судова колегія приймає рішення про відхилення або прийняття конституційної скарги в одноголосному порядку. Якщо судова колегія не однастайна щодо того, чи дотримані умови, згадані у першій частині статті 55b Закону [106], конституційна скарга відхиляється, якщо будь-які п'ять суддів Конституційного Суду ухвалили рішення про відмову в письмовій формі протягом 15 днів. Разом з тим, якщо судова колегія не однастайна щодо дотримання умов, зазначених в частині другій статті 55b Закону [106], конституційна скарга приймається до розгляду за наявності ухвалення рішення трьома суддями Конституційного Суду протягом 15 днів. Втім, якщо судова колегія не прийме жодного рішення, то про причини прийняття або відхилення конституційної скарги, які наводилися в першій та другій

частині статті 55b цього Закону, приймається рішення цілим складом Конституційного Суду [106].

У разі, якщо Конституційний Суд прийме конституційну скаргу до розгляду, то про це він повідомляє орган, який видав оскаржуваний індивідуальний акт, надсилаючи йому копію конституційної скарги. Крім того, суддя Конституційного Суду призначений у відповідності з графіком роботи, у зв'язку з необхідністю для розгляду справи в Конституційному Суді, може звернутися за відповідною інформацією та роз'ясненнями до органу, що видав оскаржувальний акт (ст. 56 Закону). Судовий розгляд справи з приводу конституційної скарги, як правило, розглядається Конституційним Судом на закритому засіданні, однак відкритий розгляд з участю громадськості також допускається (ст. 57 Закону). Якщо конституційна скарга буде прийнята, судова колегія, або Конституційний Суд у повному складі на закритому засіданні може призупинити дію оскаржувального акта, на підставі конституційної скарги, якщо суд прийде до висновку, що важко буде усунути шкідливі наслідки, які можуть виникнути в результаті дії цього акта (ст. 58 Закону). Своїм рішенням Конституційний суд або відхиляє конституційну скаргу, як необґрунтовану, або задовольняє її. При цьому, частково або в цілому скасовує чи анулює індивідуальний акт, або повертає справу до органу, уповноваженого приймати рішення з цього питання (ч. 1 ст. 59 Закону). Якщо Конституційний Суд прийде до висновку, що оспорюваний індивідуальний акт заснований на потенційно неконституційному законі та незаконному нормативному акті, прийнятих для здійснення державної влади, він особисто ініціює розгляд з приводу конституційності та законності такого нормативного акта чи закону, що були видані для здійснення державної влади, при цьому вирішує дане питання шляхом застосування положень глави IV цього Закону (ч. 2 ст. 59 Закону) [106]. Виявляється, що за умови, якщо Конституційний Суд раніше вже прийняв рішення по аналогічній конституційній скарзі, задовольнивши її в цілому або частково скасував чи анулював індивідуальний акт, або повернув справу до компетентного органу для прийняти рішення з цього питання, то судова колегія може в таких випадках прийняти рішення

відповідно до статті 60 цього Закону [106]. Тобто, якщо Конституційний Суд скасовує або анулює індивідуальний акт, він може також прийняти рішення з приводу спірного права або свободи, якщо це необхідно з метою усунення наслідків, які вже відбулися на основі анульованого індивідуального акта, або, якщо те вимагає природа конституційних прав і свобод, і, якщо таке рішення може бути досягнуто на основі інформації, що міститься у матеріалах справи. Таке рішення реалізується компетентним органом, який видав скасований, анульований акт. Якщо відповідно до чинного законодавства такого компетентного органу немає, то Конституційний Суд визначає такий (ст. 60 Закону).

Слід наголосити на тій важливій обставині, що Конституційний Суд може на період розгляду питання про конституційність чи законність акта призупинити його дію повністю або в певній частині до прийняття остаточного рішення по справі. Також суд може призупинити дію закону, на підставі якого було прийнято оскаржувальних акт. Такий висновок впливає з положення статті 58 Закону «Про Конституційний Суд» [106].

Також необхідно зазначити, що під час розгляду конкретної справи щодо конституційності правового акту прийнятого державним органом, Конституційний Суд не обмежений виключно пропозиціями наведеними у скарзі. Оскільки має право розглянути також питання щодо конституційності і іншого правового акту, навіть якщо така вимога не ставилася у зверненні, коли на думку Суду положення цих актів взаємозв'язані, або це необхідно для правильного вирішення справи (ст. 30 Закону.)

З наведеного видно, що такий вид конституційної скарги відноситься до моделі *quasi actio popularis* (необхідність довести законний інтерес).

Як зазначає професор Г.Г. Арутюнян, інститут *quasi actio popularis* займає середнє місце між абстрактним *actio popularis* та нормативної конституційною скаргою. Правила, що регулюють порядок надання скарг *quasi actio popularis*, більш обмежувальні, що усуває деякі проблеми, пов'язані з *actio popularis*, так як заявнику необхідно довести, що він має певний

законний інтерес у застосуванні загальної норми. Норми, що встановлюють право подання даної скарги, аналогічні нормам, що регулює питання щодо нормативної конституційної скарги, за винятком того, що необов'язково, щоб заявнику безпосередньо було завдано шкоду. Заявнику просто необхідно довести, що правова норма впливає на його права, законні інтереси чи правове становище [6].

Щодо Російської Федерації, нормативний та організаційно правовий механізм конституційної скарги, як і в попередніх досліджуваних країнах, закріплений в таких документах, як Конституція, законі «Про Конституційний Суд» та нормативному документі «Регламент Конституційного Суду».

Право на подання конституційної скарги з приводу порушення конституційних прав і свобод громадян закріплено в частині 4 статті 125 Конституції Російської Федерації [54]. Відповідно до статті 3 закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» [105], Конституційний Суд здійснює свою діяльність з метою захисту конституційного ладу, основних прав і свобод людини та громадянина, забезпечення верховенства і прямої дії Конституції Російської Федерації.

У відповідності зі ст. 36 Закону про Конституційний Суд, приводом для розгляду справи є звернення до Конституційного Суду [105]. Таким чином без звернення громадянина в формі скарги, тобто без приводу, Конституційний Суд не вправі розглядати такі справи в порядку ч. 4 ст. 125 Конституції РФ.

Аналізуючи діяльність Конституційного Суду можемо зазначити, що переважну більшість суб'єктів звернень до Конституційного Суду складають громадяни Російської Федерації, які реалізують, закріплене в Конституції Російської Федерації і у законі «Про Конституційний Суд Російської Федерації», право на подачу конституційної скарги. В юридичній літературі зазначається, що класифікація за суб'єктом звернення пов'язана з тим, що інтереси завжди мають свого носія. Віднесення суб'єкта до тієї чи іншої групи дозволяє визначити його інтереси, і, навпаки, розбіжність інтересу суб'єкта з тією чи іншою групою інтересів дозволяє індивідуалізувати суб'єкт [62, с. 62].

Характеризуючи в цілому стадію звернення до Конституційного Суду Російської Федерації, В.Г. Стрекозов підкреслив, що головною процесуальною фігурою є заявник. Він робить всі процесуальні дії, мета яких – розпочати конституційний розгляд [80, с. 287-288].

У статті 60 Конституції РФ [54] встановлено, що російський громадянин може самостійно здійснювати в повному обсязі свої права і обов'язки з 18 років. Тобто громадянин має право з 18 років самостійно звернутися до Конституційного Суду зі скаргою, про порушення його прав і свобод, тим самим здійснювати в повному обсязі свої права і обов'язки в конституційному правосудді, реалізуючи своє право на судовий захист. Федеральним конституційним законом «Про Конституційний Суд Російської Федерації» передбачається, що звернутися зі скаргою до Конституційного Суду може тільки дієздатна 18-річна фізична особа [67, с. 167].

Статтею 125 Конституції РФ передбачається право громадян, у разі порушення конституційних прав і свобод, звертатися зі скаргою в Конституційний Суд для перевірки конституційності закону, застосованого або що підлягає застосуванню в конкретній справі.

Відповідно до частини першої статті 96 закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» [105], право подачі індивідуальної чи колективної скарги на порушення конституційних прав і свобод мають громадяни, чії права і свободи порушено законом, застосованим чи таким, який підлягає застосуванню в конкретній справі, або об'єднання громадян. У цій статті зазначається, що цим правом володіють також інші особи та органи, зазначені у федеральному законі.

Якщо порівнювати коло суб'єктів, що володіють правом індивідуальної чи колективної скарги, то, безперечно, колишній закон про Конституційний Суд від 12 липня 1991 містив більш розгорнутий перелік суб'єктів, наділених таким правом. Це були громадяни РСФСР, СРСР, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи. У законі «Про Конституційний Суд Російської Федерації» 1994 року до них відносяться громадяни та об'єднання громадян, а також інші органи та особи, зазначені у федеральному законі (стаття 96). Але це не означає, що іноземні громадяни та

особи без громадянства не можуть звернутися за захистом своїх прав і свободу в Конституційний Суд. Згідно статей 45, 46 Конституції РФ [54] державний захист прав і свобод людини і громадянина в Російській Федерації гарантується. Кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом. Кожному гарантується судовий захист його прав і свобод. Цим самим фактично встановлюється право іноземців та осіб без громадянства звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод.

Крім того, конкретизуючи положення частини 4 статті 125 Конституції РФ, закон «Про Конституційний Суд Російської Федерації» встановлює, що правом на звернення з конституційною скаргою володіють об'єднання громадян. Так, у Постанові Конституційного Суду від 24 жовтня 1996 р. було зазначено, що правом звертатися до Конституційного Суду Російської Федерації з індивідуальною чи колективною скаргою на порушення конституційних прав і свобод мають громадяни, чії права і свободи порушено законом, застосованим чи таким, що підлягає застосуванню в конкретній справі, а також об'єднання громадян. Конституційний Суд вперше підтвердив право об'єднань громадян звернутися з конституційною скаргою на порушення прав самого об'єднання в тих випадках, коли його діяльність пов'язана з реалізацією конституційних прав громадян, які є його членами (учасниками, засновниками) [90].

Постановою від 12 жовтня 1998 р. Конституційний Суд розширив коло суб'єктів, що мають право на звернення зі скаргою. Оскільки в скарзі зачіпався конституційний обов'язок сплачувати законно встановлені податки і збори, що поширюється на всіх платників податків, у тому числі і на державні підприємства – юридичні особи. При цьому Конституційний Суд Російської Федерації наголосив, що і на державні підприємства поширюються конституційні принципи і гарантії в тій мірі, в якій ці принципи і гарантії можуть бути до них застосовні. Тому скарга державного підприємства була визнана допустимою [91].

Подальшим розвитком даної правової позиції Конституційного Суду стало визнання в якості належних заявників до органу конституційного контролю муніципальних

утворень, як територіальних об'єднань громадян, що колективно реалізують не тільки конституційне право на здійснення місцевого самоврядування, але й набагато важливіші соціально-економічні права. Даний висновок вперше був зроблений у Постанові Конституційного Суду Російської Федерації від 2 квітня 2002 р. Крім того, в цій постанові зазначається, що відповідно до частини 4 статті 125 Конституції РФ в системній єдності з частиною першою статті 96 закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» можуть бути оскаржені і самі закони (федеральні і закони суб'єктів Російської Федерації), застосовані або такі, що підлягають застосуванню в конкретній справі, за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян та об'єднань громадян. Як впливає з даної конституційної норми, при цьому не виключається захист засобами конституційного правосуддя прав муніципальних утворень, як територіальних об'єднань громадян, які на підставі Конституції РФ колективно реалізують право на здійснення місцевого самоврядування [92].

Відповідно до частини 1 статті 96 закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» правом подачі конституційної скарги наділені також інші органи і особи, зазначені у федеральному законі. На даний час до таких осіб відносяться Генеральний Прокурор Російської Федерації та Уповноважений з прав людини Російської Федерації (пункт 5 частини 1 статті 29 Федерального закону «Про Уповноваженого з прав людини в Російській Федерації»). Стаття 35 Закону Російської Федерації «Про прокуратуру Російської Федерації» від 17 січня 1992 р. (в редакції від 24.07.2007 р. № 214-ФЗ) наділяє Генерального Прокурора РФ правом звертатися до Конституційного Суду з питання порушення конституційних прав і свобод громадян законом, застосованим чи таким що підлягає застосуванню в конкретній справі. Таке право Генерального Прокурора було підкріплене Постановою Конституційного Суду РФ від 18 липня 2003 року [93].

Як слушно відзначив М. М. Карпов, таке право по своїй суті являється найважливішим засобом прокурорського реагування [39, с. 96]. Хоча, аналізуючи практику Конституційного Суду РФ,

не можемо не наголосити, що Генеральний Прокурор достатньо ефективно користується таким правом.

З цього приводу І.А. Кравець зауважує, що а ні Генеральний Прокурор РФ, а ні Уповноважений з прав людини РФ, не здійснюють будь-який практичний вплив на реалізацію конституційного контролю за конституційними скаргами. У зв'язку з чим пропонує наділити вказаних осіб повноваженнями щодо ініціювання абстрактного контролю [64, с. 42]. Тим самим охопити в такий спосіб всі суспільні відносини, що урегульовані конституцією.

Розгляд скарги громадянина Конституційним Судом можливий тільки за наявності приводів і підстав. Привід і підстава до розгляду справи вказуються в кожному зверненні до Конституційного Суду. Терміни «привід» і «підстава» неоднозначні. У відповідності зі ст. 36 Закону про Конституційний Суд приводом для розгляду справи є звернення до Конституційного Суду. Як уже зазначалось вище, без звернення громадянина в формі скарги, тобто без приводу, Конституційний Суд не вправі розглядати справи в порядку ч. 4 ст. 125 Конституції РФ. Підставою для розгляду справи по конституційній скарзі є невизначеність у питанні про те, чи відповідає Конституції РФ закон, застосований або такий, що підлягає застосуванню у справі громадянина, чиї права і свободи порушуються даним законом. У скарзі громадянина повинно міститися обґрунтування невизначеності в питанні про те, чи відповідають Конституції положення закону. Без обґрунтування такої невизначеності скарга громадянина може бути визнана недопустимою. Невизначеність виражається у відсутності узгодженості оспорюваного положення закону з Конституцією РФ, невідповідності її статтям. Заявник повинен бути переконаний у цьому і зобов'язаний у скарзі викласти свої аргументи на користь такого переконання.

Скарга громадянина вважається допустимою, якщо закон застосований або підлягає застосуванню в конкретній справі, розгляд якої завершено або розпочато у суді чи іншому органі, застосовувати закон (ст. 97 Закону про Конституційний Суд).

У відповідності зі ст. 37 Закону про Конституційний Суд [105] конституційна скарга повинна бути спрямована до

Конституційного Суду РФ у письмовій формі з підписом уповноваженої особи (уповноважених осіб).

Слід зазначити, що Законом РФ «Про Конституційний Суд» передбачено попередній розгляд скарги Секретаріатом Конституційного Суду. Такий порядок прописаний в главі VI цього Закону. При цьому передбачається, що скарга, яка надходить до Конституційного Суду Російської Федерації, підлягає обов'язковій реєстрації. У випадках, якщо скарга явно не підвідомча Конституційному Суду РФ (далі КС), а саме за формою не відповідає вимогам цього Федерального конституційного закону, або виходить від неналежного органу чи особи, або не сплачено державне мито, Секретаріат КС повідомляє заявника про невідповідність його звернення вимогам цього Федерального конституційного закону. Заявник має право вимагати, ухвалене Конституційним Судом Російської Федерації, рішення з цього питання. Після усунення вищевказаних недоліків, заявник вправі знову направити звернення до КС Російської Федерації. У разі, якщо звернення явно не підвідомче КС Російської Федерації, Секретаріат КС може направити його в державні органи чи організації, що компетентні вирішувати поставлені в ньому питання [105].

Разом з тим, після проведення попереднього розгляду скарги Секретаріатом КС, Голова КС Російської Федерації у порядку, встановленому КС, доручає одному або кільком суддям попереднє вивчення звернення, яке має бути завершено не пізніше двох місяців з моменту реєстрації звернення. Слід зазначити, попереднє вивчення звернення суддею (суддями) є обов'язковою стадією провадження у КС Російської Федерації. Після чого, висновок судді (суддів) КС за результатами попереднього вивчення звернення доповідається на засіданні КС (ст. 41 Закону). Але рішення з питання про прийняття звернення до розгляду приймається КС на засіданні не пізніше місяця з моменту завершення попереднього вивчення звернення суддею (суддями), після чого про прийняте КС рішення повідомляються сторони. Однак у випадках, що не терплять зволікання, КС може звернутися до відповідних органів і посадових осіб з пропозицією про призупинення дії оспорюваного акта, процесу набуття чинності оспорюваного

міжнародного договору Російської Федерації до завершення розгляду справи КС (ст. 42 Закону).

Водночас, коли КС Російської Федерації прийняв до розгляду скаргу на порушення законом конституційних прав і свобод громадян, у такому випадку КС повідомляє про це суд, який прийняв останню судову постанову по справі заявника, в якому застосований оскаржуваний закон. Крім того на вимогу заявника також повідомляє орган, що здійснює у відповідності з федеральним законом виконання даної судової постанови, і суд, який розглядає справу, для якого дана судовою постановою може мати значення. При цьому, відповідний суд може зупинити виконання судової постанови або провадження у справі до прийняття КС Російської Федерації відповідної постанови (ст. 98 Закону).

У випадках, якщо вирішення питання, яке поставлене у зверненні не підвідомче КС Російської Федерації, або звернення відповідно до вимог цього Федерального конституційного закону є недопустимим, або по предмету звернення КС раніше вже було винесено постанову, що зберігає свою силу, а також у разі, якщо акт, конституційність якого оспорується, вже був скасований, або втратив силу до початку, або в період розгляду справи, розпочате КС провадження може бути припинене, за винятком, коли дією цього акта були порушені конституційні права і свободи громадян (ст. 43 Закону). Провадження може також бути припинене у разі, коли заявник до розгляду справи в засіданні КС відкличе свою скаргу (ст. 44 Закону) [105].

Поряд з цим, розгляд конституційної скарги та прийняття рішення по ній приймається Конституційним Судом (далі КС) колегіально (ст. 30 Закону). Під час розгляду скарги, можливо проводити як відкрите, так і закрите судові засідання. Закрите засідання призначається КС тільки у випадках, коли це необхідно для збереження таємниці, що охороняється законом, безпеки громадян, захисту суспільної моралі. Але незалежно від того, чи рішення було прийнято КС на відкритому чи закритому розгляді, таке рішення оголошується публічно (ст. 31 Закону). Розгляд справи в КС проводиться усно, під час якого суд заслуховує пояснення сторін, покази експертів та свідків, оголошує документи по справі (ст. 32 Закону). Провадження в суді

проводиться на російській мові, при цьому особам, які не володіють мовою, дозволяється давати пояснення на іншій мові та користуватись послугами перекладача (ст. 33 Закону). Засідання в суді проводиться безперервно, за винятком часу, необхідного для підготовки учасників процесу до подальшого розгляду, а також для усунення обставин, що перешкоджають розгляду справи (ст. 34 Закону) [105]. Відзначимо, що під час розгляду справи в КС, сторони користуються рівними правами та можливостями щодо відстоювання своєї позиції на основі змагальності в судовому засіданні. Такий принцип зберігається навіть тоді, коли суд проводить розгляд справи без участі сторін, який можливий у разі, якщо суд прийде до висновку, що оскаржувальне положення нормативно-правового акту заявником, аналогічні нормам визнаними КС такими, що не відповідають Конституції РФ та діючим Постановам КС, зберігаючим силу, або, якщо оскаржувальна норма заявником раніше визнавалася неконституційною Постановою КС, яка також зберегла силу, застосована судом в конкретній справі, а підтвердження КС неконституційності норми необхідно для усунення фактів порушення конституційних прав і свобод громадян в правозастосовувальній практиці. Слід наголосити, що у разі якщо КС передбачає вирішити справу про відповідність Конституції РФ зазначених у пункті 1 частини першої статті 3 цього Федерального конституційного закону нормативних правових актів, перевірити за скаргою на порушення конституційних прав і свобод громадян конституційність закону, застосованого в конкретній справі, без проведення слухання, копії звернення заявника та доданих до неї документів і матеріалів направляються суддею-доповідачем у орган, що видав (посадовій особі, що підписала) оспорюваний акт, для подання письмового відгуку у Конституційний Суд Російської Федерації. Відгук, представлений в Конституційний Суд Російської Федерації, направляється заявнику для ознайомлення і подання заперечень щодо нього (ст. 35, 47-1 Закону).

Конституційний Суд Російської Федерації, виходячи з майнового стану платника, має право зменшити розмір державного мита, що підлягає сплаті по справах, розглянутими зазначеними судами, або відтермінувати його сплату в порядку,

передбаченому статтею 333.41 Податкового одексу РФ. Однак, ч. 2 ст. 39 Закону «Про Конституційний Суд РФ» [105] встановлено, що Конституційний Суд Російської Федерації своїм рішенням може звільнити громадянина від сплати державного мита або зменшити його розмір, з урахуванням його матеріального становища. Крім того, державне мито повертається у випадках, якщо звернення не було прийняте до розгляду, або у випадках припинення провадження у справі (ч. 3 ст. 39 Закону).

Акцентуємо увагу на тій обставині, що в засіданні КС під час розгляду конституційної скарги в обов'язковому порядку повинен вестись протокол, вимоги до якого встановлюються Регламентом КС Російської Федерації. Разом з тим, для забезпечення повноти і точності протоколу може вестись стенограма засідання. Протокол засідання підписується безпосередньо Головою КС Російської Федерації або за його уповноваженням одним із заступників Голови КС. Сторони мають право ознайомитися з протоколом і стенограмою засідання КС, при цьому подавати на них свої зауваження, які розглядаються спільно головуючим у засіданні та суддею-доповідачем за участю в разі потреби осіб, які подали зауваження. Зауваження на протокол та стенограму засідання, а також рішення про посвідчення їх правильності або про їх відхилення долучаються відповідно до протоколу і до стенограми. Інші учасники процесу можуть ознайомитися з протоколом і стенограмою тільки з дозволу КС Російської Федерації (ст. 59 Закону) [105].

Доволі цікавим є встановлений порядок дослідження справи по суті в судовому засіданні, що була розпочата на підставі конституційної скарги. Можна сказати, що такий порядок досить подібний до загального порядку, який встановлений при розгляді справи по суті в судах загальної юрисдикції.

Нам необхідно звернути увагу й на те, що перед прийняттям рішення, КС Російської Федерації в рамках, встановлених Законом РФ «Про Конституційний Суд», проводить перевірку щодо відповідності Конституції РФ закону, зазначеного в скарзі на порушення конституційних прав і свобод громадян. Така перевірка проводиться: за змістом та формою нормативного

акта; по порядку підписання, укладання, прийняття, опублікування або введення в дію; з точки зору встановленого Конституцією РФ поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; з точки зору встановленого Конституцією РФ розмежування компетенції між федеральними органами державної влади; з точки зору розмежування предметів ведення і повноважень між органами державної влади Російської Федерації і органами державної влади суб'єктів Російської Федерації, встановленого Конституцією Російської Федерації, Федеративним та іншими договорами про розмежування предметів ведення і повноважень (ст. ст. 86, 99 Закону) [105].

За підсумками розгляду скарги на порушення законом конституційних прав і свобод громадян Конституційний Суд Російської Федерації приймає одну з таких постанов: 1) про визнання закону або окремих його положень відповідними Конституції РФ; 2) про визнання закону або окремих його положень такими, що не відповідають Конституції РФ; 3) про визнання оспорюваних заявником положень нормативного правового акта аналогічним нормам, раніше визаним такими, що не відповідають Конституції РФ постановою КС Російської Федерації, що зберігає силу, і тому також не відповідають Конституції РФ або про констатацію факту, що застосована в конкретній справі норма вже раніше була визнана неконституційною, постановою КС Російської Федерації, що зберігає силу.

Однак, у випадку, якщо Конституційний Суд Російської Федерації прийняв постанову згідно вищенаведених пунктів 2 та 3, дана справа у будь-якому разі підлягає перегляду компетентним органом у звичайному порядку.

Але у разі визнання федерального закону або закону суб'єкта Російської Федерації або окремих положень зазначених законів не відповідними Конституції РФ, громадянам та об'єднанням громадян, що звернулися до КС Російської Федерації у відповідності зі статтею 96 цього Федерального конституційного закону, за рахунок коштів федерального бюджету або бюджету відповідного суб'єкта Російської Федерації відшкодовуються в порядку й розмірах, встановлених Урядом Російської Федерації: сплачене державне мито; витрати

на оплату послуг представників; витрати на проїзд та проживання заявників та їхніх представників, витрати, пов'язані з явкою до суду; поштові витрати; компенсація за фактичну втрату часу (ст. 100 Закону).

Звернемо увагу на вимоги даного закону щодо обов'язку державних органів і посадових осіб про приведення законів та інших нормативних актів у відповідність з Конституцією РФ у зв'язку з рішенням КС Російської Федерації. Якщо КС Російської Федерації своїм рішенням визнав нормативний акт таким, що не відповідає Конституції РФ повністю або частково, чи з рішення КС Російської Федерації випливає необхідність усунення білих плям у правовому регулюванні.

Висновки до глави 2

1. При зверненні громадянина з конституційною скаргою до Конституційного Суду одночасно здійснюються наступні функції: 1) правореалізаційна (реалізації однієї з форм участі громадян в управлінні державними справами); 2) правовідновлююча (один із способів відновлення порушеного права); 3) інформаційна (одне з джерел інформації для органів державної влади); 4) превентивна (один із способів усунення порушень законності та запобігання правопорушень).

2. Механізм реалізації функцій конституційної скарги – сукупність взаємопов'язаних нормативно-правових і організаційно-правових елементів (механізмів), що забезпечують практичний специфічний правовий вплив на суб'єкти (органи державної влади) та об'єкти (нормативні акти) конституційного права (провадження), задля забезпечення захисту та відновлення порушених конституційних прав і свобод людини. Для реалізації функцій конституційної скарги потрібен певний правовий механізм, завдяки якому повинен здійснюватися вплив на суспільні відносини, забезпечуючи при цьому захист основних прав і свобод.

3. Нормативно-правові механізми реалізації функцій конституційної скарги виражаються в джерелах конституційного права – зовнішніх формах об'єктивної встановлених чи санкціонованих державою конституційно-правових норм, які мають юридичну силу. Ці джерела представлені Конституцією, законом та відповідними підзаконними конституційними актами.

4. Організаційно-правові механізми реалізації функцій конституційного скарги здійснюються через систему суб'єктів конституційного права, тобто учасників суспільних відносин, наділених конституційною правосуб'єктністю, які своєю вольовою поведінкою та діяльністю створюють, змінюють та припиняють конституційно-правові відносини.

5. Специфіка змісту конституційної скарги полягає в тому, що заявник повинен аргументовано викласти свою незгоду з приводу оскаржуваного ним закону, а також йому необхідно довести, що саме цей закон у даний час безпосередньо порушує

його права і свободи, при цьому завдає йому шкоди. В зрозумілій формі потрібно обґрунтувати прямий і наявний зв'язок між актами державної влади та порушеннями прав особи у даний момент.

6. Узагальнюючи досвід зарубіжних країн (Німеччина, Словенія, Російська Федерація) щодо з'ясування організаційних, нормативно-правових механізмів реалізації конституційної скарги як засобу захисту прав і свобод людини відзначимо, що в країнах яких запроваджено даний інститут існує ряд вимог яких необхідно дотримуватись особі під час звернення до Конституційного Суду з вказаною скаргою. Дотримання таких вимог як показує практика є обов'язковим, оскільки вони входять до єдиного правового механізму конституційної скарги, що закріплюється нормативно у відповідному законі та покликані врегулювати юридичний конфлікт між державним органом і громадянином, що переданий на розсуд Конституційному Суду.

ГЛАВА 3.
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ
ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД В УКРАЇНІ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ З УРАХУВАННЯМ
ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

3.1 Проблеми реалізації конституційної скарги
як способу захисту прав і свобод в Україні

З отриманням Україною незалежності, разом з розбудовою демократичних органів влади гостро постало питання щодо закріплення основних прав і свобод людини в молодій країні. Одночасно з прийняттям Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України, в якій знайшли своє закріплення основні права і свободи людини, постало питання щодо захисту цих прав і свобод від порушень з боку органів державної влади. Звичайно, запровадження в самій Конституції спеціального судового органу конституційної юрисдикції Конституційного Суду є достатньо позитивним кроком у сторону захисту конституційних прав і свобод людини. Майже через чотири місяці після прийняття Конституції України, законодавець 16 жовтня 1996 року приймає спеціальний закон «Про Конституційний Суд України». Здавалося б, що після прийняття такого важливого закону кожна людина в Україні отримає достатні, реальні і законні можливості щодо захисту своїх конституційних прав і свобод у разі їх порушення. Однак, як показала практика, цей закон є недостатньо ефективним для захисту порушених конституційних прав і свобод людини. На нашу думку, основна причина – відсутність в українському законодавстві інституту конституційної скарги. Оскільки, як показує світовий досвід, саме конституційна скарга являється одним з основних, достатньо дієвих та безпосередніх засобів захисту від порушення своїх основних прав і свобод громадянами.

У цьому зв'язку Баймуратов М.О. наголошує, що відношення держави до свого населення стає об'єктом уваги міжнародного співтовариства. Як зазначає автор, держави беруть на себе

зобов'язання додержуватися історично досягнутих стандартів прав людини, оскільки від цього залежать і міждержавні відносини. У цілому ж затвердження в міжнародному праві принципу поваги прав людини – немаловажне свідчення ступеня цивілізованості як цього права, так і самого міжнародного співтовариства. На думку вченого кожна держава має суверенну владу видавати норми, що визначають права й обов'язки своїх громадян. Проте реалізація цієї влади як підкреслює Баймуратов М.О., повинна відбуватися в рамках міжнародного права [9, с. 57].

Для підтвердження пріоритету напрямку забезпечення захисту прав і свобод людини в світі, на міжнародному рівні було прийнято також ряд фундаментальних правових актів, в яких закріплені відповідні стандарти з цього приводу. Такими актами являються зокрема: загальна декларація прав людини, прийнятої генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., в документах Ради безпеки і співпраці в Європі 1975 р., та в інших міжнародних договорах. З всіх цих наведених актах впливає, що права людини є тим фундаментом на якому кріпиться безпечне та вільне життя всього людства. Це підтвердження можливості користуватися правом як природнім благом для задоволення основних життєвих потреб та збереження людської гідності. В тому числі і шляхом звернення до суду за захистом від порушень своїх основних прав і свобод з боку держави.

Слід відзначити, що стандарти закріплені у вище наведених правових актах є обов'язковими для всіх країн світу. Тому законодавство України, як члена міжнародної спільноти, повинно орієнтуватись на ці стандарти.

Аналізуючи положення чинної Конституції України, а саме зміст статті 3, в своїх рішеннях Конституційний Суд зазначив, що Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади

перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, стаття 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а стаття 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також державою завдана безпідставним засудженням шкода у разі скасування вироку як неправосудного (стаття 62 Конституції України) [115].

Відповідно до частини другої статті 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод [122].

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави (частина друга статті 3 Конституції України). Держава різними правовими засобами забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина в особі законодавчої, виконавчої і судової влади та інших державних органів, які здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [118].

У абзаці 1 постанови ПСУ від 30 травня 1997 року № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина», Верховний Суд України також підкреслив, що відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суди, як органи державної влади, зобов'язані своєчасно захищати ці права та свободи шляхом

розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення [110].

Гарантуючи судовий захист з боку держави, Основний Закон України визнає природне право людини на судовий захист своїх прав і свобод (частина перша статті 55 Конституції України). Крім того частина друга вказаної статті гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади та посадових осіб. Водночас закріплюється право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (частина п'ята статті 55 Конституції України). Це конституційне право не може бути скасоване або обмежене (частина друга статті 22, стаття 64 Конституції України) [57].

З даного приводу слушно висловився Конституційний Суд України в одному з своїх рішень зазначивши, що конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи. Має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості. (це мало місце у п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року, у справі про призначення судом більш м'якого покарання) [120].

Також Конституційний Суд України зазначив, що одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейського суду [116].

З наведеного вбачається, що держава визнає та гарантує судовий захист прав і свобод людини.

Однією з найважливіших умов визначення відносин між людиною і державою є закріплення у статтях 3, 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини. Визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, Основний Закон України встановлює перелік прав і свобод, гарантує і забезпечує їх захист, у тому числі від порушень з боку держави, її органів та посадових осіб. Зазначені права і свободи визначають міру можливої поведінки людини і громадянина, зокрема як власника, відображають певні межі цих прав та

можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів [123].

Поряд з цим в частині першій статті 8 Конституції України зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. А в частині третій даної статті Конституції йдеться про те, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [57]. У зв'язку з цим Конституційний суд України наголосив у абзаці 2 пункті 2 мотивувальної частини Рішення № 4 – рп/2001 від 19 квітня 2001 року (справа щодо завчасного сповіщення про мирні збори), що згідно з частиною третьою статті 8 Конституції України норми Конституції України є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти [117].

Крім того заслуговує на увагу позиція Конституційного Суду України викладену у абзацах 1, 3 пункту 3.4 мотивувальної частини Рішення №18-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про охоронюваний законом інтерес) про те, що виходячи зі змісту частини першої статті 8 Конституції України охоронюваний законом інтерес перебуває під захистом не тільки закону, а й об'єктивного права у цілому, що панує у суспільстві, зокрема справедливості, оскільки інтерес у вузькому розумінні зумовлюється загальним змістом такого права і є його складовою. Більше того, види і зміст охоронюваних законів інтересів, що перебувають у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «право», як правило, не визначаються у статтях закону, а тому фактично є право охоронюваними [121].

Продовжуючи нашу думку щодо забезпечення реалізації права людини на судовий захист своїх основних прав і свобод, хочемо також навести з цього приводу позицію Верховного Суду України. Так, у пункті 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування конституції України при здійсненні правосуддя» зазначено, що слід мати на увазі, що суд не може, застосовувати Конституцію як акт прямої дії, визнати неконституційними закони чи правові

акти, перелічені в статті 50 Конституції, оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України [96].

Отже, з наведених витягів судових рішень Конституційного Суду України (надалі – КСУ) видно, що суд достатньо вдало інтерпретує дану норму Конституції. При цьому чітко зауважує, що для ефективного забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини є потреба, зокрема, в законодавчому закріпленні механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод. Для з'ясування чи є вони дієвими та ефективними на даний час в Україні, нам слід проаналізувати Розділ XII Конституції та Закону України «Про Конституційний Суд».

А. Селіванов зауважує, що конституційна скарга – особливий і вкрай важливий інститут демократії, пов'язаний з функціонуванням у суспільстві Конституційного Суду, який судить за правом, а не за фактами, і тому доступ громадян до конституційного правосуддя має бути надійною гарантією дотримання державою їх конституційних прав [134].

На жаль, і до сьогодні в Україні, так і залишається для громадян тільки можливість щодо звернення до КСУ з клопотанням щодо офіційного тлумачення закону. Щодо здійснення захисту конституційних прав громадян від неконституційного закону, то існує необхідність звертатися з відповідним клопотанням до Президента, уповноваженого ВР з прав людини, або до 45 депутатів ВР. Такий спосіб мало ймовірно можна назвати ефективним. Фактично, в Україні відсутнє право громадянина безпосередньо звернутися до КСУ за захистом від неконституційного закону.

Так, відповідно до статті 150 Конституції України і статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон), Конституційний Суд України за конституційними зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб ухвалює рішення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України [57]. Тобто, до повноважень Конституційного Суду України не належить давати офіційне тлумачення будь-яких інших нормативно-правових актів органів державної влади, крім законів та Конституції України.

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України його юрисдикція поширюється тільки на чинні нормативно-правові акти (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001) [119]. Отже, внесення клопотання до Конституційного Суду України щодо нормативних актів, які вже на момент звернення втратили чинність, тлумаченню не підлягають.

Відповідно до статті 43 Закону громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи є суб'єктами права на конституційне звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та Законів України.

Конституційне звернення – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України, з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи (частина перша статті 42 Закону) [107].

При цьому, єдиною підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції або законів України судами України (загальної юрисдикції), іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону). Відповідно до викладеної в Ухвалі від 12 травня 2010 року № 31-у/2010 правової позиції Конституційного Суду України «під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України слід розуміти різне застосування одних і тих же норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин» [167].

При підготовці конституційного звернення найбільш суттєвим є доведення неоднозначності застосування положень Конституції або законів України судами України, іншими органами державної влади. Суб'єкт права на конституційне звернення повинен надати достовірні документи, які вказують на різне розуміння і застосування положення закону за однакових обставин. До однакових обставин можна віднести,

наприклад, ті випадки, коли суди загальної юрисдикції розглядали справи однієї категорії з однаковим чи подібним предметом позову, або інші органи державної влади приймали рішення щодо одного кола питань за зверненнями певних суб'єктів.

Як бути в тих випадках, коли орган законодавчої влади в країні – Верховна Рада України (далі – ВРУ) приймає явно неконституційний закон, яким уможливорює звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод громадян? При цьому свідомо допускається нехтування Основного Закону країни, а саме його частини 3 статті 22. Певна річ, в такому випадку виникає доволі слушне питання, чи здатний такий правовий інструмент, як конституційне звернення в його теперішньому сенсі, ефективно забезпечити реалізацію чи захист конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи? На наше глибоке переконання, ні. А це не дивлячись на те, що КСУ в своїх багатьох рішеннях неодноразово тлумачив зміст частини 3 статті 22 Конституції України.

Яскравим прикладом порушення частини 3 статті 22 Конституції України є прийняття пункту 61 Розділу XII Прикінцевих положень Закону України від 7 липня 2010 року № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», яким доповнено Кодекс адміністративного судочинства України статтею 171-2 такого змісту: «Особливості провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності». Так у частині першій вказаної статті зазначається, що «адміністративна справа з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вирішується місцевими загальними судами як адміністративними судами протягом п'яти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках, з урахуванням особливостей розгляду справи, суд ухвалою може продовжити розгляд справи, але не більш як на п'ять днів».

У частині другій даної статті йдеться про те, що «рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних

повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає» [111].

Хоча в п. 3 ч. 1 ст. 288 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) чітко написано, що постанову іншого органу (посадової особи) про накладання адміністративного стягнення може бути оскаржено у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі) або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими цим Кодексом.

Також в статті 294 КУпАП зазначається, що постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги. Апеляційна скарга, протест прокурора подаються до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Місцевий суд протягом трьох днів надсилає апеляційну скаргу, протест прокурора разом із справою у відповідний апеляційний суд.

Тобто на момент прийняття Закону України від 7 липня 2010 року № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», яким доповнено Кодекс адміністративного судочинства України статтею 171-2, існувало право на апеляційне оскарження постанови про накладання адміністративного стягнення. Втім після прийняття вказаного закону, таке право було скасовано, не дивлячись на те, що це суперечить частині третій статті 22 Конституції України.

З даного приводу наведемо ряд судових рішень, з яких вбачається безрезультативність спроб громадян, які звернулись за захистом своїх порушених прав у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

Так, в Ухвалі Севастопольського апеляційного адміністративного суду України від 23.03.2012 р. у справі № 8а-4/12/0124, суд зазначив, що згідно з частиною другою статті 171 2 Кодексу адміністративного судочинства України (в редакції, чинній з 30.07.2010 р.) рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо

притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає. Отже, можливість оскарження ухвали чи постанови у справі про притягнення до адміністративної відповідальності Кодексом адміністративного судочинства України не передбачена. На підставі викладеного та враховуючи, що статтею 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України не передбачена можливість оскарження рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності, судова колегія дійшла висновку про наявність перешкод для відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою Сімферопольського міжрайонного природоохоронного прокурора АР Крим на ухвалу Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим від 24.01.2012 у справі № 8а-4/12/0124, що є підставою для відмови у відкритті апеляційного провадження [169].

В Ухвалі від 13 листопада 2013 року № 51-у/2013 у справі № 2-55/2013 Конституційний Суд України висловив свою позицію з приводу неможливості оскарження таких рішень адміністративних судів. Так у мотивувальній частині вказаної ухвали Суд зазначив, що громадянин Устіменко А. О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини другої статті 171 2 Кодексу у взаємозв'язку з положеннями статей 22, 55, 129 Конституції України в аспекті таких питань: чи визнається право на апеляційне оскарження рішень місцевих загальних судів як адміністративних судів у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності складовою права кожного на звернення до суду в контексті положень частин першої, другої статті 55, пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України; чи не обмежується право людини і громадянина на судовий захист, гарантоване положеннями статей 22, 55, 129 Конституції України, у зв'язку з доповненням Кодексу статтею 171 2 в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI.

Суд зазначив, що відповідно до частини другої статті 171 2 Кодексу «рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає». Підставою для конституційного звернення є наявність, як вважає автор клопотання, неоднозначного застосування судами України положень частини другої статті 171 2 Кодексу, що порушує передбачені Конституцією України права і свободи людини і громадянина та їх гарантії, зокрема право на оскарження постанов місцевого загального суду як адміністративного суду в апеляційному та касаційному порядку.

Суд вважає, що необхідність в офіційному тлумаченні вказаних положень Кодексу суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що, на його думку, процесуальними гарантіями забезпечення законності й обґрунтованості судових рішень є можливість їх оскарження і перевірки, а перегляд в апеляційному порядку судових рішень, що не набули законної сили, є додатковою гарантією відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина. Однак, як зазначено у конституційному зверненні, обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності, передбачене частиною другою статті 171 2 Кодексу, суттєво звужує (позбавляє) право громадян на справедливий судовий захист, яке гарантується статтею 55 Конституції України. На думку Устіменка А.О., положення частини другої статті 171 2 Кодексу не відповідають положенням статей 22, 55, 129 Конституції України.

Конституційний Суд України, розглядаючи питання про відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Третьою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 4 листопада 2013 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 1 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд

України», виходить з такого. У конституційному зверненні фактично порушується питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171 2 Кодексу. Проте згідно зі статтею 150 Конституції України та статтею 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України розглядається за поданням Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Цей перелік є вичерпним, і громадяни України не належать до суб'єктів права на конституційне подання з питань конституційності законів та інших правових актів.

З урахуванням викладеного Суд зазначив, що громадянин Устіменко А.О. не є суб'єктом права на конституційне подання, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 1 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» [169].

Таким чином з наведених рішень судів чітко вбачається, що гарантовані конституційні права громадян, зокрема право на судовий захист (можливість оскарження рішення суду у апеляційному порядку), що порушені прийнятим новим законом, на практиці, неможливо безпосередньо захистити особі яка не є суб'єктом права на конституційне подання.

Водночас Конституційний Суд України черговий раз в ч. 3 п. 3 свого рішення № 21-рп/2010 від 06.10.2010, по справі № 1-27/2010 наголосив, що згідно з частинами другою, третьою статті 22, частиною першою статті 64 Основного Закону України, конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод; конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Також, в п. 3.2.12 даного рішення суд зазначив, що будь-яке обмеження прав людини і громадянина повинне бути не тільки юридично обґрунтованим, а й соціально виправданим та адекватним [127].

З вищевикладеного випливає, що конституційні права людини гарантуються Основним Законом, а держава в особі органу законодавчої та виконавчої влади повинна утриматись від прийняття правових актів, які призводили б до скасування чи звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Так у п. 5 мотивувальної частини Рішення КСУ № 5 – рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками) суд зауважив, що звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав і свобод людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена [124].

Крім того, в пункті 4 мотивувальної частини Рішення КСУ № 8 – рп/2005 від 11 жовтня 2005 року (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) суд наголосив, що зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені в певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [128].

Але, не дивлячись на вимоги Конституції України, ряд рішень КСУ та на порушення присяги депутата та Президента України, законодавчий орган у особі депутатів приймає неконституційний закон, а Президент його без зайвих

застережень підписує. Хоча, як нами вищезазначено, до прийняття цього закону, яким були внесені зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, існувала реальна правова можливість кожній особі, права якої, на її думку, були порушені рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень щодо притягнення її до адміністративної відповідальності, оскаржити таке рішення адміністративного суду першої інстанції по даній категорії справ до апеляційного суду. Проте з прийняттям наведеного закону кожен громадянин, який до цього мав право на оскарження, безпосередньо відчув на собі негативний результат дії такого закону. Фактично, законодавець при прийнятті даного закону свідомо допускав негативні його наслідки, а саме порушення статті 22 Конституції України, в якій чітко зазначено, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Вже навіть не говорячи про статтю 3 Конституції, в якій йдеться про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Звичайно, дехто може не погодитись з нашою думкою, щодо відсутності дієвого правового інструменту, з допомогою якого людина здатна захистити свої основні права і свободи від неконституційного закону. При цьому, звичайно така незгода буде мотивована тим, що в Законі про КСУ та і в самій Конституції України передбачається захист порушених основних прав і свобод людини з допомогою Президента України, 45 народних депутатів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховного Суду України (далі – ВСУ) чи ВР Автономної Республіки Крим. Тобто, на перший погляд може скластися враження, що в Україні не може існувати жодних проблем з приводу захисту конституційних прав і свобод людини, оскільки законодавцем залучено для цього таку кількість важливих суб'єктів. Втім для того, щоб спростувати ефективність використання такого правового інструменту вказаними суб'єктами, необхідно висвітлити, на нашу думку, існуючі при цьому певні проблеми.

У статті 39 Закону про КСУ дійсно зазначається про таку форму конституційного звернення як конституційне подання,

яке у відповідності до цієї статті являється письмовим клопотанням, що подається до КСУ з приводу визнання правового акта або окремих його положень неконституційним. При цьому, в конституційному поданні обов'язково вказуються повне найменування органу, посадової особи, які направляють конституційне подання згідно з правом, наданим Конституцією України та цим Законом. А таке право у відповідності до статті 150 Конституції та статті 40 Закону про КСУ, як наведено в попередньому абзаці, крім ВСУ та Верховної Ради Автономної Республіки Крим надається Президенту України, 45 народним депутатам та Уповноваженому ВРУ з прав людини.

Більш детально хочемо зупинитись на конституційно-правовому статусі Президента України, як одного з суб'єктів захисту основних прав і свобод особи. Так, згідно частини 2 статті 102 Конституції України, Президент України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Крім того, у відповідності до Основного Закону, до повноважень глави держави належить також підписання законів, що приймаються ВРУ, або ветовання таких та повернення їх на новий розгляд до ВРУ. На перший погляд здається, що законодавець наділив главу держави достатньо ефективними правами щодо захисту конституційних прав і свобод людини. Навіть більше того, зобов'язав його виступати гарантом Основного Закону та прав і свобод громадян. На практиці, на жаль, все складається по-іншому. Виявляється, що Президент України замість того, щоб не підписувати явно неконституційний закон та скористатись своїм конституційним правом вето, щоб забезпечити охорону Конституції України та основних прав і свобод громадян, натомість підписує такий закон, фактично при цьому сам переходячи на бік не захисника конституційних прав, а на бік їх порушника. Логічно в такій ситуації постає питання, чи може після таких дій глава держави звернутись до КСУ з відповідним поданням про визнання неконституційним закону, який же сам і підписав? Теоретично так. На наше переконання, в очах громадян країни, права і свободи яких він повинен гарантувати, тобто захищати, відбулась фактична його реабілітація. На жаль, насправді все відбувається інакше. Після підписання явно неконституційного

закону, глава держави вдає, що нічого істотного з Конституцією України, а ні з правами і свободами людини і громадян не трапилось.

Тобто, де-юре Президент України має засоби захисту для основних прав і свобод людини, а де-факто – їх не використовує. Фактично в цьому і полягає проблема ефективності здійснення такого захисту в Україні. Так станом на січень 2013 року від Президента України до КСУ надійшло тільки 4,3% від конституційних подань, що розглядались КСУ.

Як уже нами неодноразово зазначалось, що ані Конституція України, ані Закон про КСУ не надають права громадянину звертатись безпосередньо з конституційним поданням з приводу неконституційності закону.

Звичайно, крім глави держави, законодавцем передбачено й інших суб'єктів захисту конституційних прав і свобод людини. Це – депутати Верховної Ради України у складі не менше 45 чоловік, та Уповноважений ВРУ з захисту прав і свобод людини. Тобто, у разі неналежного чи невчасного реагування главою держави на порушення конституційних прав і свобод громадян з боку законодавчого органу, самі ж члени цього органу, якими є депутати в кількості 45 осіб та Уповноважений ВРУ, який призначається законодавчим органом, проявлять свою стурбованість та фактично виконують при цьому свій конституційний обов'язок і виступають на захист порушених ними же прав людини. На жаль, як показує практика КСУ, вказані суб'єкти захисту основних прав і свобод людини так само, як і глава держави не ефективно використовують такий правових механізм. Так станом на січень 2013 року від народних депутатів України до КСУ надійшло тільки 8,6% від конституційних подань, що розглядались КСУ, а від Уповноваженого ВРУ тільки 0,4%. Натомість з боку громадян України до КСУ надійшло 64,3% конституційних звернень.

Складається враження, що наведені суб'єкти, мабуть, взагалі не усвідомлюють зміст присяги, яку дають перед вступом на такі важливі посади. А саме, щодо додержання ними Конституції України та законів України, захищати права і свободи громадян, дбати про благо вітчизни та добробут українського народу, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників.

Аналізуючи викладене, виникає питання, чи не повинні вказані суб'єкти відповідати за порушення присяги, в даному випадку прийнятті законів, якими порушують конституційні права громадян? На нашу думку так, але це вже інше питання.

Щодо ВСУ, то дійсно, процесуальним законодавством України передбачено правову можливість у випадку виникнення у суду загальної юрисдикції сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ, суд звертається до ВСУ для вирішення питання стосовно внесення подання до КСУ про конституційність закону чи іншого правового акта (ст. 8 ЦПК України, ст. 9 КАС України). Крім того, Пленум ВСУ у своїй постанові № 9 від 01.11.1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначив, що у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів [96]. З наведеного можна прийти до висновку, що ВСУ також має правову можливість, як і вищенаведені суб'єкти, реалізувати захист конституційних прав і свобод людини, шляхом подачі відповідного подання про визнання правового закону (акта) неконституційним, у разі виникнення сумніву щодо відповідності закону, який підлягає застосуванню в конкретній справі. Проблема полягає в тому, що такий сумнів повинен виникнути для початку в суді першої інстанції, який тільки відкрив провадження по справі. Після чого, за власною ініціативою або за клопотанням учасників процесу має право зупинити розгляд справи, направивши з даного приводу мотивовану ухвалу до ВСУ. І тільки після того, вже ВСУ звертається до КСУ з відповідним поданням. Хоча в статті 43 Закону про КСУ, суд загальної юрисдикції в разі необхідності може звернутись до КСУ з конституційним

зверненням з питання дачі висновку про офіційне тлумачення положення Конституції України чи закону, що має застосовуватися при вирішенні справи, яка перебуває у провадженні суду загальної юрисдикції. Після чого КСУ відкриває провадження у справі за даним зверненням, від наслідків розгляду якої залежить можливість вирішення справи в суді загальної юрисдикції.

Як видно зі змісту статті 40 Закону про КСУ, ВСУ, суд загальної юрисдикції має право у випадку виникнення сумніву в суді першої інстанції, який безпосередньо розглядає справу щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ, звернувся з відповідним поданням з метою захисту основних прав і свобод людини до КСУ. Але для початку необхідно, як уже зазначалось, суду першої інстанції звернутись з обґрунтованою постановою до ВСУ, а вже потім ВСУ до КСУ. Такий порядок передбачений чинним процесуальним законодавством України, саме Цивільно процесуальним кодексом України та кодексом адміністративного судочинства України. Проте сам Закон про КСУ не надає суду загальної юрисдикції безпосереднього права звернутись до КСУ з даного приводу.

З наведеного видно явне дублювання процесуальних дій та затягування в часі захисту порушених конституційних прав і свобод громадян. Таким чином, законодавцем фактично створено такі правові норми, які в дійсності зводять нанівець ефективність такого суб'єкта у здійсненні захисту основних прав і свобод людини. Більше того, як показує практика, суди загальної юрисдикції (першої інстанції) не кваліфікують реалізувати надану їм правову можливість звернутись з відповідною постановою (ухвалою) до ВСУ, для ініціювання конституційного подання з метою захисту порушених основних прав і свобод людини. Досить часто суди першої інстанції ігнорують вимоги процесуального закону про необхідність вчинення таких дій. Більше того, ігнорування відбувається навіть при заявленні відповідного обґрунтованого клопотання учасником процесу (фізичною чи юридичною особою), про невідповідність Конституції України закону, який

застосовується чи повинен застосовуватися по даній справі. І тим самим створюється ілюзія про ефективність такого захисту основних прав і свобод ВСУ. Так станом на січень 2013 року з ВСУ до КСУ надійшло тільки 0,6% від конституційних звернень, що розглядались КСУ.

Таким чином, ВСУ також не являється тим дієвим суб'єктом, за допомогою якого людина здатна ефективно захистити свої порушені конституційні права і свободи в КСУ. На наше переконання, навіть у разі розширення кола суб'єктів щодо звернення до КСУ з приводу конституційності закону, надаючи при цьому право судам усіх ланок загальної юрисдикції вчиняти такі дії, на практиці не зможе в достатній мірі ефективно забезпечити захист порушених конституційних прав і свобод людини від неконституційних законів.

Поряд з цим, можна стверджувати, що перелік осіб, яким надано право у порядку статті 150 Основного Закону звертатися до КСУ з приводу відповідності Конституції України законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України не є вичерпним. У частині 2 цієї статті не зазначено, що ці питання розглядаються «виключно» за зверненням Президента України, не менш як сорока п'яти депутатів ВРУ, ВСУ, Уповноваженої ВРУ з прав людини, ВР Автономної Республіки Крим. Отже, перелік суб'єктів звернення з приводу конституційності вищезазначених правових актів не є вичерпним. Як було наведено вище, вказані суб'єкти можуть діяти також і в інтересах окремих осіб, тобто здійснювати захист порушених основних прав і свобод людини шляхом звернення до КСУ з даного приводу, оскільки це входить до їх безпосередніх посадових обов'язків. У даному випадку цікавою є та обставина, що вказані суб'єкти діють не в своїх інтересах, а в інтересах людини, права якої порушені. Ці суб'єкти є свого роду помічниками у реалізації захисту порушених конституційних прав і свобод людини. Втім у статті 55 Конституції України йдеться, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. До того ж Основний Закон гарантує право кожного звертатися до суду за захистом основних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України (ст. 8 Конституції України) [57]. КСУ в

пункті 3 резолютивної частини свого рішення від 30 жовтня 1997 року vd971030 vn5-зп (справа К.Г. Устименка) зауважив, що реалізація особою права на звернення до суду за захистом своїх порушених прав не може бути обмежена наявністю різних способів правозастосування. Наголошується, що безпосереднє звернення до суду є конституційним правом кожного [129]. Водночас, у пункті 5 мотивувальної частини рішення КСУ № 15 – рп / 2004 від 2 листопада 2004 року судом звертається увага на те, що конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості [120].

Отже, виходячи з вказаних рішень КСУ, можемо підсумувати, що будь-яка людина має правову можливість, що ґрунтується на Основному Законі, незважаючи на будь-які інші можливі правові засоби захисту свого порушеного права звернутися з цього приводу безпосередньо до суду.

У відповідності до статті 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Єдиним законодавчим органом в Україні є ВРУ (ст. 75 Конституції України) [57]. Тобто, виходячи зі змісту цих двох статей, парламент в Україні – державний орган. Згідно пункту третього частини першої статті 85 Конституції України, до повноважень ВРУ належить приймати закони. У такому випадку потрібно з'ясувати значення слова закон. Так, у відповідності до сучасного тлумачного словника української мови, закон – це загальнообов'язкове правило, що встановлюється найвищим органом державної влади і має найвищу юридичну силу [156, с. 316]. Великий енциклопедичний юридичний словник дає таке визначення: «закон – це нормативний акт вищої юридичної сили, який регулює найважливіші суспільні відносини та приймається органом законодавчої влади. Як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили щодо інших нормативно-правових актів, закон повинен відповідати Конституції, тобто бути конституційним актом. Згідно з Конституцією України, закон та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі й мають їй відповідати (ст. 8 Конституції України).» [17, с. 268]. Прийняттю закона

парламентом, передують ряд дій, які називаються законодавчим процесом. Законодавчий процес – це нормативно регламентована сукупність послідовно здійснюваних дій щодо розробки, прийняття (зміни) законів та інших законодавчих актів і їх оприлюднення [17, с. 276]. З наведеного зрозуміло, що перед тим, як приймати певний закон, законодавчому органу необхідно здійснити ряд підготовчих дій для того, щоб у кінцевому результаті мати готовий документ, який буде називатися законом.

Отже, проаналізувавши декілька визначень терміну закон, логічно випливає висновок, що це – рішення парламенту, який, як уже було наведено, є державним органом. У такому випадку користуючись логікою, здоровим глуздом і нормами Конституції України, які мають найвищу юридичну силу, можна стверджувати про те, що будь-яка особа (фізична чи юридична), права якої були порушені таким законом, вправі оскаржити його до КСУ, і таким чином реалізувати своє конституційне право на оскарження. Такі гарантії надаються безпосередньо Основним Законом.

На жаль, в Україні склалося так, що при прийнятті парламентом спеціального Закону «Про КСУ», який має відповідати Основному Закону, таке конституційне право людини на судовий захист та безпосереднє оскарження в даному суді рішень неконституційного характеру органів державної влади було проігноровано. Це не дивлячись на пряму заборону з боку Конституції України на прийняття такого закону. Оскільки чітко зазначено, що не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини, при прийнятті нових законів (ст. 22 Конституції України) [57]. При цьому, як уже нами зазначалося вище, взагалі не береться до уваги та обставина, що навіть якщо в статті 150 Конституції України громадян не включено до переліку суб'єктів, які мають право на звернення до КСУ з приводу конституційності законів та інших нормативних актів, такий перелік не є остаточним. До такого логічного висновку приводить відсутність на початку такого переліку суб'єктів слова «виключно». Тобто, якщо Основним Законом це прямо не заборонено, то воно має бути дозволено. Це впливає зі змісту статті 22 Конституції України, в якій

зазначено, що не є вичерпними права і свободи людини, які закріплені цією Конституцією [57]. На жаль, неврахування парламентом при прийнятті законів положень Конституції сприяє встановленню певної ієрархії щодо права на звернення до суду, що тим самим є ще одним грубим порушенням вимог Основного Закону про основні засади судочинства, а саме рівність усіх перед судом (ст. 129 Конституції України).

Більше того, аналізуючи зміст пункту другого статті 150 Конституції України, в якій закріплені повноваження КСУ, щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, також не знаходимо і тут прямого закріпленого права громадян щодо звернення до КСУ з приводу тлумачення Конституції України та законів України. Як і в попередньому випадку, таке право громадян в пункті даної статті не закріплюється, але і не спростовується. Разом з тим, законодавчий орган при прийнятті спеціального закону «Про Конституційний Суд» закріпив право громадян (фізичних і юридичних осіб) на звернення до КСУ у порядку пункту другого статті 150 Конституції України з приводу офіційного тлумачення Конституції України та законів України [107]. При цьому позбавляючи громадян (фізичних і юридичних осіб) права на звернення до КСУ у порядку пункту першого статті 150 Конституції України з приводу вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента України, актів КМУ, правових актів ВР Автономної Республіки Крим.

Таким чином, про що говорять такі дії законодавця, коли з одного боку спеціальним законом надається право громадян звертатися до КСУ з приводу тлумачення Конституції України та законів України, навіть тоді, коли таке право громадян чітко не закріплено в пункті другого статті 150 Конституції України. Звичайно, в даному пункті цієї статті Конституції України таке право громадян і не спростовується. Однак щодо пункту першого даної статті Конституції України, а саме права громадян звертатись до КСУ з приводу неконституційності законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента України, актів КМУ, правових актів ВР Автономної Республіки Крим, законодавець вже не є таким послідовним. Хоча в даному випадку, як уже нами зазначалось вище, таке право громадян

(фізичних і юридичних осіб) щодо звернення до КСУ з приводу неконституційності вказаних правових актів могло також бути підтримано законодавцем при прийнятті цього спеціального закону «Про Конституційний Суд України». Оскільки сам пункт перший статті 150 Конституції України не містить в собі прямої, категоричної заборони щодо права громадян на звернення до КСУ з даного приводу.

У такому випадку логічно було б законодавцю підтримати право громадян на звернення до КСУ з приводу неконституційності вказаних правових актів, при прийнятті ним спеціального закону Про КСУ, і таким чином заповнити нібито існуючу прогалину в Конституції України з приводу права громадян звертатися безпосередньо за захистом своїх порушених основних прав та свобод, що спричинені при прийнятті нових чи внесенні змін вже до існуючих правових актів. Але, на нашу думку, в Конституції України немає заборони щодо права громадян (фізичної та юридичної особи) безпосередньо звернутися до КСУ з приводу неконституційності певного правового акту. До того ж таке право впливає з статті 55 Конституції України, в якій говориться про те, що права і свободи громадянина захищаються судом [57]. При цьому Конституція чітко, недвозначно гарантує право кожному на оскарження в суді рішень органів державної влади. Право на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України також гарантується (ст. 8 Конституції України) [57].

Що ж в такому випадку було зроблено законодавцем при прийнятті Закону Про КСУ? На нашу думку, приймаючи цей закон, а точніше прописуючи в ньому певні статті, які регулюють порядок звернення до КСУ, законодавець свідомо пішов на порушення конституційних прав громадян на безпосередній судовий захист. Дозволяючи громадянам (фізичним і юридичним особам) тільки звертатись до КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, не ставлячи при цьому питання про не відповідність Конституції України правових актів законодавчої та виконавчої влади, законодавцем було створено так званий сурогат права на судовий захист. Тим самим було зменшено повноваження самого КСУ, який в першу чергу є судом

і покликаний вершити правосуддя та здійснювати судовий захист порушених прав людини. Право на судовий захист – це спосіб захисту прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних правовідносин – фізичних і юридичних осіб [17, с. 685]. До того ж суд, здійснюючи правосуддя, повинен на засадах верховенства права забезпечувати захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина. Оскільки правосуддя – це правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб [17, с. 697].

Однак, як уже нами зазначалось, законодавець, приймаючи спеціальний Закон Про КСУ, в якому прописаний порядок звернення до КСУ, позбавив можливості КСУ здійснювати правосуддя в повному обсязі. До компетенції суду не відносяться розгляд справ на підставі звернень громадян з приводу неконституційності певного правового акту. І це не дивлячись на конституційне положення статті 124 Конституції України про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. При цьому основне завдання КСУ – вирішувати питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України (ст. 147 Конституції України) [107].

Отже, з наведеного видно, що громадянин, який є частиною народу, що у відповідності до Конституції України є єдиним джерелом влади, яку має право здійснювати і безпосередньо, а не тільки через державні органи, позбавлений законодавчим органом своєї країни правової можливості безпосередньо звертатись до КСУ з питанням про конституційність правових актів, що прийняті державними органами власної країни, завданням яких є служіння інтересам народу і громадянину, який є частиною цього народу. Таким чином, у країні створено неефективний правовий механізм щодо захисту прав і свобод людини КСУ від порушень з боку державних органів. При цьому людина, яка є частиною народу своєї країни, позбавлена конституційного права здійснювати безпосередньо владу в своїй країні, шляхом здійснення безпосереднього контролю за

діяльністю державних органів з приводу прийняття останніми правових актів, що порушують конституційні права і свободи самої людини. На нашу думку, саме конституційна скарга може стати тим додатковим інструментом, за допомогою якого людина, яка є складовою народу власної країни, буде здатна в повній мірі реалізувати своє конституційне право на здійснення безпосередньо влади у власній державі. Саме завдяки цьому правовому інструменту людина буде здатна безпосередньо впливати на діяльність державних органів, давати правову оцінку якості їхньої роботи, а також реалізувати своє право на судовий захист від протиправних посягань на власні фундаментальні права, з боку цих же державних органів.

У першому та другому розділі даного монографічного дослідження нами було описано світовий досвід різних країн, в яких здійснення судом захисту конституційних прав і свобод людини відбувається по-різному. В одних країнах, наприклад США, такий захист здійснюється всіма судами загальної юрисдикції. При цьому ключову роль у реалізації права людини на захист порушених основних прав і свобод з боку державних органів, відіграє найвищий суд загальної юрисдикції – Верховний Суд США. В європейській моделі судового захисту конституційних прав і свобод людини основну роль відіграє спеціальний орган конституційної юрисдикції – Конституційний Суд. Тобто, в європейській моделі конституційність об'єктів контролю здійснюється судом, для якого конституційний контроль являється єдиною функцією, яку реалізує в порядку встановлених спеціальних правил. В Україні з прийняттям незалежності запроваджено європейську модель конституційного контролю, що підтверджується створенням спеціального суду конституційної юрисдикції. Відповідно до статті 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами [57]. При цьому судочинство, окрім судів загальної юрисдикції, здійснюється також і КСУ. З наведеної статті Конституції випливає, що КСУ разом з судами загальної юрисдикції також здійснює правосуддя.

Стосовно інституту правосуддя в цілому автори російського словника «Конституційне право» інтерпретують специфіку даної сфери суспільних відносин наступним чином: «Правосуддя –

основна функція судової влади, зміст якої утворює діяльність суду, яка направлена на розгляд різного роду конфліктів, пов'язаних з дійсними чи ймовірними порушеннями конституційних, кримінальних, цивільних, адміністративних та інших норм права з використанням особливої процесуальної форми... В закордонних країнах правосуддя – неодмінний інститут конституційного регулювання, який встановлює його загальні принципи та цілі» [2, с. 381]. Подібну методологію використовують і інші вчені, розглядаючи правосуддя в контексті практичної реалізації владних судових функцій. Наприклад, С.В. Бошно відзначає наступне: «Реалізацію судової влади покладено на сукупність судових органів від самих найнижчих до верховних. Кожен судовий орган вирішує конкретні справи самостійно, керуючись тільки законом. Сукупність судів називається юстицією, а діяльність – юрисдикційною (правосуддям) і відповідно, предметна і просторова сфера цієї діяльності – юрисдикцією. Соціальне призначення і суспільна цінність судової влади виражається в утвердженні панування права в життя суспільства... Судова влада здійснюється за допомогою конституційного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства [15, с. 256].

З даного приводу Г. Харутюнян зауважує, що у деяких країнах поки ще не запроваджено інститут індивідуальної скарги і не повною мірою забезпечуються права кожної людини на конституційне правосуддя. Однак без цього, як наголошує вчений, неможливо забезпечити цілісність і ефективність судового конституційного контролю. Системний характер конституційного контролю, взаємодії всіх конституційних інститутів у забезпеченні верховенства Конституції, а також у реалізації рішень Конституційного Суду потребують подальшому зміцненні [176].

Щодо України, то А. Селіванов зауважує таке, що виходячи з аналізу кількості звернень і скарг громадян на закони та інші нормативно-правові акти, які стосуються корозії їх прав і свобод, слід визнати, що відсутність сьогодні у людини права подавати до Конституційного Суду конституційну скаргу є однією із суттєвих прогалин конституційного правосуддя і обмеженням гарантій щодо оскарження неправових законів [134].

У такому випадку, чи не настав час змінити існуючий правовий механізм захисту порушених конституційних прав і свобод людини в Україні? Як показує практика КСУ число звернень, як фізичних так і юридичних осіб, з приводу офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод, зростає з кожним роком. КСУ зауважує, що типовою помилкою, якої припускаються суб'єкти права при конституційному зверненні, є прохання «розтлумачити» (роз'яснити) не суть норми, а порядок практичного її застосування, тобто показати як, коли, яким чином має діяти той чи інший суб'єкт права в конкретних правових ситуаціях відповідно до вимог правової норми. Це вважається консультацією щодо правозастосування. Тут слід виходити з того, що «офіційне тлумачення і застосування правових норм є різними видами юридичної діяльності. Офіційним тлумаченням вважається діяльність компетентного органу державної влади щодо з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої в нормі права (усвідомлення та роз'яснення змісту норм права з метою найбільш правильної їх реалізації). Правозастосовна діяльність полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних випадків, тобто в установленні фактичних обставин справи і підборі правових норм, які відповідають цим обставинам. Пошук та аналіз таких норм, з метою їх застосування до конкретного випадку, є складовою правозастосування. Надання консультацій чи роз'яснень з цього приводу не належить до повноважень Конституційного Суду України» (Ухвала від 31 березня 2010 року № 15-у/2010).

Окремо КСУ наголошує, що суб'єкти права на конституційне звернення (фізична чи юридична особа) не наділені правом порушувати перед КСУ питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) актів, визначених у частині першій статті 150 Конституції України (Ухвала від 7 квітня 2009 року № 18-у/2009) [166]. Тобто, слідуючи логіці КСУ, викладеної в указаній ухвалі, для того, щоб людині і громадянину (фізичній чи юридичній особі) являтися суб'єктом для ініціювання перед КСУ питання про невідповідність певного закону Конституції

України, необхідно стати управненим суб'єктом, щоб бути наділеним таким правом звернення. А для цього, згідно Конституції України, потрібно представникам народу, депутатам, в загальному обсязі не менше третини (150) від конституційного складу ВРУ, або Президенту України внести відповідний законопроект про внесення змін до Основного Закону. Після чого КСУ повинен надати висновок щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157, 158 Конституції України. Далі такий законопроект повинен бути схвалений більшістю (226) від конституційного складу ВРУ. Тільки після того, даний законопроект може бути прийнятий на наступній черговій сесії ВРУ при умові, якщо за нього проголосують не менше як дві третини (300) від конституційного складу ВРУ.

Отже, з наведеного видно, що внесення змін до Основного Закону щодо надання правової можливості будь-якій людині і громадянину бути суб'єктом звернення до КСУ про відповідність Конституції України законів та правових актів ВРУ, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів ВР Автономної Республіки Крим, потребує затрати значного часу та зусиль. Але для цього, в першу чергу, потрібна політична воля (бажання) самих слуг народу. Адже перед вступом на посаду народного депутата України, кожен із народних обранців повинен скласти присягу, в якій присягає дотримуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників.

Хочеться наголосити, що у відповідності до статті 5 Конституції України єдиним джерелом влади в Україні є народ [57]. Цікавим є Рішення КСУ від 15 жовтня 2008 року № 23 – рп/2008 (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою). В абзаці 4 пункті 3.2 мотивувальної частини цього рішення КСУ зазначив, що український народ є єдиним джерелом влади, яку він здійснює безпосередньо і не може бути ніким обмежений або позбавлений права висловлювати свою волю на всеукраїнському референдумі [126].

Ще в одному рішенні від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 (у справі про здійснення влади народом) КСУ було розтлумачено положення частини другої статті 5 Конституції України, в якому також зазначається, що «... єдиним джерелом влади в Україні є народ», тобто в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом, шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади й органи місцевого самоврядування, сформовані за Конституцією та законами України [125].

Таким чином, аналізуючи два вищенаведені рішення КСУ можна стверджувати, що запровадження інституту конституційної скарги, яка покликаний забезпечити прямий доступ громадян до КСУ за захистом своїх порушених основних прав і свобод від неконституційного закону, має для громадян, принаймні, не менше значення, ніж здійснення ним же державної влади через вибори, референдуми та інші інститути прямої демократії.

Знову хочемо наголосити, що, як показала практика, сьгоднішній закон про КСУ є недостатньо ефективним для захисту порушених конституційних прав і свобод людини і громадянина. Безпосередньо цьому сприяє і відсутність в Конституції України передбаченого права будь-якої особи звернутися до КСУ щодо конституційності правового акта. І до цього часу законодавцем не запроваджено до правової системи України ефективного засобу захисту основних прав і свобод, а саме інституту конституційної скарги. Не створено правові умови для безпосереднього звернення, як фізичної, так і юридичної особи за захистом до КСУ від неконституційних законів та нормативних актів. Фактично в Україні зберігається обмежений (опосередкований) доступ громадян до КСУ за захистом своїх порушених прав і свобод, що явно не відповідає загальним критеріям правової демократичної держави. При цьому відбувається підміна основної суті, завдання та ролі КСУ. Тієї ключової мети, заради якої створюється такий орган, а це в першу чергу не тільки пасивний нагляд за непорушністю норм Основного Закону, але й активний, дієвий та ефективний захист

від порушень прав і свобод людини, які закріплені в цих нормах Конституції. Саме Конституційний Суд сприяє розвитку верховенства закону, верховенства права, захищає інтереси людей від зазіхань з боку державної влади.

В нещодавньому минулому коли Україна була ще у складі Радянського Союзу склалась традиція, яка ґрунтувалась на пануючій у суспільстві тієї доби думці про те, що інтереси держави стоять вище інтересів звичайного громадянина цієї держави. При цьому держава в своїй діяльності могла спокійно ігнорувати та не враховувати інтереси цього звичайного громадянина, могла спокійно порушувати його конституційні права і свободи і не нести за це жодної відповідальності. Тому саме зі зміною політичного режиму та запровадженням демократії в нашій країні, верховенство права та закону повинно було бути відновлено фактично «на пустому місці», після всіх трагедій, перенесених нашим народом, звірячої диктатури та страшної війни. Відновлення демократії, як показує світовий досвід, є невід'ємним процесом від певної форми інтеграції нової держави з іншими демократичними державами навколо загально визнаних цінностей. Саме такими важливими та істотними для об'єднання цінностями, якими дорожить кожна демократична держава, являються права і свободи людини. Кожна демократична держава зобов'язана забезпечити визнання цих прав, по-перше, закріпивши їх в Конституції та через ратифіковані міжнародні угоди, по-друге, створити в своїй державі дієві правові механізми для забезпечення захисту таких прав і свобод.

Питання захисту прав і свобод людини на даний час здобуло інтернаціональну підтримку. Створено ряд міжнародних правових актів, які проголошують та захищають такі права і свободи. Крім того, з даного приводу запроваджено міжнародні суди, діяльність яких ґрунтується на цих міжнародних актах. Втім міжнародний суд покликаний захищати порушені права і свободи людини тільки після вичерпання людиною всіх національно-правових засобів захисту у своїй країні. Однак міжнародний суд є тільки допоміжним інструментом для захисту основних прав і свобод людини, від протиправної поведінки держави, санкції якого реалізуються міжнародними

правовими інструментами. Основним інструментом для реалізації захисту основних прав і свобод людини, в середині держави повинен бути національний Конституційний Суд цієї країни, який за допомогою своїх рішень оголошує правові акти такими, які суперечать Основному Закону і тим самим захищає порушені права і свободи людини від неконституційних законів. Можемо сказати, що існують два різні джерела гарантій захисту, і тим самим два різні набори засобів для здійснення цього захисту, що в свою чергу залежить від внутрішньої моделі конституційного правосуддя, що структурована в кожній країні. У деяких моделях, таких як в Україні, Конституційний Суд здійснює нагляд за законами, визнаючи їх такими, що суперечать Конституції України тільки на підставі звернення певного кола осіб, але не на підставі прямої вимоги людини, права якої порушені цим законом. В інших країнах існує модель, в якій запроваджено правову можливість безпосереднього звернення людини за захистом до Конституційного Суду від такого правового акта, який, на її думку, порушує її конституційні права і свободи.

Тобто, саме Конституційний Суд повинен бути тим правовим інструментом, який втілює в собі ідею конституційного правосуддя, за допомогою якого забезпечує верховенство права в країні, захищає не тільки норми Конституції від порушень, але й права і свободи людини, які в цих нормах закріплені. Механізм, який дозволяє в повному обсязі Конституційному Суду виконувати своє основне призначення – опікуватися охороною Конституції та прав і свобод людини є конституційна скарга. Головна її функція – допомогти реалізувати людині захист порушених прав і свобод, які гарантовані Конституцією, і тим самим забезпечити охорону Конституції як частини об'єктивного правопорядку. Саме з допомогою конституційної скарги окремої людини, Конституційний Суд може впливати на діяльність судових, виконавчих та законодавчих органів влади у всіх питаннях, що стосуються основних прав і свобод людини. Таким чином, конституційна скарга розглядається як правовий засіб для захисту основних прав і свобод людини, який є важливим для існування та функціонування демократичної країни.

Як наслідок відсутність такого правового механізму, на практиці змушує громадян з такою метою масово звертатися з позовами до судів загальної юрисдикції, керуючись при цьому вимогами частини третьої статті 8 Основного Закону, однак, на жаль, такі позови так і залишаються судами без розгляду через відсутність в них такої юрисдикції.

Тобто, законодавець у дійсності і є одним з найважливіших порушників основних прав і свобод людини в Україні, оскільки зобов'язаний законодавчо запровадити прямий доступ громадян до конституційного правосуддя, шляхом подачі конституційної скарги, не змушуючи при цьому їх чекати та сподіватись, коли Президент України або інші з наведених теперішніх суб'єктів даного Закону знайдуть за можливе звернутися до КСУ з даного приводу. На жаль, доводиться визнати, що на даний час в Україні повністю відсутнє законодавчо закріплене право людини на безпосередній захист своїх основних прав і свобод в КСУ від порушень з боку органів державної влади, шляхом прийняття останніми неконституційних правових актів. Фактично людина в нашій країні є заручником волі своїх же представників (депутатів) народу, які вперто намагаються ігнорувати існуючу на сьогодні дану проблему, щодо неефективності захисту конституційних прав і свобод громадян.

У даному випадку постає питання, з якою метою приймалась Конституція України 1996 року? Невже для того, щоб закріпити безмежну владу державних органів та їх посадових осіб? Невже для того, щоб показати перевагу держави та її органів над людиною та її правами? Втім зі змісту даної Конституції не можна прийти до такого висновку. Аналізуючи цей Основний Закон, фактично, починаючи з першого його розділу, відкрито декларується, що держава закріплює перевагу інтересів і прав людини над своїми інтересами, що чітко впливає з статті 3 Конституції України. Як і у всіх демократичних державах визнається верховенство права. Гарантується право громадянам звертатися до суду за захистом своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України (ст. 8 Конституції) [57]. Разом з тим, у положенні статті 150 Конституції

серед суб'єктів, які мають право звернутись до КСУ з приводу конституційності закону, громадянин України відсутній.

Таким чином, відсутність у даній Конституції чітко закріпленого правового механізму, який дозволяв би кожній людині безпосередньо звертатись до КСУ за захистом свої порушених основних прав і свобод від неконституційного закону, ставить під сумнів задекларований у Конституції пріоритет прав і свобод людини над інтересами держави. А право громадян на конституційне звернення до КСУ щодо тільки тлумачення закону, а не ставлення питання про його неконституційність, навряд чи можна назвати ефективним правозахисним засобом. Отже, де-юре в Україні, як і в кожній демократичній державі, людина визнається найвищою соціальною цінністю. Однак де-факто, забезпечення захисту основних прав і свобод людини без запровадження в українському законодавстві інституту конституційної скарги, так і залишається чисто декларативним положенням, що значно підриває довіру в населення країни до державної влади, яка з одного боку декларує, що вона є демократична, а з іншого – вперто продовжує зберігати пострадянські погляди на дану проблему.

З даного приводу суддя КСУ А. А. Стрижак зауважує, що пріоритетним напрямом діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції був і залишається захист прав і свобод людини та громадянина. При цьому, як підкреслює А. А. Стрижак, потребують змін деякі положення Основного Закону України, якими врегульовано діяльність Конституційного Суду щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина. Насамперед це стосується необхідності запровадження інституту конституційної скарги, суть якої, виходячи зі змісту частини третьої статті 8 Конституції, полягатиме в наданні можливості громадянам України безпосередньо звертатися до Конституційного Суду в разі, якщо дії або бездіяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб призвели до порушення їхніх конституційних прав і свобод [154].

Повністю погоджуємось з твердженням А. А. Стрижака, що нині за чинним законодавством громадяни України, іноземці, особи без громадянства, фізичні та юридичні особи можуть

звертатися до Конституційного Суду з конституційними зверненнями лише щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України. При цьому, умови для прийняття звернення до розгляду, а саме обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні норм права та наявність неоднозначного застосування відповідних положень, що визначено у статтях 42 та 94 Закону «Про Конституційний Суд України», досить складно виконати [154].

Таке обмеження, як наголошує А.А. Стрижак, негативно позначається на міжнародному іміджі України, бо, не знайшовши судового захисту у своїй державі, громадяни змушені звертатися до Європейського суду з прав людини і, як свідчить статистика, кількість таких звернень невпинно зростає. Щорічно до Конституційного Суду надходять тисячі листів і звернень наших співвітчизників, за кожним – доля людини, надія на допомогу, а ми в змозі розглянути лише їхню мізерну частину [154].

Практика конституційного судочинства Австрії, Бельгії, Угорщини, Росії, Німеччини та інших країн, де допускається звернення до Конституційного Суду з індивідуальною скаргою, свідчить: саме це право сприяє формуванню у громадян упевненості, що вони живуть у суспільстві, де справді діє принцип верховенства права. А така впевненість – найнадійніший фундамент демократичної конституційної держави [154]. Суддя КСУ В.М. Шаповал слушно акцентує увагу з даного приводу щодо існування в діяльності КСУ здебільшого вирішення компетенційних спорів між органами законодавчої і виконавчої влади. При цьому, як зауважує правознавець, відбувається залучення КСУ до політичного процесу, чого терміново необхідно уникнути для демократичної перспективи нашої держави. Повністю погоджуємось з наведеним твердженням В.М. Шаповала та його думкою про те, що КСУ у перспективі має змінити своє призначення і стати важливим механізмом захисту прав і свобод людини. Повинна відбутися зміна в чинному законодавстві України, де, як відзначає В.М. Шаповал, до цього часу ще зберігається своєрідна компенсація для громадян, тобто право на звернення до КСУ за

тлумаченням Конституції України та законів України, замість конституційної скарги [181, с. 45-53].

М. Костицький висловлює занепокоєння тим, що Конституційний Суд України не розглядає справи за безпосереднім зверненням громадян (мова йде про конституційну скаргу), підкреслюючи, що майбутні зміни до Конституції України можуть бути пов'язані з корекцією компетенції Конституційного Суду [61, с. 214].

Підтримку щодо запровадження інституту конституційної скарги в Україні висловлює і колишній суддя КСУ П. Євграфов, який зазначає, що право громадян на конституційну скаргу виглядає не тільки як «правовий інструмент захисту конституційних прав і свобод, а й як орієнтир для держави, що зобов'язана дбати про людину, сприяти формуванню громадянського суспільства і відповідати за його безпеку» [134, с. 84].

Не дивлячись на те, що більшість вітчизняних науковців вважають конституційну скаргу однією з прогресивних форм захисту прав і свобод людини і громадянина та висловлюють свою впевненість у необхідності запровадження даного інституту до правової системи України, разом з тим у вітчизняній науці конституційного права існує з цього приводу й інша точка зору. Суддя КСУ Н. Шапала вважає, що впровадження такого інституту може мати негативні наслідки для розвитку конституціоналізму в Україні, оскільки це може призвести до перетворення Конституційного Суду України у рядовий суддівський орган, що займається розглядом індивідуальних справ щодо захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб [182, с. 161-167].

Такої ж думки притримується колишній суддя КСУ, а тепер голова Центральної виборчої комісії В. Шаповал, який заявляє, що у нинішній ситуації, коли судова система в Україні є надто політизованою, надання фізичним особам можливості подання прямої конституційної скарги може погіршити рівень правової захищеності громадян. При цьому В. Шаповал зауважує, що інститут конституційної скарги ускладнить шлях до Європейського суду з прав людини. Всі ці скарги підуть до Конституційного Суду. Судді у нинішньому складі у переважній більшості готові їх розглядати. Але на сьогодні, як підкреслює

В. Шаповал, на жаль, виходить дуже часто так, що тільки Європейський суд з прав людини іноді, у найбільш скандальних ситуаціях, вирішує справу по суті реально та без політики [12].

На думку іншого судді КС В. Шишкіна, обізнані у правових тонкощах громадяни все ж можуть отримати доступ до конституційного судочинства. «Громадяни України, іноземці, і особи без громадянства мають право звернутися до Конституційного Суду України. Але в нас є 94-а стаття, яка вказує на те, що громадяни мають довести неоднозначність застосування однієї норми права до одних обставин різними органами державної влади. Ця перешкода не є тією перешкодою, яка є шлагбаумом на шляху звернення. Треба юридично грамотно готуватися», – наголосив В. Шишкін [12].

Суддя КСУ у відставці В. Кампо вважає, що запровадження розгляду конституційних скарг громадян у КСУ є досить тривалим і складним шляхом, оскільки потребує: по-перше, внесення змін не тільки до поточного законодавства, а й до Конституції України; по-друге, вжиття організаційно-правових заходів всередині Конституційного Суду з метою забезпечення розгляду відповідних категорій справ за конституційними скаргами громадян тощо; А тому, В. Кампо пропонує інший варіант доступу громадян до конституційного правосуддя, а саме надати громадянам у судовому процесі (адміністративному, господарському, кримінальному, цивільному) права клопотати (як це прийнято у судах країн загального або англосаксонського права) про неприйнятність застосування до них в їх судових справах законів чи інших правових актів, які, на їхню думку, є неконституційними. Після чого суд загальної юрисдикції (місцевий, апеляційний, вищий спеціалізований суд) повинен перевірити зазначені громадянином підстави вважати неконституційними відповідні акти і направити обґрунтоване звернення до ВСУ, який, користуючись правом на конституційне подання (стаття 150 Основного Закону України), має вносити його до КСУ. Цей варіант на думку В. Кампо, є більш оптимальним і швидким у реалізації доступу громадян до конституційного правосуддя ніж запровадження розгляду конституційних скарг громадян у КСУ.

Крім того В. Кампо пропонує ще один варіант доступу громадян до конституційного правосуддя, який полягає в тому, що необхідно надати всім судам загальної юрисдикції права звернутися безпосередньо до КСУ з конституційним поданням, нарівні з ВСУ, щодо конституційності положень законів та інших правових актів у разі коли громадяни, щодо яких у судовому процесі застосовуються ці акти, обґрунтовують їх неконституційність. Втім цей варіант на відміну від вище наведеного В. Кампо вважає майже нездійсненним до проведення конституційної реформи, яка на його думку ще не скоро відбудеться. А відтак В. Кампо називає найбільш реальним для розширеного доступу громадян до конституційної юстиції і таким, що не потребує внесення змін до Конституції України, є наведений його перший варіант, який як відзначає В. Кампо за відповідної активізації судів загальної юрисдикції на чолі з ВСУ міг би зіграти роль каталізатора у розвитку конституційної юстиції [94, с. 265-266].

Разом з тим нині діючий суддя КСУ В. Овчаренко вважає, що Основним Законом і Законом України «Про Конституційний Суд України», запроваджено унікальний правовий інститут конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, який дає можливість кожному громадянину для індивідуального доступу до конституційного правосуддя за захистом його конституційних прав і свобод. При цьому В. Овчаренко зазначає, що за умови розширення можливості громадян щодо індивідуального звернення до Конституційного Суду України за захистом свої прав шляхом надання офіційного тлумачення Конституції та законів України, удосконалення законодавчої процедури щодо таких звернень з боку органів державної влади, у тому числі судової, а також органів місцевого самоврядування, виникає сумнів у доцільності взагалі запроваджувати новий для вітчизняного законодавства правовий інститут конституційної скарги. Тим більше як відзначає В. Овчаренко, що Венеціанська комісія нарешті визнала, що в Україні існує конституційна скарга, оскільки конституційне звернення є різновидом конституційної нормативної скарги [35].

У Центрі політико-правових реформ зазначають, що, крім законодавчих норм, які обмежують право громадян на звернення до Конституційного Суду, існує також «стійка тенденція» до створення працівниками суду штучних бар'єрів для задоволення вимог позивачів до найвищих органів влади. Крім того, як заявила керівник цього Центру Ю. Кириченко, переважна більшість звернень до Конституційного Суду України від фізичних осіб, що мають на меті роз'яснити застосування законодавчих норм органами влади, повертаються після перевірки секретаріатом Конституційного Суду, хоч службовці цієї структури і не мають прав на здійснення правосуддя [12]. З даного приводу повністю погоджуємось зі словами Ю. Кириченко щодо повернень секретаріатом КСУ звернень громадян. Оскільки і самі потрапили в таку ситуацію, коли наше звернення працівниками секретаріату КСУ було повернуто, посилаючись на параграф 10 Регламенту КСУ. При цьому в частині другій даного параграфа чітко зазначається, що конституційні подання та конституційні звернення за формою і змістом повинні відповідати вимогам, встановленим у статтях 38, 39, 42 Закону України «Про Конституційний Суд України». Тобто, в даному випадку конституційне звернення повинно відповідати вимогам статті 42 Закону про КСУ. Згідно цієї статті у конституційному зверненні зазначаються: 1) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи; 2) відомості про представника особи за законом або уповноваженого за дорученням; 3) статті (окремі положення) Конституції України або Закону України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України; 4) обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України; 5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються); 6) перелік документів і матеріалів, що додаються. Конституційне звернення, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.

Не дивлячись не те, що при поданні конституційного звернення до КСУ, вищевказані вимоги статті 42 Закону були нами дотримані, заступник завідувача відділу правового аналізу конституційних подань та звернень І. Шапошнікова повернула нам наше звернення. При цьому, вказана особа зазначила, що її повідомлення має інформаційно-роз'яснювальний характер і не позбавляє права вносити у подальшому конституційне звернення з дотриманням вимог Закону. Хочемо наголосити ще раз, що вимоги статті 42 Закону, на які у своєму зверненні посилається І. Шапошнікова, нами були дотримані. Дана ситуація говорить про те, що керівник Центру політико-правових реформ Ю. Кириченко має рацію з приводу того, що переважна більшість звернень до КСУ від фізичних осіб щодо необхідності офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту своїх конституційних прав та свобод, повертаються після перевірки Секретаріатом Конституційного Суду, всупереч Регламенту КСУ та Закону України про КСУ. В даному випадку парадоксальним є те, що такі відмови (повідомлення) не є офіційним рішенням посадової особи органу державної влади, а в такому випадку особа, яка подала до КСУ своє конституційне звернення не вправі оскаржити таку відмову (повідомлення інформаційно-роз'яснювального характеру). Це не дивлячись на вимоги частини другої статті 19 Конституції України, в якій чітко зазначено, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України. Таким чином, можна стверджувати, що на даний час в Україні існує проблема навіть на самому початку подачі громадянином конституційного звернення до КСУ. Оскільки після перевірки секретаріатом КСУ даного звернення, замість офіційного рішення про відмову, яке можна оскаржити в порядку Кодексу адміністративного судочинства України, працівниками даного секретаріату надсилається письмове повідомлення, яке має тільки інформаційно-роз'яснювальний характер, яке, звичайно, до суду не оскаржиш. У разі, якщо особа, яка подала конституційне звернення, не погоджується зі змістом надісланого йому повідомлення, його лист та конституційне

звернення передаються керівникові Секретаріату КСУ або його заступнику для перевірки обґрунтованості рішення, прийнятого керівником підрозділу. Після чого, провівши перевірку, керівник Секретаріату КСУ або його заступник приймає рішення про надіслання повторного повідомлення автору або про передачу матеріалів конституційного звернення на розгляд колегії суддів. З наведеного видно, що на даний час фактично створена реальна перешкода громадянину для подачі конституційного звернення, яка полягає у якнайдовшому затягуванні часу з моменту отримання такого звернення Секретаріатом КСУ та передачі його на розгляд колегії суддів для прийняття рішення. Знову хочеться наголосити, що нинішня ефективність від існування конституційного звернення як способу захисту конституційних прав і свобод людини в такому вигляді, як вона є тепер, малоєфективна.

Разом з тим як зауважує діючий суддя КСУ С. Вдовіченко, на практиці із сотень конституційних звернень громадян, що подаються до КСУ протягом року, лише кілька десятків надходять на його розгляд і тільки по декількох з них КСУ ухвалює рішення. У період з 1997–2010 років КСУ прийняв усього 22 рішення за конституційним зверненням громадян [94, с. 23].

Отже, аналізуючи вищенаведені погляди Н. Шаптал, В. Шаповал та В. Шишкіна В. Кампо, В. Овчаренка можна прийти до висновку, що в Україні нібито не так все й погано із захистом конституційних прав і свобод громадян. З цих висловлювань вбачається, що даних осіб повністю задовольняє теперішній стан речей. Суди ніби через велику заполітизованість справ наразі не вбачають нагальної необхідності підтримувати зміну речей у захисті основних прав і свобод людини. Оскільки, як було наведено вище, ніби такі зміни не на часі. Крім того наводиться ще одна з причин для обґрунтування такої позиції, а саме через нібито високу вірогідність завантаженості КСУ у зв'язку з запровадженням інституту конституційної скарги до правової системи України. Оскільки це призведе до перенесення з судів загальної юрисдикції та адміністративних судів до КСУ більшості скарг громадян, що стосуються рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, судів, підприємств і організацій різних форм

власності, так чи інакше пов'язаних з порушеннями їх конституційних прав, яке в свою чергу нібито спричинить ускладнення можливостей для звернення громадян до Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд). До того ж висловлюється думка про достатність нині діючого правового інструменту – конституційного звернення, оскільки такий засіб нібито в достатній мірі надає кожному громадянину право для індивідуального доступу до конституційного правосуддя за захистом його конституційних прав і свобод.

На нашу думку, дані погляди є такими, які навпаки підтримують існуючі на тепер обмеження в Україні щодо безпосереднього права громадян звернутись з приводу неконституційності закону до КСУ і тим самим активно самому приймати участь у захисті своїх порушених конституційних прав. Складається враження, що такі судді КСУ практики, через існуючі недоліки в правовій системі країни, а саме відсутність інституту конституційної скарги, звикли розглядати тільки так звані політичні справи, забуваючи про свою основну роль – захист Конституції та прав і свобод, які в ній закріплені. Вказані судді також, напевно, зовсім забули про значну кількість виграних справ українських громадян в Європейському суді. Про що це говорить? А про те, що, зберігаючи теперішній стан речей та не запроваджуючи інститут конституційної скарги, наша країна і надалі буде мовчки спостерігати, як її проблемні питання з внутрішнім законодавством щодо захисту прав людини стають частими обговореннями світової спільноти. Крім того, наведені особи, мабуть, взагалі забули про грошове навантаження на український бюджет, який після кожної виграної справи нашими громадянами в Європейському суді, цим же судом накладається. І тим самим ставиться під сумнів вищенаведена позиція вказаних осіб щодо залишення стану речей такими, якими вони є на даний час, оскільки про зміну даної ситуації, а саме запровадження до правової системи України конституційної скарги аргументована вітчизняними науковцями конституціоналістами та і практичним досвідом країн, що запровадили в своїх правових системах таких правовий засіб.

Разом з тим, прихильники нововведень у захисті прав і свобод людини в Україні продовжують наголошувати, що одним із основних завдань органів конституційного контролю, а саме Конституційного Суду України, як зазначає І.О. Бакірова, є захист прав та свобод людини і громадянина, а саме можливість громадян безпосередньо звернутись до Конституційного Суду у разі порушення, на його думку, його прав і свобод. При цьому підкреслює, що відповідно до концепції, яка закладена в Конституції, права та свободи людини і громадянина є невід'ємними. Позбавлення особистості її прав знищує саму природу людських цінностей [11].

Відомий німецький філософ права Р. Алексі слушно звертає увагу на ту обставину, що демократичному законодавцю не можна довіряти необмежено. Історія вчить, що для безмежної довіри немає жодних підстав [172, с. 188]. Інший німецький правник Е.-В. Бьокенфьорде зазначає: «зміст демократії не лише в тому, що державна влада як влада, що приймає політичні рішення, виходить з народу, як останньої точки і джерела легітимності, а й значно більшою мірою в тому, що народом, тобто громадянами, конститується, легітимізується та контролюється її конкретне здійснення» [172, с. 166]. Таким чином, важливою формою такого контролю є конституційна скарга.

Разом з тим ми погоджуємось з думкою Г. Харутюняна, який зазначає, що вивчення процесів конституційного розвитку в світі приводить до висновку, що людство певною мірою наближається до проблеми формування якісно нової імунної системи суспільного організму. Весь ХХ століття переконливо довів, що віра, традиції, моральні норми, вся ціннісна система суспільної поведінки, інші механізми системної самозахисту неповноцінно забезпечили динамічний баланс і стійкість розвитку суспільства в умовах нових реалій. У новому тисячолітті конституційний контроль стає одним із стрижневих елементів самозахисту громадянського суспільства і правової держави [176].

Повертаючись до українських реалій, приходиться констатувати, що для забезпечення захисту основних прав і свобод людини в нашій країні, необхідно законодавчому органу

якнайшвидше запровадити додатковий механізм такого захисту, який би виступав тією ефективною гарантією з боку держави. Оскільки саме держава, згідно статті 3 Конституції України, взяла на себе обов'язок утверджувати і забезпечувати права і свободи людини та гарантувати їх захист. Такою правовою гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, погоджуючись з А. Селівановим, могло б стати запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги [134, с. 84].

Погоджуємось з думкою А.О. Селіванова, що право громадян на конституційну скаргу виглядає вже не тільки, як правовий інструмент захисту конституційних прав і свобод, але і як орієнтир для держави, яка зобов'язана дбати про людину, сприяти формуванню громадянського суспільства і відповідати за його безпеку. При іншому підході людина втрачає повагу як до влади, так і до самої держави, відбувається відчуження від них, далі зростають вимоги до політичних сил докорінно змінити державний устрій, форму правління і політичний режим у країні [134, с. 85].

Як відзначають ряд українських вчених конституціоналістів, однією з ключових проблем доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні є легалізація права громадян на конституційну скаргу [113, с. 67].

Як відзначає А.В. Портнов, запровадження інституту конституційної скарги виступатиме гарантією розвитку демократії на конституційних засадах, оскільки є складовою механізмом реалізації такого принципу правової держави, як зв'язаність усіх гілок влади Основним Законом з питань реалізації конституційних приписів щодо основних прав і свобод людини і громадянина. Фактично, підкреслює вчений, конституційна скарга виступає не тільки засобом захисту конституційно визначених прав і свобод індивіда, а й гарантією конституційного ладу в державі, оскільки Конституційний Суд прийматиме рішення стосовно порушень основних прав або інших захищених конституцією прав людини і громадянина, допущених органами державної влади, шляхом видання законодавчих актів, актів управління, прийняття судового рішення [89, с. 235].

На підтримку впровадження інституту конституційної скарги в Україні висловлюються ряд українських політиків. Так за своєї каденції третій Президент України В. Ющенко наголошував, що конституційна скарга є інститутом безпосередньої демократії, завдяки якій розширюється конституційне регулювання суспільних відносин в державі, а також забезпечується реальний захист судом гарантованих Конституцією прав і свобод громадян.

Четвертий Президент України В. Янукович також висловлюється на підтримку запровадження конституційної скарги. На його думку, судовий захист прав і свобод людини потребує подальшого вдосконалення. При цьому, як наголосив Президент, для нашої країни актуальною є проблема розширення можливостей фізичних та юридичних осіб захистити свої права, шляхом безпосереднього звернення до органу конституційної юрисдикції [86]. Відомий український політик В. Литвин зауважує, що запровадження інституту конституційної скарги в Україні буде відповідати громадському запиту і викликам сьогодення щодо подальшого розвитку демократичних інститутів. Разом з тим він підкреслив, що Україна залишається однією з небагатьох країн, де фактично перекритий доступ людини до Конституційного Суду у захисті прав і свобод. Політик переконаний, що противники введення конституційної скарги аргументують свою позицію тим, що це призведе до переважання КС. В. Литвин вважає, що така позиція є неправильною, оскільки саме через відсутність у національному законодавстві інституту конституційної скарги наші громадяни дружними рядами прямують до Європейського суду з прав людини [192]. Нині визріла нагальна потреба невідкладного внесення змін до законодавства, відзначає В. Литвин. Потрібно, щоб наші громадяни так само довіряли своєму Конституційному Суду, як вони довіряють Європейському Суду з прав людини [21].

Як повідомляє прес-служба КСУ, під час проведення в м. Києві міжнародної конференції «Можливості і проблеми індивідуального доступу», присвяченої захисту прав людини органами конституційної юстиції, голова Венеціанської комісії Ради Європи Джанні Букіккіо також висловив свою думку щодо

втілення в правову систему держави конституційних звернень з боку окремих громадян, що дозволить зменшити навантаження на Європейських суд з прав людини, до якого звертаються чимало українців, які не можуть вирішити свої проблеми у правовому полі своєї країни [171].

Хочемо відзначити висловлювання Марка Тулія Цицерона, який сказав, що для того, щоб бути вільними, ми повинні бути рабами закону. Основний принцип правової держави і полягає в гармонійному поєднанні суб'єктивних прав громадян та об'єктивних передумов для їх реалізації. Характерна риса правової держави полягає в тому, що держава повинна нести відповідальність за дії посадових осіб, усвідомлюючи старий постулат про те, що не людина для держави, а держава для людини. Разом з тим, має бути створена гарантована система захисту прав і свобод людини, ефективний контроль за діяльністю органів державної влади з боку громадян для того, щоб кожен член суспільства був впевнений у захищеності своїх прав і у свободі реалізації їх законними способами.

Аналіз закордонних наукових джерел, здійснений у першому та другому розділі даного монографічного дослідження показує, що запровадження інституту конституційної скарги до власної правової системи в кожній країні відбувався по-своєму. Без сумніву можемо стверджувати, що кожна держава перед запровадженням такого правового засобу захисту до своєї правової системи в першу чергу керувалася метою забезпечити реальний, прямий доступ своїх громадян до судового захисту від зловживань з боку державних органів, забезпечити не тільки декларативний, але і практичний механізм захисту основних прав і свобод людини. Надати людині можливість реалізувати свою волю шляхом впливу на суспільні процеси в країні. Крім того, забезпечити дієвий контроль з боку суспільства за діяльністю державних органів.

Повністю поділяємо думку про те, що у правовій державі громадянинові повинна бути гарантована можливість спору про право з самим законодавцем [178, с. 30].

Наголошуємо, що владний державний орган та людина розглядаються як рівні сторони в судовому конституційному процесі, що відстоюють перед судом свої правові позиції. Обидва

учасники спору: як державний орган, що порушив законодавчим актом основні права і свободи громадян, так і громадянин, в силу змагальності конституційного судочинства, стають повністю рівноправними. Вони володіють рівними процесуальними можливостями по доведенню обґрунтованості своїх позицій, до них однакової мірі застосовуються правила судочинства в Конституційному Суді. Наявність у індивіда гарантованих прав і свобод перетворює його в «рівноправного партнера» держави, здатного пред'являти до останнього правові претензії, обґрунтованість яких встановлює суд, і тим самим сприяє утвердженню законності в діяльності держави [186, с. 92].

Недоліки в національному законодавстві щодо відсутності юридично закріпленого права людини звернутися за захистом своїх основних прав і свобод до Конституційного Суду з скаргою на нормативно правовий акт органу державної влади, ставлять під сумнів демократичний напрямок розвитку держави, чим можуть призвести в подальшому до більш суттєвого погіршення прав і свобод людей, проживаючих у такій країні. Як показує світова історія людства, саме в демократичній державі створюються найбільш сприятливі умови для задоволення природних прав і свобод людини, гарантування і забезпечення захисту яких є тими основними передумовами формування демократичної держави.

Таким чином, для того, щоб забезпечити ефективний та дієвий захист конституційних прав і свобод громадян в нашій країні, необхідно запровадити у національній правовій системі інститут конституційної скарги. Не викликає сумнівів наукова обґрунтованість у необхідності та нагальності такого запровадження. Однак для дієвої та практичної реалізації цього інституту, необхідно визначитися з деякими речами, а саме з моделлю конституційної скарги.

3.2 Перспективи реалізації інституту конституційної скарги як способу захисту прав та свобод: досвід зарубіжних країн

У першому та другому розділах нашої роботи показані певні моделі конституційної скарги, що функціонують у правових системах світу. На деяких з них і хочемо зосередити свою увагу. Як уже відзначали, одна з них – *actio popularis*. Дана форма конституційної скарги передбачає право кожної особи подавати скаргу на нормативний акт після його оприлюднення, не будучи при цьому зобов'язаним доводити, що відповідна норма безпосередньо зачіпає його права і свободи. Таким чином, громадянин просто виконує свій обов'язок по захисту Конституції, при цьому не обов'язково, щоб його основні права, як заявника, було порушено. Тим не менш, конституціоналісти прийшли до висновку, що *actio popularis* не є ефективним засобом конституційного контролю, оскільки в даному випадку є наявність існування неминучих зловживання з боку суб'єкта оскарження при зверненні з даною заявою. І як наслідок, більшість держав не запровадили *actio popularis* як засіб для заперечування нормативних актів у Конституційному Суді.

Інша форма конституційної скарги – *quasi actio popularis* (необхідність довести законний інтерес). Як уже зазначалось, інститут *quasi actio popularis* займає середнє місце між абстрактним *actio popularis* і нормативною конституційною скаргою. У даному випадку, на відміну від першої форми, є наявність обмежувальних правил, що регулюють порядок подання скарги *quasi actio popularis*, що в свою чергу усуває деякі проблеми, пов'язані з *actio popularis*, оскільки заявнику необхідно довести, що в нього є певний законний інтерес у застосуванні загальної норми. Норми, що встановлюють право подання цієї скарги, аналогічні нормам, які регулюють питання щодо нормативної конституційної скарги, за винятком того, що не обов'язково, щоб заявнику була безпосередньо заподіяна шкода. Заявнику тільки необхідно довести, що правова норма впливає на його права, законні інтереси чи правове становище.

Нами встановлено, що найпоширенішою і основною формою прямої конституційної скарги, що сприяє фізичній або юридичній особі подавати скаргу на порушення її основних суб'єктивних прав індивідуальним актом, прийнятим на підставі нормативного акта є нормативна конституційна скарга. Оскільки в даному випадку ініціатива по здійсненню контролю пов'язана з конкретною справою. Однак у системах, що передбачають тільки подання нормативної конституційної скарги на індивідуальний акт, який ґрунтувався на нормативному акті, не передбачено можливості оскаржити саме цей акт, і таким чином контроль, здійснюваний Конституційним Судом, не стосується застосування самого нормативного акта. У даному випадку питання щодо ефективного захисту основних індивідуальних прав може виникнути, тільки якщо застосування конституційного закону або рівноцінного акта порушує такі права.

Як показує практика, нормативна конституційна скарга може бути повною та частковою. Повна конституційна скарга дає можливість кожній людині звертатися до Конституційного Суду з питання визначення конституційності прийнятого відносно неї будь-якого правового акта, а також, якщо вона вичерпала інші можливості захисту своїх конституційних прав. Даний інститут відрізняється тим, що рішення Конституційного Суду набуває принципового значення не тільки при захисті об'єктивних прав як джерело права, але й стає дієвим важелем захисту суб'єктивних прав людини.

Характерною особливістю часткової індивідуальної скарги є та обставина, що вона має надто обмежене коло об'єктів для конституційної скарги. Це відноситься в основному до застосованої судами у відношенні конкретного суб'єкта норми закону, конституційність якого оскаржується в Конституційному Суді.

Поряд з цим, Венеціанська комісія висловлюється на користь інституту повної конституційної скарги. І така підтримка ґрунтується, як наголошує комісія, не тільки на тому, що дана модель забезпечує всебічний захист конституційних прав, але також з точки зору субсидіарного характеру, як засобу правового захисту в Європейському суді з прав людини і

бажання вирішувати проблеми з прав людини на національному рівні.

Повна конституційна скарга, на думку Венеціанської комісії, дає можливість для всебічного індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, для реалізації права людини на конституційне правосуддя. Таким чином особа може оскаржити будь-який акт державної влади, що безпосередньо порушує її основні права [232].

Водночас, з даного приводу хочемо звернути увагу на позицію українського конституціоналіста М. Гультая, який висловився на підтримку нормативної (часткової), а не повної моделі конституційної скарги. Зазначивши при цьому, що вказана модель являється раціональним компромісом, яка виправдано обмежує кількість звернень до конституційного суду, сприяє розвантаженню органу конституційного контролю та забезпечує повною мірою належне розмежування юрисдикції конституційних та загальних судів. Крім того М. Гультай підкреслює, що нормативна модель конституційної скарги являється оптимальною для України. Оскільки на думку вченого, повна модель конституційної скарги переважно залишається прерогативою країн традиційної демократії з багаторічним досвідом функціонування конституційної юстиції та сталими настановами конституційно-правової культури органів державної влади й населення в цілому [30, с. 332-347]. Тобто, виявляється, що більше двадцяти років демократичного розвитку української держави та функціонування національної конституційної юстиції, не є підставою для запровадження в Україні передового досвіду країн Європи в сфері конституційного захисту основних прав і свобод людини. Тим самим населення країни поки що не заслуговує на даному етапі свого розвитку на отримання найбільш ефективних механізмів захисту свої конституційних прав і свобод, які вже достатньо довгий час функціонують в країнах Європи. В зв'язку з чим ми не погоджуємось з такою позицією М. Гультая. Оскільки вважаємо, що права і свободи людини та їх захист від порушень з боку державних органів, домінують над інтересами окремих державних органів, які в свою чергу повинні служити людині, а не навпаки.

Аналізуючи викладене приходимо до висновку, що, по-перше, для запровадження в Україні інституту конституційної скарги необхідно визначитись з моделлю такого інституту. Поділяючи вищенаведені погляди Венеціанської комісії, вважаємо, що для більш повного та ефективного правового захисту основних прав і свобод людини, в нашій країні необхідно запровадити модель повної нормативної конституційної скарги. Оскільки, як уже відзначалось, саме ця модель уможливіє найбільш дієво реалізувати особі доступ до конституційного правосуддя для захисту своїх порушених конституційних прав і свобод. Найбільша її ефективність полягає в тому, що суб'єкту оскарження (фізичній та юридичній особі) надається безпосередня можливість звернутись зі скаргою на значну кількість об'єктів такого оскарження. Тобто, уможливіюється оскаржити не тільки правові акти, що порушують конституційні права і свободи, які видає парламент, а і правові акти, які видаються виконавчими органами влади (в даному випадку, що видаються Президентом України та Кабінетом Міністрів України). Крім того дана модель надає можливість переглянути остаточне рішення суду загальної юрисдикції та правозастосовну діяльність адміністративних органів (дію чи бездіяльність). Тобто, скарга може бути подана також на індивідуальний акт, що застосував правовий акт, який порушує конституційні права і свободи скаржника. Тим самим уможливіюється Конституційному Суду у разі виявлення ним порушення конституційних прав скаржника під час перегляду остаточного рішення суду загальної юрисдикції (суд загальної юрисдикції застосував неконституційний закон під час розгляду справи, або інтерпретував закон в супереч Конституції), скасувати судові рішення і визнати закон неконституційним, або надати офіційне тлумачення закону, що є обов'язковим під час подальшого його застосування всіма судами загальної юрисдикції. При цьому Конституційний Суд не дублює повноваження апеляційної інстанції і не розглядає справу суду загальної інстанції по суті, а здійснює захист порушених основних прав і свобод.

Отже дана модель дозволяє оскаржити як закони так і інші акти парламенту, адміністративні акти та судові рішення,

фактично будь-які акти, дії чи бездіяльність органів державної влади та управління. Натомість модель неповної (часткової) нормативної скарги не дає можливість Конституційному Суду здійснювати контроль щодо індивідуального акту, що застосував нормативний акт. Поряд з цим, як уже відзначалось, запровадження такого інституту до національної правової системи, є ефективним засобом правового захисту від порушень Європейської конвенції з прав людини, яка, таким чином, може бути «фільтром» до подання справ у Європейський суд.

По-друге, необхідно визначитись з певними формальними правилами, які в даному випадку має конституційне судочинство. Мова йде про деякі формальні вимоги і фільтри, що запроваджуються з метою полегшення навантаження суду, а також, щоб уникнути зловживань засобами правового захисту, передбаченими до звернення в суд. Оскільки по сьогодні залишається актуальною проблема щодо зловживання правом звертатися до Конституційного Суду. З даного приводу слід наголосити, що сторони зобов'язані добросовісно користуватися своїми процесуальними правами. Проте, якщо заявник зловживає цим обов'язком, спотворюється ефективність конституційного правосуддя і тим самим зневажається інститут індивідуальної скарги, який має важливе значення для захисту основних прав і свобод людини. Більше того, такими діями завдається шкода конституційному ладу в цілому.

Одним з таких фільтрів, для запобігання перевантаження діяльності Конституційного Суду та запобігання зловживання правом на подачу конституційної скарги, являється встановлення вікового бар'єру. Світовий досвід показує, що таке право повинно бути надано особі, яка має повну дієздатність та досягла вісімнадцятирічного віку. Проте наступною необхідною умовою, для виникнення у особи права для подачі конституційної скарги, є існування факту про безпосереднє порушення її фундаментальних прав і свобод оскаржувальним правовим актом.

Існує також інший фільтр, який досить успішно використовується у світовій практиці з даного приводу. Мова йде про встановлення терміну для подачі скарги. Цей термін, як показує досвід країн, які запровадили в своїх правових системах

інститут конституційної скарги, повинен бути розумним, щоб особа мала можливість підготувати скаргу та, у разі необхідності, скористатися правовою допомогою юриста. Проаналізований у другому розділі нашої роботи досвід країн, які запровадили конституційну скаргу до своєї правової системи, можна прийти до висновку, що мінімальний строк для подачі конституційної скарги повинен становити не менше одного місяця з дня, коли особа повинна була дізнатись про існування оскаржувального нормативного акта чи остаточного рішення суду. Водночас, щодо оскаржування закону, з приводу якого подається конституційна скарга, то строк для такого оскарження повинен бути встановлений не менше шести місяців та не більше одного року з моменту набрання чинності закону. Слід зауважити, що саме у цей строк конституційна скарга повинна бути не тільки подана до суду, але і має містити в собі ті мінімальні вимоги, які будуть слугувати для доведеності позиції заявника. Це стосується в першу чергу наведення в скарзі точних фактів, що свідчать про неконституційність дій органу державної влади, які являються об'єктом даної скарги та переліку конституційних прав, які, на думку заявника, були порушені такими діями.

Повертаючись до строку подачі конституційної скарги, слід зазначити, що також необхідно надати можливість Конституційному Суду у виняткових випадках продовжити такий термін для подачі скарги. У разі необхідності повинно бути забезпечено право на безкоштовну юридичну допомогу.

З приводу судових витрат, слід підкреслити, що в деяких країнах, які в своїй правовій системі мають конституційну скаргу, плата за подачу її до суду відсутня, однак є країни, де така плата встановлена. У країнах, в яких відсутня плата за подачу конституційної скарги, запроваджено у виняткових випадках стягати таку плату, коли судом під час розгляду даної справи буде встановлено, що заявник свідомо зловживав своїм правом на оскарження. У такий спосіб встановлюється певний бар'єр, для запобігання перевантаженню діяльності Конституційного Суду.

У разі запровадження такої плати в Україні, вона не повинна бути надмірно високою, її головною метою має бути

недопущення зловживань з боку заявника, а при її встановленні потрібно приймати до уваги фінансовий стан заявника.

По-третє, як показує світовий досвід, однією з важливих умов для запобігання перевантаженню Конституційного Суду від значної кількості конституційних скарг, є створення двох судових палат, одна з яких займається виключно розглядом конституційних скарг. Проте перед тим, як скарга потрапить на розгляд такої палати, попередньо її розглядає Секретаріат Конституційного Суду, що в свою чергу теж є певним бар'єром, який покликаний запобігати перевантаженню діяльності Конституційного Суду. При цьому не слід забувати, що судові повноваження ні в якому разі не можуть бути делеговані секретаріату. Мова йде тільки про попереднє вивчення форми та змісту конституційної скарги секретаріатом суду, але не прийняття будь-яких процесуальних рішень, які віднесені до повноважень суду. Головним завданням секретаріату при вчиненні такої дії, повинно бути тільки виявлення недоліків скарги та надіслання пропозиції заявнику про їх усунення у встановлений строк, а також поставлення питання останньому, чи має він намір підтримувати свою скаргу на розгляді в суді. У разі, якщо заявник не усуне недоліки, що були наведені в скарзі секретаріатом, скарга все рівно повинна бути надіслана на розгляд суду. Адже рішення про відмову в прийнятті конституційної скарги, у зв'язку з недоліками останньої, повинен приймати тільки Конституційний Суд у повному складі шляхом голосування. Але, як показує практика європейських конституційних судів, цьому передує ще один процедурний момент. Після того, як скарга була розглянута секретаріатом суду, вона передається головою КС на вивчення групами чи колегіями суддів, що здійснюють дії з приводу підготовки скарги до розгляду Конституційним Судом у повному складі. До їхніх повноважень належить подати свої пропозиції (висновок) щодо прийняття чи відхилення даної скарги з приводу неповноти, безпідставності чи явним зловживанням правом на оскарження. Після чого такий висновок суддів, за результатами попереднього вивчення звернення, доповідається на засіданні КС, який в свою чергу вирішує питання про те, прийняти таку скаргу до розгляду, чи відхилити її. Слід

наголосити, що вказані рішення повинні прийматись КС в певний строк, але не пізніше одного місяця, з моменту завершення попереднього вивчення звернення суддями, після чого про прийняте КС рішення повідомляються сторони. Водночас у випадках, що не терплять зволікання, КС, як показує практика, може особисто зупинити дію оспорюваного акта, або звернутися до відповідних органів і посадових осіб з пропозицією про призупинення дії оспорюваного акта, до завершення розгляду справи КС. Поряд з цим, коли КС прийняв до розгляду скаргу на порушення законом конституційних прав і свобод громадян, у такому випадку він повідомляє про це суд, який прийняв останню судову постанову по справі заявника, в якому застосований оскаржуваний закон. Крім того на вимогу заявника також повідомляє орган, що здійснює у відповідності з законом виконання даної судової постанови, і суд, який розглядає справу, для якого дана судова постановка може мати значення. При цьому, відповідний суд може зупинити виконання судової постанови або провадження у справі до прийняття КС відповідної постанови.

Ще одним досить дієвим юридичним інструментом, завданням якого є запобігання перевантаженню діяльності Конституційного Суду, у європейській практиці являється субсидіарний принцип. Тобто, встановлення обов'язкової вимоги про необхідність вичерпання всіх правових засобів або відсутність таких до подачі такої скарги. Слід зазначити, що дана вимога являється дієвим механізмом, який досить ефективно, як показує досвід країн, які вже запровадили до своїх власних правових систем інститут конституційної скарги, стає тим стримуючим фактором, що дозволяє забезпечити нормальну діяльність конституційних судів. Тобто, запобігає перевантаженню конституційними скаргами вказаних судів, тим самим сприяє більш ефективному правосуддю у сфері захисту прав людини. Вичерпання всіх правових засобів перед подачею конституційної скарги свідчить про те, що факти, викладені в скарзі з приводу порушення певним нормативно-правовим актом основних прав і свобод заявника, вже досліджувались судовими органами загальної юрисдикції.

Таким чином, враховуючи викладене, можна говорити про те, що субсидіарний принцип має вагомніше значення, ніж тільки формальне підтвердження того, що даний випадок вже розглядався судовими органами. Оскільки особа, яка в подальшому після вичерпання всіх засобів захисту в судах загальної юрисдикції, все ж таки звернулась з даною скаргою до Конституційного Суду, перед тим, однозначно привернула таки увагу вказаних судів до своєї проблеми, інформуючи їх про важливість та нагальність такої, намагаючись при цьому отримати від них допомогу. Але не слід забувати, що конституційна скарга і повинна бути тим ефективним і дієвим засобом захисту порушених основних прав і свобод людини.

Разом з тим, як показує світовий досвід, Конституційному Суду повинна бути надана правова можливість у виняткових випадках, навіть якщо заявником не були вичерпані всі юридичні засоби, прийняти до розгляду конституційну скаргу, якщо, звичайно, суд прийде до висновку, що порушення основних прав і свобод заявника є очевидним, а також, якщо через провадження оскаржувального індивідуального акта можуть виникнути непоправні наслідки для скаржника.

Крім того, у таких виняткових випадках конституційна процедура щодо розгляду скарги повинна бути ініційована і тоді, коли через застосування правового положення, яке набрало законної сили, що суперечить Конституції, порушуються безпосередньо права особи без судового рішення, при цьому не існує процедури правового захисту для відновлення порушених прав, або, коли заявник вже вичерпав можливості для захисту. Тобто, коли правовий акт, що суперечить Конституції набуває чинності і разом з тим порушуються права особи, навіть без застосування такого акта судом для обґрунтування судового рішення, а інших правових засобів захисту для відновлення порушених прав не існує, то в такому разі і настає такий виняток для застосування конституційної процедури захисту порушених основних прав і свобод.

Попри це, як показує світовий досвід, необхідно надати можливість суб'єктам спрямовувати конституційну скаргу не тільки проти правових норм та адміністративних актів, а й проти конкретних судових рішень. Так, особа або організація,

які постраждали в конкретних випадках, можуть звернутися до Конституційного Суду зі скаргою на судове рішення, що порушує їхні конституційні права та суперечить Конституції, при цьому можливості для правового захисту у заявника немає. В даному випадку скарга буде стосуватися не конкретної правової норми, а конкретного судового рішення (аналогія німецької конституційної скарги «Urteilsverfassungsbeschwerde»). Але, якщо Конституційний Суд під час розгляду даної скарги приходять до висновку, що оскаржувальне судове рішення суперечить Основному Закону, то в такому випадку він його скасовує.

Разом з тим необхідно надати можливість КСУ у випадку встановлення за результатами розгляду скарги обставин, що показують застосування судом загальної юрисдикції під час розгляду справи неконституційного закону, скасувати таке судове рішення та оголосити цей закон неконституційним, унаслідок чого останній втрачає чинність і більше не підлягає застосуванню. У разі, якщо КСУ встановлює, що суд загальної юрисдикції застосував конституційний закон, але у неконституційний спосіб, тобто інтерпретував його всупереч Конституції, то необхідно надати можливість КСУ скасувати таке судове рішення та надати офіційне тлумачення цього закону, яке стає обов'язковим для всіх судів під час його подальшого застосування.

У разі порушень основних індивідуальних прав, останні повинні бути відновлені якнайшвидше. У цьому сенсі, як показує світовий досвід, важливим є питання відносин між звичайними судами і Конституційним Судом. Для усунення небажаних конфліктних ситуацій необхідно чітко врегулювати питання щодо компетенції: якою мірою конституційні суди можуть втручатися в юрисдикцію звичайних судів та питання, щодо тлумачення рішення звичайних судів під час прийняття рішення КСУ. В даному випадку вважаємо за необхідне, при запровадженні конституційної скарги до національної правової системи, уникнути такого вирішення питання, коли КСУ буде дублювати повноваження ВСУ. Мова йде про відносини останнього з Вищими спеціалізованими судами України (Касаційними судами), які повинні бути недвозначно визначені.

Тобто КСУ повинен розглядати тільки «конституційні питання», залишаючи компетенцію тлумачення звичайних законів судам загальної юрисдикції. Не зважаючи на це, слід зазначити, що виявлення конституційних питань може бути складним щодо права на справедливий судовий розгляд, оскільки будь-яке процесуальне порушення звичайними судами може вважатися порушенням права на справедливий судовий розгляд. Отже, деякі обмеження з боку Конституційного Суду видаються доречними не тільки для уникнення власної перевантаженості, але також «з поваги» до юрисдикції верховних судів.

В європейській практиці конституційних судів існує ще один цікавий момент, який полягає в наступному. Конституційний Суд перед прийняттям рішення, з приводу конституційної скарги, повинен з'ясувати зміст оскаржувального правового акта. Щодо цього, як показує досвід країн Європи, можливими є два випадки: 1) Конституційний Суд дотримується тлумачення звичайних судів; 2) Конституційний Суд дає власне тлумачення. Як правило, жоден Конституційний Суд «суворо не пов'язаний тлумаченням розглянутого положення, що було дано судом загальної юрисдикції, за винятком Португалії, де Конституційний Суд неодноразово зазначав, що в разі конкретного контролю він обмежений тлумаченням суду який вже розглядав положення з приводу якого було звернення. На нашу думку, під час запровадження інституту конституційної скарги до національної правової системи, ні в якому разі не слід переймати досвід Португалії. Тобто, КСУ при розгляді справи щодо конституційності певного правового акта, що було ініційовано особою, якій надано право на звернення до суду з такою скаргою, не повинен бути скований правовою позицією вищого суду загальної юрисдикції.

Вважаємо, що, за підсумками розгляду скарги на порушення законом конституційних прав і свобод громадян, необхідно надати Конституційному Суду України право приймати одне з таких рішень (постанов):

1) про визнання закону Верховної Ради України, указу, розпоряджень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України або окремих їх положень відповідними Конституції України;

2) про визнання закону Верховної Ради України, указу, розпоряджень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України або окремих їх положень такими, що не відповідають Конституції України;

3) про визнання оспорюваних заявником положень нормативного правового акта аналогічним нормам, раніше визаним такими, що не відповідають Конституції України постановою КСУ, що зберігає силу, і тому також не відповідають Конституції України, або про констатацію факту, що застосована в конкретній справі норма вже раніше була визнана неконституційною постановою КСУ, що зберігає силу.

Але у випадку, якщо Конституційний Суд України прийняв постанову згідно вищенаведених пунктів 2 та 3, дана справа у всякому разі підлягає перегляду компетентним органом у звичайному порядку.

Вважаємо, що у разі визнання закону чи нормативно-правового акту або окремих їх положень такими, що не відповідають Конституції України, громадянам та об'єднанням громадян, що звернулися до КСУ з приводу конституційного закону, за рахунок коштів державного бюджету повинні відшкодуватися: сплачене державне мито; витрати на оплату послуг представників; витрати на проїзд та проживання заявників, їх представників, понесені ними у зв'язку з явкою до суду; пов'язані з розглядом справи поштові витрати; компенсація за фактичну втрату часу.

Звертаємо нашу увагу на обов'язок державних органів і посадових осіб про приведення законів та інших нормативних актів у відповідність з Конституцією України у зв'язку з рішенням КСУ. Так, якщо КСУ своїм рішенням визнає нормативний акт таким, що не відповідає Конституції України повністю або частково, чи з рішення КСУ впливає необхідність усунення прогалини в правовому регулюванні:

1) Кабінет Міністрів України не пізніше трьох місяців після опублікування рішення КСУ повинен внести до Верховної Ради України проект нового закону або законопроекту, про внесення змін та доповнень до закону, що визнано неконституційним в окремій його частині. Зазначені законопроекти повинні

розглядатися Верховною Радою України в позачерговому порядку;

2) Президент України, Кабінет Міністрів України не пізніше двох місяців, після опублікування рішення КСУ, скасовують нормативний акт, після чого приймають новий нормативний акт або вносять зміни та доповнення в нормативний акт, визнаний неконституційним в окремій його частині;

Вважаємо, що за невиконання, неналежне виконання або перешкоджання виконанню рішення КСУ повинна бути встановлена відповідальність на посадових осіб від штрафу з позбавленням права займати державну посаду строком від п'яти до десяти років позбавлення волі.

По-четверте, у зв'язку з тим, що рішення Конституційного Суду є остаточними і оскарженню не підлягає, повинна бути передбачена можливість поновлення провадження у справі тільки за виняткових обставин (таких, як наявність осудливого рішення Європейського суду з прав людини).

Поряд з цим слід також звернути увагу на існуючі у світовій практиці різні моделі дій рішень конституційних судів з приводу неконституційності нормативного правового акта, що були прийняті на підставі конституційної скарги. У першій моделі рішення може поширюватися тільки на сторону, або на всіх осіб залежно від дії рішення *inter partes* або *erga omnes* (дія *ratione personae*). У другій моделі рішення може мати різну дію в часі (дія *ratione temporis*). Як бачимо, дія рішення щодо неконституційності нормативного акта у часі може бути різною. Воно може бути *ex nunc*, коли втрата актом юридичної сили поширюється на відносини, що виникли з моменту прийняття рішення, чи *ex tunc*, коли акт визнається недійсним з моменту його прийняття, що має значні наслідки для конкретних справ. Слід зауважити, що під час запровадження інституту конституційної скарги до національної правової системи необхідно досить ретельно підходити до вирішення даного питання. Оскільки на сьогодні тільки декілька держав запровадили модель дії *ex tunc* рішень Конституційного Суду (наприклад, Вірменія, Андорра, Бельгія, Естонія, Угорщина, Латвія, Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Словенія,

Швейцарія, Південна Африка, Іспанія, «Колишня Югославська Республіка Македонія»), але і вона має обмежену дію.

По-п'яте, необхідно забезпечити принцип доступу до правосуддя, а саме забезпечити право кожному на участь у розгляді в суді справи, що стосується його прав та інтересів. Крім того потрібно розробити і закріпити саму процедуру (процес) розгляду такої скарги в Конституційному Суді на кшталт процесу, який відбувається в судах загальної юрисдикції.

Слід встановити усний розгляд по даній категорії справ, під час якого суд заслуховує пояснення сторін, покази експертів та свідків, оголошує документи по справі. Під час розгляду скарги треба забезпечити можливість проводити як відкрите, так і закрите судові засідання. При цьому закриті засідання повинні проводитися тільки у випадках, коли це необхідно для збереження захищеної законом таємниці, забезпечення безпеки громадян, захисту суспільної моралі. Але незалежно від того, чи рішення було прийнято КС на відкритому чи закритому розгляді, воно повинно бути оголошено публічно й усно. Провадження в суді проводиться на українській мові, при цьому особам, які не володіють мовою, дозволяється давати пояснення на іншій мові та користуватись послугами перекладача. Засідання в суді, з приводу розгляду конституційної скарги, повинні проводитися безперервно, за винятком часу, необхідного для підготовки учасників процесу до подальшого розгляду, а також для усунення обставин, що перешкоджають нормальному розгляду справи.

Потрібно зазначити, що під час розгляду скарги в КС, необхідно надати можливість сторонам користуватися рівними правами щодо відстоювання своєї позиції на основі змагальності в судовому засіданні. Такий принцип повинен зберігатися навіть тоді, коли суд проводить розгляд справи без участі сторін, який можливий у разі, якщо суд прийде до висновку, що оскаржувальне положення нормативно-правового акта заявником, аналогічне нормам визнаними КС такими, що не відповідають Конституції та діючим рішенням КС зберігаючим силу, або, якщо оскаржувальна норма заявником раніше визнавалася неконституційною рішенням КС, яке також

зберегло силу, застосоване судом у конкретній справі, а підтвердження КС неконституційності норми необхідно для усунення фактів порушення конституційних прав і свобод громадян в правозастосовуваній практиці. Відмітимо, що у разі, якщо КС передбачає вирішити справу про відповідність Конституції нормативних правових актів, перевірити за скаргою на порушення конституційних прав і свобод громадян конституційність закону, застосованого в конкретній справі, без проведення слухання. Копії звернення заявника і доданих до неї документів та матеріалів все рівно повинні направлятися судом до органу, що видав (посадовій особі, що підписала) оспорюваний акт, для подання письмового відгуку (заперечення) у Конституційний Суд України. Відгук (заперечення), представлений в Конституційний Суд України, в подальшому направляється заявнику для ознайомлення і подання заперечень на нього. Повинно бути передбачено право суду продовжити розгляд скарги, навіть у разі її відкликання суб'єктом звернення.

Крім того при запровадженні конституційної скарги до правової системи України, необхідно надати право КСУ під час розгляду конституційної скарги щодо неконституційності правового акту, призупиняти дію оскаржувального правового акта повністю або в окремій його частині, якщо суд прийде до висновку, що дія оскаржувального акта може завдати шкоди або стати причиною порушень, які не можуть бути відшкодовані або відновлені. У разі завдання незворотної значної шкоди правам людини, призупинення дії оскаржувального правового акта під час розгляду справи для суду повинно бути обов'язковим.

Необхідно надати можливість КСУ призначити грошову компенсацію або ініціювати справу про її присудження за порушення права з метою компенсування за згадане порушення, оскільки якщо державна влада порушує індивідуальні права людини, то людина повинна мати право на їх відшкодування.

На нашу думку, крім надання права на звернення з конституційною скаргою з приводу неконституційності правового акта фізичній та юридичній особі, таке право необхідно надати прокурорам всіх рівнів. Оскільки у

відповідності до пункту 2 статті 4 Закону України «Про Прокуратуру», завданням органів прокуратури є захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. А згідно статті 121 Конституції України на прокуратуру покладається представництво інтересів громадян в суді. Можна прийти до висновку, що законодавець закріпив за прокуратурою обов'язок захищати порушені основні права і свободи людини, однак обмежив її в реалізації цих вимог.

У нашій роботі наводилися приклади деяких країн, які розширювали кола суб'єктів на подачу конституційної скарги, включаючи до них прокурора. Таке запровадження обґрунтовується тією важливою роллю, яку виконує прокуратура в суспільстві. Крім виконання обвинувальної функції, прокуратура в першу чергу є правозахисним інститутом. Їй, як уже відзначали, надається право у виняткових випадках в інтересах суспільства, а особливо тоді, коли правовий акт суттєво порушує права значної кількості населення країни, звертатися в Конституційний Суд з відповідною скаргою щодо визнання такого акта неконституційним.

До того ж, на нашу думку, правом на подачу конституційної скарги в Україні також повинен володіти Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Не будемо акцентувати нашу увагу на тій важливій правоохоронній ролі, яку виконує в суспільстві дана особа. Але зазначимо, що в багатьох країнах світу, де запроваджено такий правовий інститут як конституційна скарга, до суб'єктів, які мають право на подачу конституційної скарги, відносять також омбудсменів.

Важливими, на нашу думку, є ті обставини, які повинні слугувати приводами і підставами для подачі конституційної скарги в Україні. Мова йде про іноземні правові акти, що ратифіковані Верховною Радою України, які, у відповідності до статті 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України (Декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.)). Як показує світовий досвід, дані

правові акти можуть бути тільки орієнтиром, а не підґрунтям, на якому може базуватись конституційна скарга. Адже конституційна скарга повинна ґрунтуватись виключно на правах і свободах, що закріплені в Конституції.

Слід звернути увагу на практику, що запроваджена в різних країнах з приводу формалізації конституційного судочинства взагалі і стадії попереднього розгляду звернень Секретаріатом Суду. Цікавою є та обставина, що процедури судочинства в Конституційному Суді відрізняються від звичних форм, які існують у судах загальної юрисдикції. З даного приводу вважаємо за доцільне скористатися досвідом Європейського суду з прав людини, Секретаріат якого при отриманні скарги реєструє її та надсилає з первинним повідомленням формуляр заяви. При цьому введення формуляра скарги про перевірку конституційності закону, застосованого у справі заявника, дозволить істотно спростити процедуру звернення до Конституційного Суду для самого заявника та і саму процедуру розгляду скарги, скоротивши при цьому термін її розгляду Конституційним Судом, як на стадії попереднього розгляду Секретаріатом Конституційного Суду, так і на стадії вивчення суддями Конституційного Суду.

Зразок такого формуляра, на нашу думку, повинен включати такі елементи:

Назва – Скарга про перевірку конституційності закону, застосованого в конкретній справі заявника.

I. Заявник (зазначаються дані про заявника та його представника в разі наявності такого):

1. Прізвище, ім'я, по батькові заявника-громадянина; найменування організації заявника;

2. Громадянство;

3. Адреса місця проживання громадянина; адреса місця знаходження організації;

4. Прізвище, ім'я, по батькові представника заявника;

5. Відомості про науковий ступінь за юридичною спеціальністю для представника, який не є адвокатом;

6. Повноваження представника (довіреність, ордер заповнюється у разі необхідності);

7. Адреса представника.

II. Найменування та адреса державного органу, що видав акт, конституційність якого оскаржується.

III. Точна назва, номер, дата прийняття, джерело опублікування оскаржуваного акта, конкретний перелік оскаржуваних норм.

IV. Норми Конституції України і норми закону України «Про Конституційний Суд України», що дають право на звернення до Конституційного Суду.

V. Конкретні підстави для розгляду звернення Конституційним Судом.

VI. Опис обставин, які свідчать про застосування оскаржуваних норм у конкретній справі заявника (не більше 3 сторінок).

VII. Позиція заявника по поставленому йому питанню і її правове обґрунтування з посиланням на відповідні норми Конституції України (опис та аргументація передбачуваного порушення положень Конституції України) (не більше 5 сторінок).

VIII. Вимога, спрямована у зв'язку зі скаргою до Конституційного Суду. Особистий підпис заявника-громадянина; підпис представника організації за посадою, печатка організації. Підпис представника заявника (за його наявності).

Додатки:

1. Скарга до Конституційного Суду в трьох примірниках (для заявника-організації – в тридцятьох примірниках).

2. Текст оскаржуваного нормативного акта, при застосуванні якого були порушені права заявника – в трьох примірниках (для заявника-організації – в тридцятьох примірниках).

3. Копії офіційних документів, що підтверджують застосування оскаржуваних норм у конкретній справі заявника – у трьох примірниках (для заявника-організації – в тридцятьох примірниках).

4. Документ, що підтверджує повноваження представника.

5. Копія установчих документів організації-заявника.

6. Документ про сплату державного мита; клопотання про звільнення від сплати держмита (для заявника-громадянина, з урахуванням його матеріального становища).

Крім того відзначимо, що скарга повинна бути викладена українською мовою, а також всі інші документи і матеріали теж мають бути переведені на українську мову, адже розгляд справи в Конституційному Суді ведеться тільки українською мовою. У ході усної частини процесу (дачі пояснень та показів при ставленні запитань тощо) учасникам, які не володіють українською мовою, забезпечується право користуватися іншою мовою і вдаватися до послуг перекладача. Таким чином, буде забезпечено вимоги статті 10 Конституції України про те, що державною мовою в Україні є українська мова, а також гарантоване цією ж статтею право на використання інших мов національних меншин України, і тим самим буде забезпечено доступ до правосуддя незалежно від ступеня володіння державною мовою. Отримання послуг перекладача в конституційному процесі особливо важливе в умовах багатонаціональної держави, якою є Україна.

Як показує практика країн, де у правовій системі діє інститут конституційної скарги, в перші роки його функціонування існували деякі проблеми. На одну з них ми і хотіли б звернути увагу. Зокрема, під час подачі конституційної скарги, заявнику необхідно вказати не тільки на невідповідність, на думку заявника, об'єкта конституційного контролю положенням Конституції, але й викласти та аргументувати таку невідповідність з посиланням на відповідні норми Конституції.

З даного приводу російський вчений Н.М. Вітрук говорить, що, напевно, дана вимога найважча в підготовці скарги до Конституційного Суду. Всі ці дані необхідні перш за все для того, щоб з'ясувати чи є особа яка звернулась до суду зі скаргою належним заявником, чи володіє він правом на звернення до Конституційного Суду, чи мають відповідні повноваження представники заявника, який заявлений предмет конституційної перевірки, чи підвідомче звернення Конституційному Суду [23, с. 347].

Таким чином, заявник повинен викласти у зверненні власну позицію по поставленому питанню, однак дана вимога закону щодо позиції заявника не означає, що від нього потрібно вимагати її кваліфікованого юридичного обґрунтування. Основне, щоб позиція особи, що подає скаргу до

Конституційного Суду, була ясно позначена, а його вимога чітко сформульована. Тобто вказати предмет і підстави для такого звернення, зазначивши що саме суперечить Основному Закону та які конституційні права і свободи порушені.

Отже, процедура подання конституційної скарги повинна бути простою і доступною для звичайних громадян. Особі, конституційні права і свободи якої були порушені нормативно-правовим актом органу державної влади, повинні бути в доступній формі зрозумілі приводи і підстави для подачі конституційної скарги, а також шляхи захисту своїх порушених прав.

Тобто особа повинна усвідомлювати, що, приймаючи участь у певних правовідносинах, в яких її фундаментальні права і свободи були порушені певним правовим актом, вона має також певні правові інструменти для відновлення порушених прав. Заявник, висувачи свою вимогу з приводу неконституційності певного правового акта, повинен довести такі обставини.

По-перше, те, що дійсно відбулося порушення його основних прав і свобод.

По-друге, що таке порушення було спричинено правовим актом, який виданий державним органом влади.

По-третє, що саме тільки Конституційний Суд здатний захистити та відновити його порушені права і свободи.

Особа повинна також розуміти, що підставою для розгляду Конституційним Судом його скарги щодо неконституційності певного правового акта, являється саме конституційна скарга, яку необхідно подати до суду. При цьому, як ми вже наводили вище, для зручності самого ж заявника та спрощення доступу до конституційного правосуддя необхідно, щоб під час запровадження до національної правової системи інституту конституційної скарги з боку держави було закріплено, крім наведених у цьому підрозділі різних пропозицій, також зразок форми формуляра такої скарги. Таким чином, саме з допомогою такого зразка формуляра, якщо особа прийде до висновку, що її основні права і свободи були порушені певним правовим актом держави, вона буде мати зручну можливість, орієнтуючись на такий зразок формуляра скарги, без зайвих труднощів заповнити таку скаргу та подати її на розгляд до Конституційного Суду.

З огляду на наведені нами пропозиції в цьому розділі, які ґрунтуються на світовому досвіді конституційних судів, що вже певний час використовують інститут конституційної скарги під час здійснення конституційного правосуддя, вважаємо, що запропоновані нами пропозиції, доцільно врахувати законотворцями нашої країни під час внесення змін до діючого Закону України «Про Конституційний Суд України». Ми глибоко переконані в тому, що врахування цих пропозицій необхідне для більш повного, всебічного та об'єктивного розгляду таких категорій справ Конституційним Судом (конституційних скарг), а також для більш ефективного захисту порушених конституційних прав і свобод людини.

Висновки до глави 3

1. Правовий механізм, який закріплений у Законі України «Про конституційний Суд України» має ряд недоліків з приводу ефективності реалізації права людини на захист своїх конституційних прав і свобод, що зумовлено: а) правом на звернення до Конституційного Суду з приводу неконституційності закону наділені Президент України, не менше 45 народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим б) громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи наділені тільки правом звертатися до Конституційного суду з питань тлумачення Конституції та законів України та отримання від Суду з даного приводу відповідного висновку.

2. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що саме впровадження інституту конституційної скарги до національних правових систем сприяє більш ефективному захисту конституційних прав і свобод людини. Формує в суспільстві розвиток правової культури та правової свідомості. Допомогає вирішити у правовій площині конфліктні ситуації між суспільством та державними органами, з приводу прийнятих останніми, законів та нормативно-правових актів. Є тим інструментом який не тільки забезпечує утвердження верховенства права в державі, але і запобігає вчиненням дій з боку влади щодо змін у формі державного правління. В свою чергу даний інститут також допомагає Конституційному Суду в більш повній мірі здійснювати функції по захисту Конституції. Тим самим підвищувати його роль та значимість у політико-правовій системі.

3. Специфіка змісту конституційної скарги полягає в тому, що заявник повинен аргументовано викласти свою незгоду з приводу оскаржуваного ним закону, а також йому необхідно довести, що саме цей закон у даний час безпосередньо порушує його права і свободи, при цьому завдає йому шкоди. В зрозумілій формі потрібно обґрунтувати прямий і наявний зв'язок між актами державної влади та порушеннями прав особи у даний момент.

4. Для практичної реалізації інституту конституційної скарги в Україні, запропоновано вдосконалення законодавства України, що регулює порядок перевірки конституційності законів та існуючих на сьогодні засобів (способів) судового захисту конституційних прав і свобод з урахуванням у цьому аспекті досвіду зарубіжних країн. Серед них, важливим є:

- встановлення формальних вимог і фільтрів щодо подачі конституційної скарги;

- надати Конституційному Суду правову можливість у виняткових випадках, навіть якщо заявником не були вичерпані всі юридичні засоби, прийняти до розгляду конституційну скаргу, якщо суд дійде висновку, що порушення основних прав і свобод заявника є очевидним, а також, якщо через провадження оскаржувального індивідуального акта можуть виникнути неоправдані наслідки для скаржника;

- у виняткових випадках необхідно уможливити конституційну процедуру розгляду скарги, коли через застосування правового положення, яке набрало законної сили, що суперечить Конституції, порушуються безпосередньо права особи без судового рішення, при цьому не існує процедури правового захисту для відновлення порушених прав, або, коли заявник вже вичерпав можливості для захисту;

- у випадку встановлення за результатами розгляду скарги обставин, що вказують на застосування судом загальної юрисдикції під час розгляду справи неконституційного закону, надати можливість КСУ скасувати таке судове рішення та оголосити цей закон неконституційним;

- у разі визнання закону чи нормативно-правового акту або окремих їх положень такими, що не відповідають Конституції України, пропонується, за рахунок коштів державного бюджету відшкодувати витрати суб'єкту подання конституційної скарги;

- за невиконання, неналежне виконання або перешкоджання виконанню рішення КСУ запропоновано встановити відповідальність посадових осіб у вигляді штрафу з позбавленням права займати державну посаду, аж до позбавлення волі строком від п'яти до десяти років.

- слід передбачити можливість поновлення провадження у справі тільки за виняткових обставин (в т.ч. у разі задоволення звернення особи Європейським судом з прав людини);

- надати можливість Конституційному Суду України призначити грошову компенсацію або ініціювати справу про її присудження за порушення права скажника;

- крім надання права на звернення з конституційною скаргою з приводу неконституційності правового акта фізичній та юридичній особі, таке право необхідно надати прокурорам всіх рівнів. Також правом на подачу конституційної скарги в Україні повинен володіти Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

- запропоновано ввести формуляр, який дозволить істотно спростити як процедуру звернення до Конституційного Суду для самого заявника, так і саму процедуру розгляду скарги.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, яка полягала у з'ясуванні ролі інституту конституційної скарги у забезпеченні захисту основних прав і свобод, формулювання на цій основі науково-обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення конституційного контролю в Україні. Основні результати дослідження викладені у наступних висновках:

1. Конституційно правовий механізм захисту основних прав і свобод людини існував і розвивався ще з часів Біблії. Цей період – початок формування інституту конституційного контролю щодо забезпечення прав і свобод людини. В подальшому ідеї щодо встановлення механізмів конституційного контролю виникають у мислителів античного світу (Аристотель, Платон, Протагор, Цицерон, Сократ, Полібій), пізніше вони знайшли своє втілення й у філософів середньовіччя, які згодом були підтримані і науковцями ХХ ст. (С. Гербер, А. Дайсі, Г. Еллінек, Р. Ієринг, П. Лабанд, А. Есмен та ін.).

2. США являється першою країною, що розпочала застосовувати на практиці інститут конституційного контролю, як елемент правового механізму захисту основних прав людини (надання права фізичній та юридичній особі безпосередньо звернутися до суду з скаргою на законодавчий акт, який, на думку вказаних осіб, суперечить Конституції). При цьому, органом, який отримав право здійснювати нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод людини став Верховний суд США, до функцій якого належить перевіряти на відповідність Конституції США нормотворчу діяльність законодавчої та виконавчої влади країни.

3. На території сучасної Європи становлення конституційного контролю як засобу захисту основних прав і свобод людини проходило досить важко. Даний інститут, не знаходив достатньо сприятливого підґрунтя в Європі у зв'язку з тим, що в XVII – на початку XIX століття у більшості європейських країн існувала монархічна форма правління, яка

по своїй природі не припускала перевірку актів щодо їх конституційності. Перші спроби впровадження механізму конституційного захисту прав і свобод людини від посягань з боку виконавчої влади, шляхом визнання актів виконавчої влади не конституційними вбачаються після створення Трибуналу Імперії (Reichsgericht) у 1867 році в Австрії, який мав право приймати рішення на підставі скарги окремих осіб щодо актів виконавчої влади, які порушували права і свободи громадян.

4. З'ясовано, що в демократичних країнах створено правові інструменти які уможливають ефективно захищати конституційні права і свободи людини від посягань з боку владних органів. Таким інструментом являється зокрема, конституційна скарга. В свою чергу, на даний час в Україні триває процес формування правових механізмів для захисту основних прав і свобод людини. Україна дбаючи про те, що вона є правовою державою у своїй діяльності повинна усвідомити, що права і свободи людини є невідчужувані можливості громадянина, на які державі заборонено робити замах будь-якими законами і тим більше підзаконними актами. У зв'язку з чим також відповідати відповідним правовим стандартам, які уможливають дієво захищати основні права і свободи людини.

5. Конституційна скарга – звернення громадянина або іншої особи до органів конституційного правосуддя з приводу закону чи дії, що порушує, на думку заявника, його конституційні права і свободи, захист та відновлення яких можливе лише за допомоги конституційного судочинства.

6. Конституційна скарга – це інститут конституційного права, який об'єднує певні однорідні правові норми, які покликані регулювати спірні відносини між громадянином та державою, з приводу порушень останньою конституційних прав і свобод людини, надаючи при цьому можливість громадянину безпосередньо звернутись за захистом своїх порушених основних прав та свобод до спеціального органу конституційної юрисдикції

7. Конституційна скарга є дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, оскільки на відміну від інших скарг та позовів,

рішення по конституційній скарзі має не індивідуальний, а загальний характер. Будучи важливою процесуальною гарантією прав і свобод приватних осіб, конституційна скарга служить одночасно засобом захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому. Вона регулює суспільні відносини, з приводу захисту порушених конституційних прав.

8. Предметом конституційної скарги є конституційні права і свободи людини, які були порушені дією чи бездіяльністю органів державної влади, засадами конституційної скарги є верховенство Конституції та законів, визнання прав і свобод людини найвищою цінністю, забезпечення права кожному на судовий захист своїх конституційних прав і свобод від порушень, публічність, законність та рівність всіх перед законом, відповідальність держави та її органів перед суспільством та громадянами, соціальна справедливість в інтересах добробуту людини і суспільства.

9. При зверненні громадянина з конституційною скаргою до Конституційного Суду одночасно здійснюються наступні функції: 1) правореалізаційна (реалізації однієї з форм участі громадян в управлінні державними справами); 2) правовідновлююча (один із способів відновлення порушеного права); 3) інформаційна (одне з джерел інформації для органів державної влади); 4) превентивна (один із способів усунення порушень законності та запобігання правопорушень).

10. Механізм реалізації функцій конституційної скарги – сукупність взаємопов'язаних нормативно-правових і організаційно-правових елементів (механізмів), що забезпечують практичний специфічний правовий вплив на суб'єкти (органи державної влади) та об'єкти (нормативні акти) конституційного права (провадження), задля забезпечення захисту та відновлення порушених конституційних прав і свобод людини. Для реалізації функцій конституційної скарги потрібен певний правовий механізм, завдяки якому повинен здійснюватися вплив на суспільні відносини, забезпечуючи при цьому захист основних прав і свобод.

11. Нормативно-правовий механізми реалізації функцій конституційної скарги виражаються в джерелах конституційного права – зовнішніх формах об'єктивації

встановлених чи санкціонованих державою конституційно-правових норм, які мають юридичну силу. Ці джерела представлені Конституцією, законом та відповідними підзаконними конституційними актами.

12. Організаційно-правові механізми реалізації функцій конституційного скарги здійснюються через систему суб'єктів конституційного права, тобто учасників суспільних відносин, наділених конституційною правосуб'єктністю, які своєю вольовою поведінкою та діяльністю створюють, змінюють та припиняють конституційно-правові відносини.

13. Специфіка змісту конституційної скарги полягає в тому, що заявник повинен аргументовано викласти свою незгоду з приводу оскаржуваного ним закону, а також йому необхідно довести, що саме цей закон у даний час безпосередньо порушує його права і свободи, при цьому завдає йому шкоди. В зрозумілій формі потрібно обґрунтувати прямий і наявний зв'язок між актами державної влади та порушеннями прав особи у даний момент.

14. Узагальнюючи досвід зарубіжних країн (Німеччина, Словенія, Російська Федерація) щодо з'ясування організаційних, нормативно-правових механізмів реалізації конституційної скарги як засобу захисту прав і свобод людини відзначимо, що в країнах яких запроваджено даний інститут існує ряд вимог яких необхідно дотримуватись особі під час звернення до Конституційного Суду з вказаною скаргою. Дотримання таких вимог як показує практика є обов'язковим, оскільки вони входять до єдиного правового механізму конституційної скарги, що нормативно закріплюється у відповідному законі. Вони покликані врегулювати юридичний конфлікт між державним органом і громадянином, який переданий на розсуд Конституційного Суду.

15. Правовий механізм, який закріплений у Законі України «Про конституційний Суд України» має ряд недоліків з приводу ефективності реалізації права людини на захист своїх конституційних прав і свобод, що зумовлено, зокрема: а) правом на звернення до Конституційного Суду з приводу неконституційності закону наділені Президент України, не менше 45 народних депутатів України, Верховний Суд України,

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим б) громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи наділені тільки правом звертатися до Конституційного суду з питань тлумачення Конституції та законів України та отримання від Суду з даного приводу відповідного висновку.

16. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що саме впровадження інституту конституційної скарги до національних правових систем сприяє більш ефективному захисту конституційних прав і свобод людини. Вона формує в суспільстві розвиток правової культури та правової свідомості; допомагає вирішити у правовій площині конфліктні ситуації між суспільством та державними органами, з приводу прийнятих останніми, законів та нормативно-правових актів; є тим інструментом який не тільки забезпечує утвердження верховенства права в державі, але і запобігає вчиненням дій з боку влади щодо змін у формі державного правління. В свою чергу даний інститут також допомагає Конституційному Суду в більш повній мірі здійснювати функції по захисту Конституції. Тим самим підвищувати його роль та значимість у політико-правовій системі.

17. Специфіка змісту конституційної скарги полягає в тому, що заявник повинен аргументовано викласти свою незгоду з приводу оскаржуваного ним закону, а також йому необхідно довести, що саме цей закон у даний час безпосередньо порушує його права і свободи, при цьому завдає йому шкоди. В зрозумілій формі потрібно обґрунтувати прямий і наявний зв'язок між актами державної влади та порушеннями прав особи у даний момент.

18. Для практичної реалізації інституту конституційної скарги в Україні, запропоновано вдосконалення законодавства України, що регулює порядок перевірки конституційності законів та існуючих на сьогодні засобів (способів) судового захисту конституційних прав і свобод з урахуванням у цьому аспекті досвіду зарубіжних країн. Серед них, важливим є:

- встановлення формальних вимог і фільтрів щодо подачі конституційної скарги;

- надати Конституційному Суду правову можливість у виняткових випадках, навіть якщо заявником не були вичерпані всі юридичні засоби, прийняти до розгляду конституційну скаргу, якщо суд дійде висновку, що порушення основних прав і свобод заявника є очевидним, а також, якщо через провадження оскаржувального індивідуального акта можуть виникнути непоправні наслідки для скаржника;

- у виняткових випадках необхідно уможливити конституційну процедуру розгляду скарги, коли через застосування правового положення, яке набрало законної сили, що суперечить Конституції, порушуються безпосередньо права особи без судового рішення, при цьому не існує процедури правового захисту для відновлення порушених прав, або, коли заявник вже вичерпав можливості для захисту;

- у випадку встановлення за результатами розгляду скарги обставин, що вказують на застосування судом загальної юрисдикції під час розгляду справи неконституційного закону, надати можливість КСУ скасувати таке судове рішення та оголосити цей закон неконституційним;

- у разі визнання закону чи нормативно-правового акту або окремих їх положень такими, що не відповідають Конституції України, пропонується, за рахунок коштів державного бюджету відшкодувати витрати суб'єкту подання конституційної скарги;

- за невиконання, неналежне виконання або перешкоджання виконанню рішення КСУ запропоновано встановити відповідальність посадових осіб у вигляді штрафу з позбавленням права займати державну посаду, аж до позбавлення волі строком від п'яти до десяти років.

- слід передбачити можливість поновлення провадження у справі тільки за виняткових обставин (в т. ч. у разі задоволення звернення особи Європейським судом з прав людини);

- надати можливість Конституційному Суду України призначити грошову компенсацію або ініціювати справу про її присудження за порушення права скаржника;

- крім надання права на звернення з конституційною скаргою з приводу неконституційності правового акта фізичній та юридичній особі, таке право необхідно надати прокурорам

всіх рівнів. Також правом на подачу конституційної скарги в Україні повинен володіти Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

- запропоновано ввести формуляр, який дозволить істотно спростити як процедуру звернення до Конституційного Суду для самого заявника, так і саму процедуру розгляду скарги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаев М.И. Права человека и закон – историко-теоретические аспекты / Абдуллаев М. И. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 322 с.
2. Авакьян С. А. Конституционное право : энциклопедический словарь / С. А. Авакьян, К. Ф. Гуценко, А. И. Ковлер, М. Н. Марченко. – М. : Норма – Инфра, 2000. – 688 с.
3. Александров Н. Г. Теория государства и права: учеб. / Александров Н. Г. – М., 1974. – 664 с.
4. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Александров Н. Г. – М., 1961. – 270 с.
5. Алексеев С. С. Односторонние сделки в механизме гражданско-правового регулирования // Антология уральской цивилистики, 1925 – 1989 : Сб. статей. – М.: Статут, 2001. – С. 54-68.
6. Арутюнян Г.Г. Индивидуальная конституционная жалоба : европейские тенденции системного развития. Выступление на Международной конференции, посвященной п'ятнадцатилетию Конституционного Суда Украины [Электронный ресурс] / Г.Г. Арутюнян. – Киев. – 2011. – Режим доступа : <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/kyev2011.pdf>.
7. Арутюнян Г.Г. Системность подходов при рассмотрении дел относительно реализации конституционно-правового принципа равенства. Доклад на региональном семинаре в Батуми от 06.07.2012 г. [Электронный ресурс] / Г.Г.Арутюнян. – Батуми. – 2012. – Режим доступа : <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/batumi2012.pdf>.
8. Баглай М. В. Конституционное правосудие. Вопросы теории и практики / Баглай М. В. – Ереван : Центр конституционного права, 1999. – 115 с.
9. Баймуратов М. О. Міжнародне право / Баймуратов М. О. – Х. : Одіссей, 2002. – 672 с.
10. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / Байтин М. И. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с.

11. Бакірова І. О. Конституційне звернення та конституційна скарга: переваги та недоліки / І. О. Бакірова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/11351>.
12. Баркар Д. Чи потрібно українцям право на конституційну скаргу / Д. Баркар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24460869.html>
13. Барли К. Конституционная жалоба в Германии / К Барли // Вестник Конституционного Суда Азербайджанской Республики. – 2003. – № 1. – С. 86-92.
14. Бондарь Н. С. Местное самоуправление и конституционное правосудие: конституционализация муниципальной демократии в России / Бондарь Н. С. – Норма, 2008. – 278 с.
15. Бошно С. В. Правоведение / Бошно С. В. – М., 2004. – 432 с.
16. Брежнев О. В. Судебный конституционный контроль в России: проблемы методологии, теории и практики : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право» / О. В. Брежнев ; Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. – М., 1998. – 24 с.
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / [авт.-уклад. Шемшученко Ю. С.]. – К. : Юридична думка, 2007. – 990 с.
18. Венская конвенция о праве международных договоров от 23.05.1969 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1986. – № 37. – Ст. 772.
19. Верховенство права. Сб. : Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1992 – 216 с.
20. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде : дисс. в виде научного доклада ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 / Вершинин Александр Павлович. – Спб, 1998. – 55 с.
21. Виступ Голови Верховної Ради України Володимира Литвина. Конституційний Суд відбувся, як відбулася країна / В. Литвин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/vistupi_text/Litvin/golos_11_09_20.html.
22. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс / Витрук Н. В. – Инфра-М, 1998. – 335 с.
23. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учеб. пособие / Витрук Н. В. – М., 2010 – 592 с.

24. Волинка К. Г. Теоретичні аспекти механізму забезпечення прав і свобод особи / К. Г. Волинка // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 77-81.
25. Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы : в 2 т. / Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов. – Тбилиси, 1984. – Т. 2. – 784 с.
26. Глабышников А. В. Конституционное право Украины как отрасль права и науки: учебное пособие / А. В. Глабышников. – Днепропетровск, 1999. – 48 с.
27. Голик Н. М. Конституционная жалоба – гарантия защиты прав и свобод граждан в практике конституционного правосудия Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Голик Нина Михайловна. – Москва, 2008. – 276 с.
28. Гольдман Р. Верховный Суд США о гражданских правах и свободах / Р. Гольдман, Э. Лентовска, С. Франковски. – Польша : БЕГА – 2004. – 264 с.
29. Государственное и административное устройство Германии. Немецко-русская серия. [пер. с нем.] Баварская школа управления. Мюнхен. Федеральная академия государственного управления при Министерстве внутренних дел ФРГ. – Бонн, 1993. – Т. 1. – 241 с.
30. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія / М. М. Гультай – Х. : Право, 2013. – 424 с.
31. Гультай М.М. Особливості функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина / М. М. Гультай [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2695/>.
32. Декларация прав человека и гражданина от 26.08.1789 г. Текст публикуется по изданию: Французская Республика: Конституция и законодательные акты. – М., 1989. – С. 26-29.
33. Егоров С. А. Конституционализм в США : политико-правовые аспекты / Егоров С. А. – М., 1993 – 198 с.
34. Жидков О. А. Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты / О. А. Жидков, В. И. Лафитский. – М. : Прогресс, Универс, 1993 – 766 с.
35. З виступу Голови Конституційного Суду України В'ячеслава Овчаренка від 30 липня 2013 року / В. Овчаренко

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/publish/article/216621>.
36. Защита прав человека органами конституционного правосудия : материалы конференции (Киев, 16 сентября 2011) [Електронний ресурс] – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(2011\)018-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(2011)018-rus).
 37. Зеленцов А. Б. Административная юстиция / А. Б. Зеленцов. – М., 1997. – 45 с.
 38. Кант И. Сочинение : в 6 т. / И. Кант. – М., 1996. – Т. 4. – 283 с.
 39. Карпов Н. Н. Прокуратура в системе государственной власти / Карпов Н. Н. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2007. – 127 с.
 40. Клишас А. А. Конституционная юстиция в зарубежных странах / Клишас А. А. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.
 41. Клишас А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран / Клишас А. А. – Москва, 2007. – 246 с.
 42. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. – М. : Юрайт, 1997. – 416 с.
 43. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
 44. Конституционный Суд Германии проверит законность финансовой помощи Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.ru/interpravo/news/view/56935/>.
 45. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріака та ін.; за заг. ред. В. О. Ріаки. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
 46. Конституція Австрійської Республіки від 10.11.1920 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mykprzs.ru/konstituciya-avstrijskoj-respubliki-1920-rus/>.
 47. Конституція Бельгії від 17.02.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/archives/157/3>.
 48. Конституція Грузії від 24.08.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://constcourt.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=228.
 49. Конституція Іспанського Королівства від 27.12.1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/archives/149/5>.

50. Конституція Польщі від 2.04.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trybunal.gov.pl/o-trybunale/akty-normatywne/konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej/>.
51. Конституція Республіки Македонія від 17.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf>.
52. Конституція Республіки Словенія від 23.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.us-rs.si/o-sodiscu/pravna-podlaga/ustava/>.
53. Конституція Республіки Чорногорія від 19.10.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ustavnisud.me/slike/ustavnisud/propisi.htm>.
54. Конституція Російської Федерації від 12.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ksrf.ru/ru/INFO/LEGALBASES/CONSTITUTIONRF/Pages/default.aspx>.
55. Конституція Словацької Республіки від 1.09.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.concourt.sk/pages/viewpage.action?pageId=1277980>.
56. Конституція Угорщини від 25.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mkab.hu/rules/fundamental-law>.
57. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – Ст. 15.
58. Конституція Франції від 3.09.1791 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1791.htm>.
59. Конституція Чеської Республіки від 1.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usoud.cz/ustava-ceske-republiky/>.
60. Копейчиков В. В. Основи конституційного права України : підручник / Копейчиков В. В. – К., 1998. – 288 с.
61. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибр. наук. пр./ М. В. Костицький. – Чернівці: Рута, 2009. – Кн. 1. – 576 с.
62. Костюк Н. Н. Генезис гражданско-правовых способов защиты прав и законных интересов граждан и юридических лиц / Н. Н. Костюк // Право и государство: теория и практика. – М., 2006. – № 2. – С. 60 – 69.

63. Кравец И. А. Конституционная жалоба: традиции и новации в механизме гарантий прав и свобод личности / И.А. Кравец // Журнал российского права. М., 2003. – № 8. – С. 19-29.
64. Кравец И. А. Конституционная жалоба: традиции и новации в механизме гарантий прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации / И. А. Кравец // Проблемы развития и совершенствования Российского законодательства: Сб. статей / Под ред. В. Ф. Воловича. – Часть 1. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1999. – С. 101-105.
65. Лучин В. О. Жалобы граждан в Конституционный Суд Российской Федерации / В. О. Лучин, О. Н. Доронина. – М. : Закон и право, 1998. – 260 с.
66. Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / Лучин В. О. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 687 с.
67. Мазуров А. В. Комментарий к федеральному конституционному закону «О Конституционном Суде Российской Федерации» / Мазуров А. В. – М. : Частное право, 2006. – 362 с.
68. Маклаков В. В. Конституции зарубежных стран / В. В. Маклаков. – М., 1997. – 586 с.
69. Маклаков В. В. Конституционный контроль в буржуазных и развивающихся странах / В. В. Маклаков. – М., 1998. – 352 с.
70. Маклаков В. В. Конституционный контроль в зарубежных странах / В. В. Маклаков. – М.: Норма, 2007. – 655 с.
71. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16.12.1966 // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.
72. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16.12.1966 // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.
73. Миркин-Гецевич Б. С. Чехословацкая конституция / Б. С. Миркин-Гецевич // Современные записки. – № 10. – 1922. – С. 301 – -312 .
74. Митюков М. А. Предтеча конституционного правосудия: взгляды, проекты и институциональные предпосылки (30-начало 90-х гг. XX в.) / Митюков М. А. – М. : Формула права, 2006. – 179 с.
75. Николаева Т. А. Обращения граждан в органы конституционной юстиции Российской Федерации и зарубежных стран : сравнительно-правовой анализ : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02.

- «Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право» / Т. А. Николаева. – М., 2008. – 19 с.
76. Николаева Т. А. Обращения граждан в органы конституционной юстиции Российской Федерации и зарубежных стран : сравнительно-правовой анализ : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Николаева Татьяна Альфредовна. – Москва, 2008. – 192 с.
77. Ноздрачев А. Ф. Процессуальные правовые механизмы защиты граждан и их объединений во взаимоотношениях с публичной властью / А. Ф. Ноздрачев, Н. В. Сухарева, В. И. Мельникова // Законодательство и экономика. – 2005. – № 5. – С. 17-34.
78. Общая теория государства и права / Под. ред. В. С. Петрова и Л. С. Явича. – Т. 2. – Общая теория права. – Л., 1974. – 416 с.
79. Общая теория государства и права: академ, курс: в 2-х т. / Под ред. М. Н. Марченко. – М., 1998. – Т. 2: Теория права. – 620 с.
80. Организация деятельности судов: Учебник / Под общ. ред В.М. Лебедева. – М.: Норма, 2007. – 624 с.
81. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., з останніми змінами від 26 липня 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bundesregierung.de>.
82. Основной Закон Федеративной Республики Германия // Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский Союз, Соединенные Штаты Америки, Япония, Индия : учеб. пособие / [сост. В. В. Маклаков]. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 581 с.
83. Отец Вениамин (Новик). Православие. Христианство. Демократия. / Отец Вениамин (Новик). – СПб. : Алетейя, 1999. – 365 с.
84. Папаян Р. А. Конституционный контроль – библейские истоки / Р.А. Папаян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.concourt.am/armenian/almanakh/almanac2002/149.htm>.
85. Папаян Р. А. Христианские корни современного права / Р. А. Папаян. – М., 2002. – 416 с.
86. Писарев О. КС готується до розгляду «народних скарг» / О. Писарев [Электронный ресурс]: Режим доступа : http://zib.com.ua/ua/5290-gromadyanska_samooborona.html.
87. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : акад. курс : у 2 т. / Погорілко В. Ф. – Київ, 2006. – Т. 1 – 544 с.

88. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : підруч. / Погорілко В. Ф., – К. : Наук. думка, 2000. – 732 с.
89. Портнов А.В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні: теоретичні та практичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 / Портнов Андрій Володимирович. – Київ, 2009. – 235 с.
90. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке части первой статьи 2 Федерального закона от 7 марта 1996 г. «О внесении изменений в закон Российской Федерации «Об акциях» от 24 октября 1996 г. № 17-ПУ // СЗ РФ. – 1996. – № 45.
91. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности пункта 3 статьи 11 закона Российской Федерации от 27 декабря 1991 г. «Об основах налоговой системы в Российской Федерации» от 12 октября 1998 г. № 24-П // СЗ РФ. – 1998. – № 42.
92. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности отдельных положений Закона Красноярского края «О порядке отзыва депутата представительного органа местного самоуправления» и Закона Корякского автономного округа «О порядке отзыва депутата представительного органа местного самоуправления, выборного должностного лица местного самоуправления в Корякском автономном округе в связи с жалобами заявителей А.Г. Злобина и Ю.А. Хнаева» от 2 апреля 2002 г. № 7-П // СЗ РФ. – 2002. – № 14.
93. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности положений статей 115 и 231 ГПК РСФСР, статей 26, 251 и 253 ГПК Российской Федерации, статей 1, 21 и 22 Федерального закона «О прокуратуре Российской Федерации» в связи с запросами Государственного Собрания – Курултая Республики Башкортостан, Государственного Совета Республики Татарстан и Верховного Суда Республики Татарстан от 18 июля 2003 г. № 13-П (абзац 2 пункта 2 резолютивной части) // СЗ РФ. – 2003.
94. Права і свободи людини і громадянина (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навч. посібник / [Р. Арнольд, Б. Банашак, С. Вдовіченко та ін.] – Київ: Юрінком Інтер, 2013. – 374 с.

95. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
96. Про застосування конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1.11.1996 р. № 9. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
97. Про звернення громадян : Закон України від 2.10.1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
98. Про Конституційний Суд : Закон Бельгії від 6.01.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.const-court.be/>.
99. Про Конституційний Суд : Закон Іспанії від 3.10.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tribunalconstitucional.es/en/tribunal/normasreguladoras/Lists/NormasRegPDF/LOTC-en.pdf>.
100. Про Конституційний Суд : Закон Республіки Чорногорія від 22.10.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ustavnisud.me/propisi/Zakon%20o%20Ustavnom%20osudu%20Crne%20Gore.pdf>.
101. Про Конституційний Суд : Закон Угорщини від 01.09.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mkab.hu/rules/act-on-the-cc>.
102. Про Конституційний Суд : Закон Чеської Республіки від 16.06.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usoud.cz/zakon-o-ustavnim-soudu/>.
103. Про Конституційний Суд Грузії : Закон Грузії від 31.01.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.constcourt.ge/index.php?sec_id=91&lang_id=ENG.
104. Про конституційний Суд Республіки Македонія : Закон Республіки Македонія від 7.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf>.
105. Про Конституційний Суд Російської Федерації : Закон Російської Федерації від 21.07.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/FCL/Pages/default.aspx>.

106. Про Конституційний Суд Словенії : Закон Словенії від 18.03.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usrs.si/media/zusts.15.1.2013.doc.pdf>.
107. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
108. Про Конституційний трибунал : Закон Польщі від 01.08.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trybunal.gov.pl/o-trybunale/akty-normatywne/ustawa-o-trybunale-konstytucyjnym/>.
109. Про організацію Конституційного Суду Словацької Республіки : Закон Словацької республіки від 20.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.concourt.sk/pages/viewpage.action?pageId=1277989>.
110. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>
111. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45 – Ст. 529.
112. Про Федеральний Конституційний Суд Німеччини: Закон Федеративної Республіки Німеччина від 12.03.1951 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BVerfGG.htm#93a>.
113. Проблеми і перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні: монографія / [О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова]. – К. : Атіка-Н, 2010. – 108 с.
114. Пряхина Т. М. Стратегия устойчивого развития: конституционные проблемы / Т. М. Пряхина // Закон и право. – 2004. – № 4. – С. 3-6.
115. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 р. № 7 – рп / 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9395>.

116. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24.02.2004 р. № 3 – рп / 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-04?test=4/UMfPEG znhhtjU.Zi0H3mSTH14t6s80msh8Ie6>.
117. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19.04.2001 р. № 4 – рп/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>.
118. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23.05.2001 р. № 6 – рп / 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01>.
119. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) від 14.11.2001 р. № 15–рп/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>.

120. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
121. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. №18-рп/2004 // Голос України. – 2005. – № 10.
122. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України») від 24.12.2004 р. № 22 – рп / 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04>.
123. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу) від 24.03.2005 р. № 2 – рп/2005 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05>.
124. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 р. № 5–рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>.

125. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>.
126. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою) від 15.10.2008 р. № 23 – рп/2008 [Електронний ресурс]: Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-08>.
127. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 06.10.2010 р. N 21-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>.
128. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11.10.2005 р.

- №8-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>.
129. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г.Устименка) від 30.10.1997 р. № 5-зп, справа № 18/203-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97>.
130. Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини по справі про перевірку закону Німеччини «Про безпеку повітряного простору» від 15.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wwwbverfg.de/entscheidungen/rs20060215_1bvr035705/html/.
131. Ріяка В. О. Конституційне законодавство зарубіжних країн : Хрестоматія : навч. посібник / Ріяка В. О., Закоморна К. О. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 382 с.
132. Родионов А. А. Понятие способов защиты прав при исполнении договорных обязательств / А. А. Родионов // Юрист, 2001. – № 9. – С. 36-39.
133. Свистунова М. А. Судебный конституционный контроль в Федеративной Республике Германии: конституционно-правовой статус Федерального конституционного суда : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Свистунова Мария Алексеевна. – Москва, 2007. – 198 с.
134. Селіванов А., Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності / А. Селіванов, П. Євграфов // Право України. – 2003. – № 4. – С. 80-85.
135. Сергеев А. П. Гражданское право / Сергеев А. П., Толстой Ю. К. – М., 1998. – 632 с.
136. Скомороха В. Є. Захист прав і свобод людини Конституційним Судом України в контексті практики Європейського Суду з прав людини / В. Є. Скомороха // Вісн. Конституц. Суду України. – 2001. – № 2. – С. 40-47.
137. Справа Андресен проти штату Меріленд (1976 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Andresen_v._Maryland.
138. Справа Аткинс проти Вірджинії (2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Atkins_v._Virginia.

139. Справа Бетс проти Брейді (1942 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/316/455/>.
140. Справа Брауна проти Комітету по освіті (1954 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Brown_v_Board_of_Education.
141. Справа Буш проти Гора (2000 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/supct/html/00-949.ZPC.html>.
142. Справа Гідеон проти Вайнрайт (1963 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/372/335>.
143. Справа Грісвольд проти Конектикута (1965 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Griswold_v_Connecticut.
144. Справа Джейкобсон проти Сполучених штатів (1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Jacobson_v_UnitedStates#cite_note-Lord_473-0.
145. Справа Ескобедо проти Ілінойса (1964 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Escobedo_v_Illinois.
146. Справа Лавінг проти Вірджинії (1967 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Category:United_States_Supreme_Court_cases.
147. Справа Міранда проти Арізони (1966 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Miranda_v_Arizona.
148. Справа Олмстед проти Сполучених штатів (1928 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Olmstead_v_United_States.
149. Справа Пауел проти Алабама (1932 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Powell_v_Alabama.
150. Справа Ропера проти Сімсона (2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Roper_v_Simmons.
151. Справа Техас проти Джонсона (1989р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Texas_v_Johnson.
152. Справа Фурман проти штата Джорджия (1972 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Furman_v_Georgia.

153. Справі Кац проти Сполучених Штатів (1967 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Katz_v_United_States.
154. Стрижак А. Удосконалення статусу Конституційного Суду України / А. Стрижак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2693/>.
155. Струцкая И. Н. Конституционное право граждан СССР на обращение с предложениями и критическими замечаниями : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / И. Н. Струцкая. – Свердловск, 1989. – 25 с.
156. Сучасний тлумачний словник української мови / [авт.-уклад. Дубічинський В. В.]. – Харків : ВД Школа, 2006 – 1008 с.
157. Теория государства и права : учебник / [Аржанов М. А., Кечекьян С. Ф., Маньковский Б. С., Строгович М. С.]. – М. : Госюриздат, 1949. – 134 с.
158. Тихомиров Ю. А. Конституционное законодательство России / Тихомиров Ю. А. – М.: Городец. Формула права, 1999. – 382 с.
159. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики / Тодика Ю. М. – Х., 2000. – 189 с.
160. Тодика Ю. М. Конституційне право України / Тодика Ю. М. – Київ, 2002. – 544 с.
161. Тодика Ю. М. Конституційне право України як галузь права : конспект лекцій / Тодика Ю. М. – Х., 1995. – 29 с.
162. Токвиль А. Демократия в Америке [пер. с франц.] / Токвиль А. – М. : Прогресс, 1992. – 544 с.
163. Тропов А. А. Формы реализации восстановительной функции права / А. А. Тропов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jourclub.ru/33/1129/>.
164. Уитц Р. Конституционные ценности в практике конституционного права Венгрии / Р. Уитц, А. Шайо // Конституционное правосудие. – Ереван, 2007. – № 1 – С. 79-89.
165. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 12.04.1968 г. в редакции от 4 марта 1980 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1980: – № 11. – Ст. 192.
166. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянки Гуляєвої Олени Вікторівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих рішень судів загальної юрисдикції та положень Кримінально-процесуального кодексу України від 07.04.2009 р. № 18-у/2009

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va18u710-09>.
167. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ємельянова Анатолія Ісаковича щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 частини другої статті 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 12.05.2010 р. № 31-у/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v031u710-10>.
168. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Устіменка Антона Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1712 Кодексу адміністративного судочинства України у взаємозв'язку з положеннями статей 22, 55, 129 Конституції України від 13.11.2013 р. № 51-у/2013 у справі № 2-55/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-vidmovu-u-vidkritti-konstituciinogo-provazhennja-u-spra-doc166478.html>.
169. Ухвала Севастопольського апеляційного адміністративного суду України про відмову у відкритті апеляційного провадження у справі від 23.03.2012 р. № 8а-4/12/0124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23594767>.
170. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея: Пер. с англ. / Под общ. ред., с предисл. Н. Н. Яковлева, коммент. О. Л. Степановой. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1994. – 592 с.
171. Філоненко С. Індивідуальний доступ до конституційного правосуддя як крок до демократії / С. Філоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2740/>.
172. Філософія прав людини / За ред. Ш. Г'осепата та Г. Ломана; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
173. Халмаи Г. Венгерский Конституционный суд – законотворец или часть судебной системы? / Г. Халмаи // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах: Сборник докладов. – М., 1999. – С. 118-138.

174. Харитоновна Н. Н. Перспективы эволюции конституционного контроля: зарубежная и отечественная практика / Н. Н. Харитоновна // Право и политика. – 2005. – № 1. – С. 34-44.
175. Харутюнян Г. Индивидуальная конституционная жалоба: европейские тенденции системного развития : материалы конференции (Киев, 16.09.2011 г.) / Г. Харутюнян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(2011\)018-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(2011)018-rus).
176. Харутюнян Г. Обобщение на основе обсуждений национальных докладов / Г. Харутюнян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.venice.coe.int/wccj/Papers/CCCOCYD_Harutyunyan_RUS.pdf.
177. Хецуриани Д. Субъекты обращения и порядок обращения в Конституционный Суд Грузии / Д. Хецуриани // Конституционное правосудие. – 2005. – № 2(28). – С. 146-156.
178. Четвернин В. Три вопроса к авторам первого в России Федерального конституционного закона / В. Четвернин // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1994. – № 2(7). – С. 29-32.
179. Чиркин В. Е. Опыт зарубежного управления (государственное и муниципальное управление) : учеб. пособие / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 2006. – 183 с.
180. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн / Шаповал В. М. – [2-ге вид.] – К., 2000. – 262 с.
181. Шаповал В. М. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні / В. М. Шаповал. // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2 – С. 110-112.
182. Шаптала Н. Особенности национального конституционализма в вопросах рассмотрения Конституционным Судом Украины индивидуальных обращений / Н. Шаптала // Международный альманах «Конституционное правосудие в новом тысячелетии». – Ереван, 2010. – С. 161-167.
183. Шевчук С. Гарантии прав человека: о внедрении института конституционной жалобы на Украине// С. Шевчук// Юрид. практика. – 2010. – (№ 10 (637)). – С. 17.
184. Шемшученко Ю. С. Конституційне право України / Шемшученко Ю. С., Погорілко В. Ф., Тодика Ю. М. – Х., 1999. – 600 с.
185. Шредер М., Ахтенберг Н. Государственное право Германии : у 2-х т. / [сокр. пер. нем. семитомного издания; отв. ред.

- Б.Н. Топорнин]. – М. : Щербинская типография, 1994. – Т. 1. – 312 с.
186. Эбзеев Б. С. Конституция. Правовое государство. Конституционный Суд: учебное пособие для вузов / Б. С. Эбзеев. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 349 с.
 187. Эбзеев Б.С. Конституция, Демократия, Права человека / Эбзеев Б.С. – М., 1992. – 228 с.
 188. Элейзер Д. Дж. Сравнительный федерализм / Д. Дж. Элейзер // Полис. – 1995. – № 5. – С. 108-112.
 189. Эндэйнш А. Сравнительный анализ индивидуальных жалоб в конституционных судах на примере Конституционного Суда Латвии / А. Эндейнш // Вестник Конституционного Суда Азербайджанской Республики. – Баку, 2003. – № 1. – С. 93-96.
 190. Юсупова Е. Конституционная жалоба как средство защиты прав человека в земле Брандербург (ФРГ) / Е. Юсупова // Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. – 2007. – № 3. – С. 131-137.
 191. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л., 1971. – 276 с.
 192. Янукович дозволить українцям скаржитися до Конституційного суду : за матеріалами УНІАН 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2011/09/17/252108>.
 193. Banaszak B. Modele skargi konstytucyjnej // Skarga konstytucyjna. Praca zbiorowa pod red. Janusza Trzcinskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – 230 s.
 194. Basic Principles on the Independence of the judiciary in 1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unrol.org/doc.aspx?d=2248>.
 195. Brunner G., «Der Zugang des einzelnen zur Verfassungsgerichtsbarkeit im europäischen raum», report for the CoCoSem seminar in Zakopane, Poland, October , 2001. – 35 s.
 196. Brunner G., Der Zugang des Einzelnen zur Verfassungsgerichtsbarkeit im europäischen Raum, Jahrbuch für Öffentliches Recht, 2002. – 226 s.
 197. Case Harper v. Virginia Dep't of Taxation (91-794), 509 U.S. 86 (1993) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu /supct/html/91-794.ZS.html>.
 198. Case William Marbury v. James Madison [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/>.

199. Choper J.H. Constitutional Law. – P. 33.
200. Cjunto, Ricardo. Tratado teorico – practico de la suspension en el Amparo. Mexico Ed. Porrúa, 1973. – 320 p.
201. Constitution Swiss Confederation of 29 May 1874 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://www.bj.admin.ch/dam/data/bj/staat/gesetzgebung/archiv/bundesverfassung/bv-alt-f.pdf>.
202. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>.
203. Derlatka, M. Ewolucja skargi konstytucyjnej w niemieckim porzadku prawnym / M.Derlatka // Przegląd Sejmowy. – 2006. – № 1. – S. 81-95.
204. Dürr S.R. Individual Access to Constitutional Court in European Transitional Countries, in: B. Fort (ed.), Democratising access to Justice in transitional Countries. proceedings of the Workshop «Comparing access toJustice in asian and european transitional Countries», Sang Choy International, Jakarta, 2006. – P. 59.
205. Fromont M. La justice constitutionnelle dans le monde. Paris: Dalloz, 1996. – P. 125-126.
206. Garlicki, Leszek. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykladu / Leszek Garlicici. – Wyd. 12. – Warszawa, 2008. – 431 s.
207. Häberle P. Verfassungsgerichtsbarkeit zwischen Politik unii Rechtswissenschaft. Athenäum, 1970 – 329 s.
208. Harutyunyan G., Mavcic A., Constitutinal Review And Its Development In The Modern World (a comparative constitutional analysis) [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.concourt.am/Books/harutyunyan/monogr3/book.htm>.
209. History of the Constitutional Court of Austria [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/history.html>.
210. International Covenant on Civil and Political Rights 1966 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.
211. Kelsen H. La garantie juridictionnelle de la Constitution // Revue du droit public et de la science politique en France et a l'étranger. P., 1928. – Nr. 2. – P. 19.
212. La documentation Francaise. Document d'e'tudes. Droit constitutionnel et institutions politiques. № 1-15. E'dition 2001. La justice constitutionnelle: Pre'sentation ge'ne'rale, France, Etats-Unis. – P. 6.

213. Maunz T., Schmidt-Bleibtreu B., Klein F., Bethge H. Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Loseblatt. Stand, 2005 – 463 s.
214. Mavcic Arne, The Slovenian Constitutional Review. An exception among systems and experiences in the New Democracies, [in:] Journal of Constitutional Law in Eastern and Central Europe, vol. 4, 1997 – № 2 – P. 169-214.
215. Mavčič, Arne. Individual complaint as a domestic remedy to be exhausted or effective within the meaning of the ECHR. Comparative and Slovenian Aspect [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.concourts.net/lecture/constitutional%20complaint1.pdf>.
216. Mavčič, Arne. Judicial review of administrative decisions the extent and limits of judicial review. The efficiency of judicial review. Comparative and Slovenian Aspects [Электронный ресурс] – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UDT\(2010\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UDT(2010)012-e).
217. Mavčič, Arne. Konstitucionnyj kontrol v Respublike Slovenija. Evropejskie pravovye kul'tury, 2002. – No.1 – P. 441-463.
218. Mavčič, Arne. Slovenian constitutional review: its position in the world and its role in the transition to a new democratic system. Nova revija, 1995. – 235 p.
219. Mavčič, Arne. The Protection of Fundamental Rights by the Constitutional Court and the Practice of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia, The Protection of Fundamental Rights by the Constitutional Courts. Proceedings of the UniDem Seminar, Brioni/Croatia, on 23-25 September 1995, European Commission for Democracy through Law, Collection Science and Technique of Democracy, No.15, Council of Europe Publishing, 1996. – P. 204-231.
220. Pastor Prieto, Santos / El coste de la justicia. Consejo General del Poder Judicial, 2002. – 507 p.
221. Piezker, in: Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht. Band 1, 2001. – 587 s.
222. Procedures for the effective implementation of the Basic Principles on the Independence of the judiciary in 1989 [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7739.
223. R. Zuck, Das Recht der Verfassungsbeschwerde, 2. vyd., C. H. Beck, 1987. – S. 23-29.

224. Rupnik, Janko, Cijan, Rafael, Grafenauer, Božo, Ustavno pravo Republike Slovenije, Posebni del, II.knjiga, Maribor, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, 1994. – 291 p.
225. Šáda P., Lidová žaloba – bavorská specialita na ochranu základních lidských práv a svobod, Právník č. 7/2001. – S. 703-721.
226. Sadurski W. Rights Before Courts: a study of Constitutional Courts in post-Communist states of eastern and Central Europe, Springer Netherlands, Dordrecht, 2005. – 377 s.
227. Schlaich K. Verfassungsgerichtsbarkeit im Gefüge der Staatsfunktionen. Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer 39, 1981. – 451 p.
228. Schuler A., Die Verfassungsbeschwerde in der Schweiz, der BRD und Österreich, Zitiert, 1968. – 896 s.
229. Schumann E., Verfassungs- und Menschenrechtsbeschwerde gegen richterliche Entscheidungen, Berlin, 1963. – 380 s.
230. Šimíček V. / Ustavní stížnost 3. aktualizované a přepracované vydání Praha, 2005. – 359 s.
231. Somody B., Vissy B // Citizen's role in constitutional adjudication in Hungary: From the actio popularis to the constitutional complaint / Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eot; 2012, Vol. 53. – P. 95.
232. Study on Individual Access to Constitutional Justice on the basis of comments by Mr. G. Harutyunyan, Ms. A. Nussberger, Mr. P. Paczolay. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) [Elektronický zdroj] – Režim dostupnosti : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-JU\(2010\)018rev-e.aspx#P165_13720/](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-JU(2010)018rev-e.aspx#P165_13720/).
233. The Constitution of the United States [Elektronický zdroj] – Režim dostupnosti : https://www.constitutionfacts.com/content/constitution/files/USConstitution_Russian.pdf.
234. The United States Judiciary Act of 1789 [Elektronický zdroj] – Režim dostupnosti : <http://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/judiciary.html/>.
235. Sidak, Mykola, Hajnišová, Edita: Zasady adaptacii bankiv's'koho zakonodavstva Ukrajinny do standartiv JES. In: Naukovyj visnyk Užhorods'koho nacional'noho Universytetu : serija Pravo. – Vypusk 3 (2004), s. 108-111.
236. Edita Hainish : Akciová spoločnosť : 3 / Zodpovednosť a riziko pri vedení firmy : odborná publikácia pre členov štatutárnych a iných

- orgánov obchodných spoločností a družstiev, Bratislava : Verlag Dashöfer, 2005 – S. 1-62.
237. Sidak, Mykola , Hajnišová, Edita: Harmonizacija bankivsk'oho zakonodavstva Ukrajiny do standartiv JES. Príloha časopisu Milicija Ukrajiny, č. 7 (2005). In: Aktual'ni problemy jurydyčnych nauk u doslidžennjach učenych, No. 43 : naukovy-praktyčnyj zbirnyk. – Kyjiv : Ministerstvo vnutrišnich sprav Ukrajiny, 2005. – S. 13-17.
238. Edita Hainish : Právna úprava zákazu konkurencie v akciovej spoločnosti / Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae, roč. 24/2006, Bratislava : Univerzita Komenského, 2006. – S. 23-29, res. angl; nem.
239. Hajnišová, Edita, Sidak, Mykola: Spôsoby založenia akciovej spoločnosti – komparácia právnych úprav. In: Naukovyj visnyk Užhorods'koho nacional'noho Universytetu : serija Pravo. – Vypusk 6 (2006), s. 208-212.
240. Edit Hainish : Základná charakteristika akciovej spoločnosti / Naukovyj visnyk Užhorods'koho nacional'noho Universytetu : serija Pravo, vypusk 5, Užhorod : Užhorodskij nacional'nyj universytet, 2006. – S. 178-179.
241. Edita Hajnišová : Niektoré aspekty právnej úpravy akcií v Obchodnom zákonníku / Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2007, Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2007. – S. 263-267.
242. Edita Hajnišová : Stanovy ako determinant vnútorného života akciovej spoločnosti / Obchodné spoločnosti – aktuálne otázky a problémy, Plzeň : Aleš Čeněk, 2008. – S. 130-137.
243. Edita Hajnišová, Ján Mazúr : Transformačný proces spoločnosti s ručením obmedzeným na akciovú spoločnosť za účelom vzniku obchodníka s cennými papiermi : 6. časť / Akciová spoločnosť zodpovedne, strategicky, efektívne , praktické rady a typy pre vrcholový manažment akciovej spoločnosti , marec 2009, Bratislava : Verlag Dashöfer, 2009. – S. 1-4.
244. Edita Hajnišová, Michaela Mancošová: Majetok : 7. časť / Akciová spoločnosť zodpovedne, strategicky, efektívne , praktické rady a typy pre vrcholový manažment akciovej spoločnosti , marec 2009, Bratislava : Verlag Dashöfer, 2009. – S. 1-12.
245. United States Code [Электронний ресурс] – Режим доступа : http://www.gpo.gov/help/index.html#about_united_states_code.htm.

246. Universal Declaration of Human Rights 1948 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.un.org/rights/50/decla.htm>.
247. Walter S. Competencies and Functioning of the Federal Constitutional Court of Germany / Report / Seminar on «Constitutional Control: Basic Problems of Legal Proceedings, Organisation and Practice» (Batumi, 3-4 June 2002) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-JU\(2002\)035-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-JU(2002)035-e.asp).

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**Гецько М.М., Бисага Ю.М., Белов Д.М.,
Миторова Я.В., Ленгер Я.І., Фрідманський Р.М.,
Сідак М.В., Бисага Ю.Ю., Кляп В.І.**

**ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ
ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ
ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

МОНОГРАФІЯ

Українською мовою

Верстка – Н.М. Ковальчук

Підписано до друку 10.12.2015. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 13,25. Тираж 100. Замовлення № 1215м-199.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.